

ERCSEY GYULA
FARKASOK ÁRNYÉKÁBAN

Kolozsváriak a Gulágon

Ercsey Gyula
Farkasok árnyékában

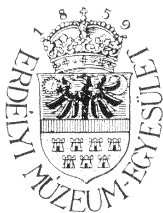
Sajtó alá rendezte,
az előszót és a jegyzeteket írta
Murádin János Kristóf

A könyvet tervezte
Lovász Noémi

Ercsey Gyula

Farkasok árnyékában

Kolozsváriak a Gulágon

**Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása
Kolozsvár, 2006**

Megjelent

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
támogatásával

A címlapon Gy. Szabó Béla szénrajza, 1944

Felelős kiadó
Sipos Gábor

ISBN: 973-8231-51-5

Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós
Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos

Tartalom

<i>Régiók, népek</i>	5
A történelem sodrában	7
Az emlékiró Ercsey Gyula és hagyatéka	19
Fontosabb életrajzi adatok	24
Tájkép csata után	26
Salasova, a 6. sz. erdei láger	41
Asa, a 319/1. sz. láger	95
Minyár	119
Beloreck, a 7777. sz. láger	159
A szabadság vonata	209
Epilógus	236

*Szívünkben szent gyűlölet ég...
Zúg a vihar a Don menti
sztyeppék fölött. Megindult
a feldühödött, felháborodott,
kegyelmet nem adó Oroszország.
Az ítélő Oroszország.
A bosszúálló Oroszország.*

Ilja Ehrenburg

Régiók, népek, embermilliók sorsát formálta át a huszadik század apokalipszise, a második világháború. Kelet-Európán is átgázolt a hatalmi küzdelem, és népeinek nem volt menekülése, mert nem volt igazi választása. Ördögi játéka a sorsnak, hogy még fogalmaitban is összemosta a *szabadság* és *szolgaság* alternatíváit. Mert akik belekerültek a szórásba, *megszállás* és *felszabadítás* között alig érezhettek különbséget.

A frontátvonulás meredek fordulata nem oldotta föl a rabságot, és nem hozott szabadságot. Csak a diktatúrák arca öltött éppen más, addig számukra ismeretlen alakot. Remények korát örölte fel a berendezkedő új hatalom, hogy állásai évtizedekre mozdíthatatlannak tűnjenek. És volt a civil társadalomnak, a felnőtt lakoságnak egy rétege, amely hamarabb megtapasztalta a kommunizmus igazi arcát, mint szerencsésebb sorstársai. Azokról az elhurcolt százezrekről van szó, akik szovjet munkatáborokban sínylődtek, és nem otthoni környezetükben éltek át a politikai átmenet viszonylag szelídebb, még szívárványosnak tűnő korszakát. Közük tartozott a Kolozsvárról elhurcolt ötezer magyar

is, kiknek az Urál lábainál őrtornyok és szögesdrótok mögött kezdődött a „felszabadulás”.

Hatvan év múltán kevés a róluk szóló írásos emlék. Ám ami előbukkant, és most már kiadható lett, annál érdekesebb: egy már-már feledni látszott kálvária stációin vezetnek végig.

Ercsey Gyula visszaemlékezése a legértékesebb írások közé tartozik. Segít megidézni azt a kort, minden szörnyűségével, amely már a társadalom kollektív emlékezetében megfakulni látszik.

A történelem sodrában

A Kolozsvárra bevonult szovjet hadsereg 1944. október 12. és 15. között polgári lakosok ezreit hurcolta el a városból. A tervszerűen végrehajtott razziák kizárólag a felnőtt magyar férfilakosságot érintették. Románok nem voltak a deportáltak között, hiszen őket augusztus 23-tól már nem tekintették ellenségnek.

Ezek a drámai események és a mintegy 14 ezer kolozsvári zsidó júniusi auschwitzi deportálása, valamint több ezer civil pánikszerű menekülése a front elől, Kolozsvárnak olyan társadalmi-gazdasági veszteséget jelentett, amelyet a város végső soron soha sem tudott kiheverni. Kellő történelmi rálátással, ma már világosan látjuk azt a mélyreható demográfiai átrendeződést, mely meghatározta Erdély szellemi központjának jövőbeli arculatát. Növelte a veszteséget, hogy igen sok értelmiségi esett áldozatul. Ilyenformán a város társadalma, az elkövetkező időkben, a primitív kommunista ideológiával szemben védtelenebbé és kiszolgáltatottabbá vált. Így érthető az is, hogy az újrakezdés éveiben kulturális és tudományos intézményeink karizmatikus vezető értelmiségiek, igazgatók, tanárok és kutatók nélkül maradtak, vagy számuk legalábbis erősen lecsökkent. Közülük sokan önként hagyták el Erdélyt, ahová többé már nem tértek vissza. Mások, mint mozgósított katonák estek fogságba, vagy éppen a civil deportáltak közé kerültek. Még a jövőbeli értelmiségiek tartalékai is kimerültek. A háborút követő „tehetségkutatások” nem kizárólagosan ideológiai alapon

történtek, hanem tényleges szükségszerűségből is fakadtak.

Mindez a társadalmi változásoknak csak egyik vetülete. Kolozsvár gyáriparának munkássága éppúgy meg-szenvedte a történeteket, mint iparos-kézműves közössége. A város nagyüzemei, a Dermata, a Magyar Acél, a MÁV szerelőműhelyei, az Írisz porcelángyár, a Dohánygyár, de maga a vasút is képzett szakemberek, technikusok, mesterek sorát veszttette el. Ami a kisiparosokat illeti, ha foglal-kozásuk szerint vesszük számba az elhurcoltak eddig fel-derített névsorát, a deportáltak között van szabó, cukrász, borbély, fodrász, cipész, asztalos, pék, tímár, kőműves, kovács, szobafestő, parkettező, karbantartó lakatos, kefe-kötő mester, gépkocsivezető, faesztergályos, mozigépész, fényképész, motorkerékpár-szerelő stb. Ezek mellett, csak a változatosságot érzékeltetve, volt az elhurcoltak között: postás, kertész, csendőr, kenyérkihordó, vendéglő- és üz-lettulajdonos, pincér, üzleti eladó, tűzoltó, kapus.

A deportálások gyakorlata, a civil lakosságnak szovjet munkatáborokba való elhurcolása korántsem csupán Kolozsvárt, vagy az erdélyi részeket érintette. Egész Kelet-Európa meg-szenvedte ezt, csupán az ará-nyok váltakoztak, tértek el egymástól.

Mi volt hát az oka, hogy az orosz bevonuláskor már 80 ezer alá esett kolozsvári polgárság ilyen iszonyatos veszteséget szenvedett, és a megtizedelt város képét mutatta?

Az okok között talán az első helyen említhető Malinovszkij marsall félelme Sztálin megtorló harag-jától, aki 1944. november 7-re, a szovjet forradalom 27. évfordulójára már Budapestet szeretne volna beven-ni. Ezt a tervet hiúsította meg a német–magyar csapa-

tok három héten át tartó heves ellenállása Tordánál. A kisszámú foglyul ejtett honvéd nem indokolhatta a 2. *Ukrán Front* főerőinek majdnem egyhónapos feltartóztatását. Ezért kellett magyar katonákként feltüntetett civilekkel a hiányzó hadifogolylétszámot pótolni. Ezt a feltevést az is alátámasztja, hogy a Vörös Hadsereg egységei Kolozsvárhoz hasonlóan Tordáról is 700 magyar fiatal és középkorú férfit hurcoltak el.

Ugyanakkor a „SZMERS”-nek – a speciális szovjet alakulatoknak – a deportálások végrehajtásában más motivációi is voltak. Bár ezt hivatalosan mindig is tagadták, az oroszokat a bosszú és a kollektív felelősségre vonás elve is vezérelte. Az az indulat hajtotta őket, hogy Németország szövetségeseit példaszerűen meg büntessék.

Okot és okozatot taglalva, ezekhez még hozzátehetjük azt, amire több túlélő is utalt, hogy a szovjet hadvezetésnek egyes román politikusok tanácsolták volna a magyarság tömeges elhurcolását. Eszerint azt ajánlották, hogy Kolozsváron fogassák el a 15 és 55 év közötti férfiakat, mert ezek „fasiszta” német és magyar katonák, akik a front áttörése után visszahúzódtak a városba, és civil ruhába öltözve szabotázsakciókra készülnek. Megerősíteni látszik e feltételezést, hogy az elhurcoltak között feltűnően sok volt a szőke, németes kinézésű, vagy jellegzetesen német nevű fiú és férfi. A bevonuló Vörös Hadsereg szovjet parancsnoka, az ukrán területeken már korábban tapasztalt intenzív háborús partizántevékenységtől tartva, minden bizonnyal így akarta elejét venni egy a frontvonal mögött kialakuló kaotikus helyzetnek.

Emellett, nyomós okként kell figyelembe vennünk azt, hogy a Szovjetunió óriási háborús embervesztesége (22 millió halott) és az elszenvedett hatalmas anyagi károk (a nyugati területek települései voltaképpen romokban heverték), az ország újjáépítésének igénye és az égető munkaerőhiány önmagában is indokolta a tömeges deportálást. Sorsukat illetően, a foglyok kérdéseire, maguk az orosz örök is általában erre hivatkoztak. Ezt példázza az is, hogy az elfogottak közül néhány öreg, munkaképtelen embert elengedtek.

A kényszermunkára hurcolt civilek státusa és így sorsa is megegyezett a fogságba esett honvédekével és német katonákéval. Őket is, akárcsak az utóbbiakat, „hadifoglyoknak” tekintették. Ercsey Gyula emlékiratában többször említi, hogy az uráli fogolytáborokban rendszeresen együtt voltak a katonákkal. Elmondja, hogy a jó szervezőképességű német foglyok éppenséggel átvették a felügyeletet a tábori konyhák és az egészségügyi körletek felett. Így, bár az oroszok elsősorban őket hibáztatták az országot ért pusztításokért, és így őket gyűlölték leginkább, a német hadifoglyok, helyzetüknél fogva, bizonyos kiváltságokra tettek szert. A tábori nyelv is érdekes módon orosz–német keveréknnyelvvé alakult.

Az erdélyi sajtóban az 1945–1946-os évben még gyakran jelentek meg hadifoglyokról szóló tudósítások. A Nemzetközi Vöröskereszt útján is érkeztek haza üzenetek a szovjet táborokból. Ezekben korántsem véletlenül, összemosódik a hadifoglyok és a munkára hurcolt civilek státusa. Csak a további kutatás tudja több-kevesebb biztonsággal kideríteni, ki melyik kategóriába tartozott. Kolozsvárt illetően a deportáltakkal együtt nagyszámú magyar hadifogoly élt a táborokban,

olyanok, akiket a Torda környéki harcokban, vagy más erdélyi hadszíntereken még 1944 szeptember-októberében fogtak el. Legtöbbjük a frontszolgálatban tapasztalatlan honvéd volt, akiket Románia kilépése után S.A.S.-behívóval (1944-ben kiküldött sürgős behívó) mozgósítottak.

A civilek deportálása teljességgel jogtalan volt.

Ellentmondott mind az 1907-es, még a cári Oroszország által szorgalmazott hágai hadifogoly-egyezménynek, mind az 1929-ben megkötött genfi hadifogoly-konvenció előírásainak. Ezek ugyanis tételesen tiltották, hogy háborús konfliktus esetén a polgári lakosságot más állam területére kényszermunkára hurcolják.

A szovjet állam vezetői tudatában voltak a törvényszegéseknek. Sztálin, hogy a nyugati szövetségesek tiltakozását elkerülje, a civilek deportálását nem a hadsereg, hanem a hírhedt titkosszolgálat, az NKVD (Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel, azaz Belügyi Népbiztosság) akciójának tüntette fel. Úgy állította be, mint „fasiszták” és „partizánok” elleni jogos fellépést. Így a foglyokat a hadseregtől hamarosan át is vette az NKVD Hadifoglyokkal és Internáltakkal Foglalkozó Főigazgatósága (az IPVI NKVD SZSZSZR).

Az 5000 kolozsvári magyar elhurcolásáról szóló adatok – bármilyen nagynak tűnjék ez a szám – nem túlzottak. A várost megtizedelte az oroszoknak ez az akciója. Ennél nagyobb veszteséget csak a kárpátaljai magyarság szenvedett el, ahol a polgári elhurcoltak száma elérte a 40 000-et. Mint Romsics Ignác, a jelenkori magyar történelem kiváló kutatója összegezi, a Szovjetunióba került összesen 600 000 magyar hadifo-

goly közül mintegy 100–120 000, tehát a teljes létszám közel egynegyede polgári személy volt.

Kolozsvár lakossága számában megfogyatkozva élte át a frontátvonulást. Akik a menekülés helyett az otthonmaradást választották, a legkülönbözőbb lehetőségeket keresték a túlélésre. Invenciózus megoldás volt például, hogy az értelmiségiek közül többen a Miskolczy-klinika elmegyógyászati osztályán mint betegek rejtőztek el. Mások, a bevonulás első napjaiban pincékben, padlásokon, vagy a jó előre kötelezően megásott óvóhelyeken húzták meg magukat. Az előrelátóbbak közül többen már a nyár végén a város közeli falvakban, rokonoknál, ismerősöknél kerestek menedéket. A bevonuláskor, a szabadon randalírozó és fosztogató részeg katonáktól különösen a nőket fenyegette veszély.

A razziák első napján, október 12-én az utcáról, vagy a munkahelyükről szedték össze a férfiakat. Elhurcolták a vörös karszalagos városi őrseg számos tagját, a gyárak udvaráról a helyreállításon dolgozókat, s elfogtak járókelőket is. Csak a Dermatából, Kolozsvár legnagyobb üzeméből 815 munkást szedtek össze. Miután a történeteknek híre ment, és az emberek igyekeztek otthon elrejtőzni, a katonák sorba járták az utcákat. Szemtanúk elbeszélése szerint gyakran román szomszédok útbaigazításával otthonaikból terelték össze a magyar fiúkat és középkorú férfiakat. A feljelentők között emlegették Gheorghe Onişoru kolozsvári román konzult és Aurel Milea helybeli ügyvédet. Erre azonban minden kétséget kizáró bizonyíték nem került elő.

Tény azonban, hogy a deportáltak között olyan ismert személyiségek is voltak, akikre a helyi románság

ellenérzéssel tekintett. Köztük említhetem Mikó Imre jogászt, magyar parlamenti képviselőt, Kiss Jenő író, Bartha Ignác és Decsy István ügyvédek, Árvay József és Haáz Ferenc etnográfusokat, Jancsó Bélát, az *Erdélyi Fiatalok* volt szerkesztőjét, Járosi Andor evangélikus esperest, író, Mikecs Lászlót, a moldvai csángók múltjának kiváló kutatóját, és a Református Kollégium több tanárát is: Ádám Zsigmondot, Bartalis Józsefet, Bodrogi Jánost, Fazekas Gyulát és Finta Zoltánt. Még a kommunista és a szociáldemokrata párt tagjainak egy részét is elhurcolták. Az ő érdekében próbált Balogh Edgár, Demeter János és Lakatos István a szovjet városparancsnokkal tárgyalni, sikertelenül. Miután egy bizonyos létszám összegyűlt, az embereket sorba állították, és a Honvéd utcai törvényszék fogdájába kísérték. Ide került mind az 5000 foglyul ejtett kolozsvári magyar.

E vészterhes napokban azt lehetett látni, hogy egyes románok lakta házak kapujára kék zsírkrétával felírták: „Casă românească” (Román ház). Másutt ugyanilyen feliratú táblát szegeztek ki. Ez megkönnyítette az oroszok dolgát, és így nagyon kevés román került fogságba. Őket a törvényszéken tartott rövid kihallgatás után elengedték.

Az orosz örök soha nem mondták, hogy a Szovjetunióba viszik dolgozni őket, mindig csak egy pár napi munkáról beszéltek. Megtévesztően azt hazudták, hogy a város közelében dúló harcok során tönkretett vasútvonalak helyreállítására, például a berobbantott kolozsbósi alagút kijavítására, vagy a felrobbantott kolozsvári hidak újjáépítésére viszik őket. Máskor gázárok-ásást emlegettek. Azzal a váddal is elhurcoltak

magyarokat, hogy partizánok voltak. Mikor pedig az elfogottakat a törvényszékre kísérték be, leggyakrabban azt mondták, hogy igazolványokat kapnak. Végtelen cinizmusukra jellemző, hogy felmentő igazolványokat ígértek a leendő deportáltaknak. Ilyen igazolványok valóban léteztek, de csak nagyon kis számban, és azokat a szovjet parancsnokság kizárólagosan a legmegbízhatóbb helyi kommunistáknak állította ki. A felmentő papír, mely tényleges mentességet biztosított, háromnyelvű volt, és rózsaszínű kartonra nyomtatták. Emellett volt egy nagyalakú – lakásajtóra szegezendő – nyomtatvány is, szintén rózsaszínű. Az ilyennel jelölt lakásokba a katonák nem törtek be, nem raboltak.

A bekísért civileket rövid kihallgatás és többszöri motozás után, a törvényszéki fogda celláiba lökdözték be. Húsz, de akár harminc ember is került egy-egy cellába, holott ezek csak két- vagy négyszemélyes helyiségek voltak.

Mivel a fogdában 5000 fogoly számára semmiképpen sem volt elég hely, hajnalonként több száz fős csoportokat indítottak útnak gyalogosan Tordára. A kora reggeli órákban kevesen jártak az utcán, így nem volt sok szemtanú. Teherautók és szállítójárművek nem álltak kellő számban rendelkezésre, s a meglévőkre a továbbvonuló Vörös Hadseregnek volt szüksége. A Kolozsvár és Aranyosgyéres között húzódó vasútvonalat pedig még az október első napjaiban visszavonuló németek rongálták meg. Ezért kellett a foglyoknak gyalog menniük Tordáig.

Az első ilyen csoport október 13-án, még a délutáni órákban, az utolsó 18-án hajnalban hagyta el a várost. Az elfogottaknak egyre gyanúsabb lett, hogy nem

munkára viszik őket, hanem fogságba kerülnek. Így azután, bár tíz méterenként egy-egy szuronyos őr kísérté őket, néhány fogoly szökésre szánta el magát. Mivel a szovjet katonáknak a város területén tilos volt lőni, nem tüzeltek a hajnali ködben a Házsongárd sírjai között eltűnni igyekvő emberekre. Mások a Felek oldalán, az útkanyarokban tudtak sikeresen megszökni. De mihelyt a menet elhagyta Kolozsvár területét, minden szökéssel próbálkozót lelőttek. Az első áldozatok nyughelyét a Feleki-tetőn ma is látható sírok jelzik. Voltak azonban szerencsés esetek is. Mire a foglyok menete a Felek gerincére ért, néhányan annyira kimerültek, hogy már nem bírták tovább a gyaloglást. Őket, főleg idősebbeket, az orosz örök elzavarták.

Tordáról a kolozsváriakat marhavagonokba tuszkolva indították útnak Brassó felé. A kétségbeesett emberek éjjelenként a mozgó vonatból kiugrálva próbáltak megszökni. A szökések miatt a foglyokat állandóan számolták; az oroszoknak egyedül a hiánytalan létszám volt fontos. Így néha sokáig emlegetett, furcsa dolgok estek meg. Többen emlékeztek arra, Ercsey Gyula is említi azt az esetet, amikor Balázsfalván a lámpával jelző román vasutast mindenestől beemelték a vagonba. A három napon át tartó út alatt kenyéren kívül némi fagyos hal és egy kevés víz járt a deportáltaknak.

Brassó felé közeledve néhányan cédulákat dobáltak ki a rácsos vagonablakokon, melyekben névsorokkal is tudatták, hogy kiket vittek el, és hol vannak. Brassóban, az első transzportok foglyait még a németek által a külváros csendőrkaszárnyájának szomszédságába épített óriási lágerben szállásolták el. A később érkezők-

nek azonban már nem jutott hely. Ezért a transzportot Foksány felé indították.

Foksány Délkelet-Európa legnagyobb gyűjtőtábor volt, amelyet szintén még a németek építettek. Itt a fogolylétszám 1945 nyarán volt a legnagyobb. Ekkor mintegy 50–60 000 német és magyar katonát, illetve civilts zsúfoltak össze. Hogy nem egyszerű átmenőtábor volt Foksányban, azt az is igazolja, hogy még 1945 utolsó hónapjaiban is több ezer fogoly raboskodott ott. Az élelem olyan kevés volt, hogy az örök gyakran a rabok elől is elvették. Hogy az ételmezés valamivel könnyebb legyen, az embereket századokba osztották és lajstromot készítettek róluk. Ekkor készült a foglyok első rendszeresebb számbavétele.

Mintegy két-három hét után a kolozsvári deportáltakat bevagonírozták, és a szélesvágányú orosz vasúton elindították a Szovjetunió felé. Legtöbbjüket október 31-én tették vonatra.

Foksányból Iași felé haladva a szerelvények a Pruton át hagyták el az országot. Innen különböző szovjet fogoly-, munka- és internálótáborok felé vették az irányt. Az elhurcoltak számára ez az utazás volt az egész fogság legpokolibb része. Ötven-hatvan embert zsúfoltak a nagyobbfajta orosz vagonokba. Állni is alig volt hely egymás mellett. A vagonok ajtaját lezárták, a foglyokat egészen a táborba érkezésükig egyszer sem engedték ki. Csak az a pár kiszemelt ember szállhatott le egy-egy állomáson, aki az ételt vitte fel a többieknek.

A szerencsétlen deportáltaknak fogalmuk sem volt merre mennek. A rácsos vagonablakokon át kitekintve az egymástól nagy távolságra eső állomások cirill betűs neveit

igyekeztek kibetűzni. Néha azonban órákon át robogott a vonat, végig az ukrainai sztyeppén anélkül, hogy egyetlen lakott helységet érintett volna. A háború nyomai mindenütt látszottak, az állomások fel voltak robbantva, a hidak jó része szintén. Kiegett harckocsik és katonai járművek roncsai heverték a végtelen pusztaságon. Egy-egy állomáson a rabszerelvény sokáig – néha akár egy fél napot is – időzött, kötelezően elsőbbséget adva a frontra igyekvő katonavonatoknak.

A határon túl már minden szökési kísérlet megghiúsult. A meg nem szűnő számlálásokat, az ún. *proverkákat* a szovjet örök mindig egy-egy motozással kötötték össze, megfosztva a deportáltakat maradék szegényes értéktárgyaiktól is. Vadásztak a jobb minőségű bakancsokra, kabátokra, nadrágszíjakra stb.

A rettenetes körülmények miatt sokan már útközben kiszenvedtek, vagy olyan legyengülve érkeztek a táborba, hogy ott már nem lehetett segíteni rajtuk. A hullákat vagy kidobálták a szerelvényből, vagy jobb esetben az utolsó vagonban helyezték el. Nem volt olyan vagon, amelyben ne halt volna meg valaki.

Végül a foglyok már teljes apátiába süllyedtek, és az sem érdekelte őket, hogy milyen táborba kerülnek. Egy idő után csak azt várták, hogy megérkezzenek, mindegy, hogy hová, csak a borzalmas utazás érjen véget.

A kolozsvári deportáltak zömét Foksányból, Iași-on, Csernovcin, Kijeven, Moszkván, Kujbiseven és Cseljabinszkon át az Urál hegység déli lábainál fekvő erdei munkatáborokba vitték. Ezek a lágerek általában egymáshoz közel estek, körülvéve az alábbi nagyobb városokat: Cseljabinszk (itt volt a legnagyobb lágerközpont), Magnyitogorszk, Asa, Salasova, Beloreck,

Karpacsova, Minyár, Kistim, Karabas, Nyizsnyij Tagil, Ufa, Ufalej, Kopejszk és Tvarájá Platyina. A sors fíntóra, hogy ezek a helységek Baskíriában, a magyar őshazában voltak.

Kivételesen, néhány foglyot az Azovi-tenger melletti Taganrogba irányítottak. Másokat ukrainai munkatáborokba, elsősorban Nyikolajevbe szállítottak. A legrosszabb körülmények az ukrainai Donyec-medence szénbányáiban voltak. Ide csak elenyésző számú kolozsvári került.

Az összeállított névsorok, melyeknek közlésére itt nincsen hely, egyvalamit tételesen bizonyítanak, a szovjet légerekbe hurcolt kolozsváriak egyharmada sohasem tért vissza szülőföldjére.

Az emlékiró Ercsey Gyula és hagyatéka

Ercsey Gyulát apjával együtt október 13-án fogták el Kolozsváron. Őket is, mint sorstársaikat, a törvényszéki fogdából indították útnak a feleki Golgotán át Torda–Brassó–Foksány felé. Az apa 49 éves volt, fia 18. Szökési kísérletük a foksányi lágerből csak felemásan sikerült. Míg az apa szerencsésen megszabadult, a fia nem; ő csak négy év múltán, 1948 júniusában térhetett haza a szovjet munkatáborokból.

A kolozsvári elhurcoltak között kell számon tartanunk az emlékiró Ercsey Gyulát, mert e városból, rokoni körből szakították ki, és vitték rabságba, ám apa és fia máshonnan, a menekülők hullámával érkezett a feladás előtt álló, szorongatott Kolozsvárra.

A szovjet fogságot szenvedett fiú, ifj. Ercsey Gyula 1926. április 14-én a Brassó megyei Alsórákoson született. Innen szüleivel együtt már korán elkerült, és gimnáziumi éveit a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban végezte. Idősebb Ercsey Gyulának, az apának, a háborús események idején is működő malma volt a Torda–Kolozsvár közötti főút mentén; a család a malom mögötti házban lakott.

Mint emlékirataiban leírja, a tordai arcvonat áttörésekor, szó szerint az oroszok elől futva, „a lángoló túri hegyeken át” menekültek be apjával Kolozsvárra. Elhurcolásukig az akkori Arany János utca 1. szám alatt, a Fülöp családnál (ifj. Ercsey Gyula anyai nagyanyjánál) húzódtak meg.

Megsárgult, régi fényképek elevenítik meg az Ercsey család tagjait. Katonamundérban áll előttünk id. Ercsey Gyula, első világháborús szolgálata idején. Egy későbbi képen az emlékiró édesanyja, Margit és a Székesfehérváron ma is élő húga, Ilona látszik. Diákkori felvételeken öntudatos ifjúként jelenik meg Ercsey Gyula, 1941-ben az enyedi kollégium tanulója. Majd a nagy történelmi törésvonal utáni felvételek következnek, a hazatért lágerlakók nehéz társadalmi beilleszkedésének idejéből.

Négyéves fogsága miatt tanulmányait csak szabadulása után fejezhette be. Így ismét diákja lett a Bethlen Kollégiumnak, majd 1954-ben esti tanfolyamon elvégezte a kolozsvári Victor Babeş Egyetem kémia szakát. Közben inasképző iskolában tanított, a Dermata művekből Herbák János Cipőgyárrá lett kolozsvári üzemben. Tanárként működött azután más kolozsvári iskolákban, majd Enyedszentkirályon és Nagyenyeden. Végül, mert a dolgok valahogy helyretevődtek, kiváló képességei szerint harminc éven át (1958–88) kémiatanára lett egykori alma materének, a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumnak.

Lágeridőket és mégis nosztalgikus emlékeket hordoz az a kép, amely táborbeli sorstársával, Ruthtal ábrázolja (negyven év után Félixfürdön), akihez az emlékek gyöngéd szálai fűzték.

Az utolsó, nagyon kifejező felvétel 2000 júniusában, enyedi otthonában, írógépe mellett ábrázolja, soványan, öregén, szemüveggel, amint kéziratába belemélyedve visszaemlékezéseinek zárófejezetét írja.

A terjedelmes, száz sűrűn gépelt oldalt meghaladó kéziratán tíz éven át, 1990 és 2000 között dolgozott.

Kiadását, bármennyire is szeretete volna, már nem ér-
hette meg. Elhunyt Nagyenyeden 2000. október 30-án.

Ezúton mondunk köszönetet Ercsey Gyuláné Szabó
Etelkának a kézirat gondos megőrzéséért és a kiadást
szorgalmazó kitartásáért.

Ercsey Gyula emlékirata a lágerirodalom élvonalbeli
alkotása. Talán nem túlzás azt állítani, hogy nemcsak
erdélyi, de Kárpát-medencei, az összmagyarságot
érintő vonatkozásokban is különleges érték. Nem lá-
gernapló, mert ilyen nem is igen létezett, de az esemé-
nyek pontos rögzítését, idő- és térbeli összefogását
nyújtja az olvasónak.

Olyan páratlan memóriájú ember írta – sok-sok év-
vel az átéltek után –, akinek sikerült kikerülnie a fo-
golypszichológia egyik jól ismert csapdáját. Azt tudni-
illik, hogy a szabadult rab emlékezetéből szinte
nyomban kimosódnak a részletek, a fogolyélet hétköz-
napjai, s csak szenvedéseinek sajgó fájdalma marad
meg, s a vele történtek egy-egy megrázóbb eseménye.
Védekezni ez ellen kevesen tudtak. Az emlékezéseit
kötetbe szedő Szabó György (*Kolozsvári deportáltak
az Urálban*. Kolozsvár, 1994) például úgy küzdött na-
gyon tudatosan a feledés ellen, hogy a vele hazaérkező
fogolytársak nevét a vagon oldaláról leszakított desz-
kalapra karcolta be. Mások, mint valami szabadverset,
névsorokat tanultak meg, és mondtak fel bármikor
emlékezetből.

Szinte hihetetlen, de az emlékiró Ercsey Gyulának
semmi ilyesmire nem volt szüksége. Még hogy ha nem
is emlékezik minden rabtársa nevére, jellemzéseire pon-
tosak, néha karikírozóak, az együtt megélt események

leírása hiteles. Pillanatképek, retinára rögzült látomás-sok elevenednek meg apró részleteikben, és a történeteknek olyan egymásutánjában fűzi össze keserves emlékeit, mintha azok nem ötven évvel azelőtt, hanem csak tegnap estek volna meg. Így látjuk magunk előtt az őrtornyos lágert, a „zónában” sorakozó és mindig ötösével számolt rabokat, a favágást a lehetetlent is megdermesztő erdőben, a kórházbarakkokat, a már mindent feladó és csak a könyörületes halált váró „muzulmánokat” (auschwitz-i képek ezek!), a fagyfogott föld miatt tavaszig temetetlen holtakat.

A kommunizmusnak minden győzködő propagandája leperreg róla, hiszen ő már az átéltek valóságában szembesül a képmutatással. Ellenérzései a rendszerrel szemben nyilvánvalóak, ám az egyszerű orosz emberrel, baskírral vagy tatárral mindvégig együtt érez. Hiszen látja, mert naponta tapasztalja, hogy ők is áldozatok, a rendszer kénye-kedve szerinti kiszolgáltatottjai. Olyan emberek, akiknek nem adatott meg más világokat is látni, vagy öregek, akik a tudatukban halványuló cári Oroszországban immár valami elmúlt, soha vissza nem térő boldogságot láttak. Az emlékiró elviseli a rabságot, a különösen kegyetlen 1944–45-ös év szenvedéseit, az örökös éhezést, hideget és gyötrő honvágyat – csak a hazugságot utasítja el.

Bár Ercsey Gyula egy reáltudomány, a kémia tanára, human műveltsége átlagon felüli. Emlékiratának szövege éppenséggel klasszika-filológiai képzettségre és rendkívüli olvasottságra mutat. Írását görög-római példázatokkal fűszerezi. Ismeri az egyetemes lágerirodalmat klasszikussá vált szerzőit, csak példaként Szolzsenyicintől is többször idéz. Nyelvezete tömör,

fogalmazása pontos, mondatai egyszerűek, rövidek, lényegre törőek.

A gyermekkort alig maga mögött hagyó, tizennyolc éves korában elhurcolt fiú éleslátású, biztos ítéletű, sokat próbált felnőttként tért haza. Az otthon tapasztaltak, a hazugságra épített diktatúra semmilyen jelszava nem téveszti meg. Ennek az alapjaiban megváltozott világ-nak árnyalt bemutatása is kordokumentum.

Kolozsvár, 2004 novemberében

Murádin János Kristóf

Fontosabb életrajzi adatok

1926. április 14-én született a Brassó megyei Alsórákoson. Édesapja id. Ercsey Gyula (1895–1962), édesanyja Fülöp Margit (1906–1975). Leánytestvére, Mészáros (szül. Ercsey) Ilona Székesfehérváron él. Gyermekkorát a szülői házban, Tordatúron töltötte; apjának a faluban malma volt, mely ma is működik.
- 1941–1944: a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium diákja.
1944. október 13-án Kolozsváron édesapjával együtt orosz fogságba esik. A foksányi táborból sikerül apját megszöktetnie.
1944. október 13.–1948. június: embertelen körülmények között szovjet munkatáborok foglya (Salasova, Asa, Minyár, Karpacsova, Beloreck, Ufa).
- 1948–1950: Nagyenyeden befejezi gimnáziumi tanulmányait.
- 1950–1954: a Kolozsvári Victor Babeş Egyetemen, esti tanfolyamon elvégzi a kémia szakot. Közben 1950 és 1951 között a kolozsvári Herbák János cipőgyár inaskepző tanfolyamán tanít; 1952 és 1954 között a kolozsvári Élelmiszeripari Szakiskola tanára.
- 1952-ben feleségül veszi Kováts Esztert, akitől két gyermeke születik. Visszaköltözik Nagyenyedre; egy ideig az Enyedszentkirályi Kisegítő Iskolá-

- ban (1954–1956), majd a nagyenyedi Avram Iancu Líceumban (1956–1958) tanít.
- 1958–1988: kémia-tanár a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban.
- 1983-ban újranősül, második felesége az Enyeden élő Szabó Etelka (szül. 1962).
- 1990–2000: megírja visszaemlékezéseit, terjedelmes kéziratát többször átfogalmazva és csiszolva.
2000. október 30-án hunyt el Nagyenyeden. A város társadalmának és a kollégium közösségének részvéte mellett temették el az Őrhegy alatti református temetőben.

Tájkép csata után

„Ha nem énekelsz velünk...”

Tudjuk, volt idő Európában, amikor a terror ezerszám szedte áldozatait, amikor az emberi sorsnak már-már – úgy tűnt – nincs kapaszkodója, s az élet csupán számadat lehetett a haláltáborokban, tömegsírokban.

Mindenre fátylat vonhat a feledés, de fel tudjuk idézni, és felidézzük újra és újra, valahányszor úgy érezzük, hogy kitörni készül a Rém.

Ismét bebizonyosodott: a múltat, a történelmet meghamisítani, esetleg elhallgatni lehet, de nem lehetséges megváltoztatni, vagy elfelejteni azt, amit az egyéni és kollektív emlékezet őriz.

Sokáig áltattuk magunkat, hogy mindent tudunk a Gulágról, milliók elhurcolásáról a szovjet haláltáborokban. Kiderült azonban, hogy semmit sem tudunk arról a rendszerről, amelyben az egyént feláldozhatták a közösség érdekében, ahol törvény írta elő a „nép ellenségei” hozzátartozóinak száműzetését és jogfosztását, ahol legyilkolhatták a költőt stilisztikai mássága miatt, halálra ítélve az emberi szellemet.

Ha az ember elgondolkodik a messzi múlton, sok minden előtt áll értetlenül. Arról az illúzióról, amiről azt hitték: „Milyen nagy tetteket vittünk végbe ebben a koldusszegény, sötét, éhező országban” mostanra kiderült, hogy nagy tévedés volt. Azok, akik ráléptek a „Világszabadság” októberi útjára hullahegyeket hagytak hátra.

A tévedés arányait a Gulág légereiben lehetett a legjobban lemérni, ahol a megszokott fogalmak – jó-rossz – átminősültek, az arányok megnyúltak-zsugorodtak, mint némely műalkotáson a test arányai, ami nem azért van, mert a művész nem érti a mesterségét, csupáncsak más az elképzelése az arányokról, és ezt megteheti a művészi szabadság nevében.

Erről van szó! Arról, hogy Sztálinnak más elképzelése volt az arányokról, a hatalom jogáról, életről, halálról, aki a szabadságról így vélekedett: „Magával a szabadsággal, elvtársak, jóllakni vajmi bajos”, és elkezdődtek a tisztogatások, amelyek soha nem értek véget, és a rendszer önnön törvényei végül a hóhérokat is magával sodorta.

A sztálini aránytalanságoknak azonban – a művészi szabadsággal szemben – nincs és nem is lehetett igazolása.

Talán ez a felismerés készítette Borisz Paszternakot¹ a *Zsivágó doktor* megírására, amelyben egy csalódott ember viadalra kelt az állam ellen.

Szolzenyicin² az Ivan Gyenyiszovicsban ír a téves arányokról.

¹ *Paszternak, Borisz Leonyidovics* (1890–1960), orosz író és költő, a szovjet rendszer elleni „belső emigráció” neves képviselője. Hírnevét világszerte ismert regénye, az 1957-ben Milánóban megjelent *Zsivágó doktor* alapozta meg.

² *Szolzenyicin, Alekszandr Iszajevics* (sz. 1918), Nobel-díjas orosz regényíró, a lágerirodalom világszerte ismert alkotója. *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című megrázó kisregénye, melyet előbb csak folytatásokban folyóiratban közölhetett (1962), a magyar olvasókhöz is korán eljutott. A lágerekről szóló *A GULAG szigetvilág* című 1973-ban Párizsban kiadott szociográfiai alapozású művét a KGB lefoglalta, az író pedig a szovjet hatóságok állampolgárságától megfosztva emigrációba kényszerítették. A Szovjetunió összeomlása után, 1994-ben visszatérhetett hazájába.

Arthur Koestler³, Rubásovval – alias Buharin⁴ – mondatja el a kort, amikor az emberek holtra rémültek, ha lépések koppantak éjjel a lépcsőházban, és a ház-mester saját lányától rettegett, mert a Bibliát olvasta.

Tönkrement minden, ami jó és szép volt a múltban, amit nemzedékek hosszú sora alkotott. A bolsevizmus mindennek a halálát okozta. Mindenkire egyforma gondolatokat, véleményeket, ruhákat erőszakolt. Durva és ostoba nemzedék tartotta börtönökben a gondolkodó szellemeket. Ezek ordították, vég nélkül ismételték, hogy meghalt az Isten, és ezentúl csak jelszavak lesznek.

A megfélemlített emberek jól látták, hogy a törvénytelen ségek a rendszer lényegéből fakadnak, és annak megszűntében, vagy Sztálin halálában bizakodtak. „A legfontosabb, barátaim, túlélni Sztálint, mert az ő halála hozza meg számunkra a szabadságot” – mondatja Umanszkij doktorral Salamov⁵ a *Kolimában*.

Bűnösen sok idő telt el mégis Sztálin halála után, amíg az emberiség eszmélni kezdett és megtette a szabadság felé vezető lépéseket.

Nehezen érthető ez a passzivitás.

3 Koestler, Arthur (1905–1983), magyar származású, német, francia, angol nyelven alkotó író, újságíró. Világhírét az 1940-ben (magyarul 1988-ban) megjelent regénye, a *Sötétség délből* alapozta meg, amelyben a sztálinista koncepciós perek megrázó látéletét nyújtotta.

4 Buharin, Nyikolaj Ivanovics (1888–1938), szovjet (orosz) politikus, marxista teoretikus. 1928-tól fokozatosan szembekerült Sztálinnal; 1938-ban koncepciós perben halálra ítélték és kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

5 Salamov, Varlam (1907–1982), orosz író, a szovjet büntetőtáborokról írt nevezetes regénye a *Kolima*.

Épp oly nehezen érthető ez a világ Mandelstam⁶, a költő sorsából ítélve, akit elhurcoltak tízezer kilométerre otthonától a tajgába, hogy ott írja a rendszert dicsőítő verseit: „Értelmes testem lényegüljön át – áhítom: Országút legyen belőle.” Így írt az elhurcolt ember a tajgai tábortűz mellett. Sorsát nem kerülhette el, egyre mélyebbre süllyedt, éhenhalt a Gulág légereinek egyikeiben. Versei fennmaradtak az utókor számára, ama kort tanúsítva, amikor hittek a nagy és magasztos tettekben a félrevezetett és naiv emberek.

Mandelstam a Gulágból röppent a halhatatlanságba, bizonyítva, hogy a nehéz idők sem törnek meg a nagy szellemeket. Igazi költő volt, mellette Majakovszkij a lenini úton tévelygő agitátor így ír: „És az, aki nem énekel velünk, az ellenünk van!”

Íme a szöveg, a korszellem, a zavaros idők gondolatvilága. Íme a rendszert kiszolgáló, a lényegét minősítő, a jogtalanságra agitáló forradalmi költészet, amely az államellenesség vétségével minősít bárkit, ha éppen nem kíván akkor énekelni.

Mai mércével mérve nehezen érthető ez a korszak, amelyben gyilkosait dicsőíti a költő. Mi, akik a háborús események kapcsán egyik napról a másikra a Gulág légereibe kerültünk, értetlenül álltunk e világ kapujában. Nagy lelki válságot okozott mindnyájunknak ez a világ, aminek létezéséről addig fogalmunk sem volt, de amely mégis létezett, hiszen áldozatai lettünk.

6 *Mandelstam, Oszip Emiljevics* (1891–1938), orosz költő, a sztálini tisztogatások áldozata. Mint „belső emigránst” többször félreállították, és száműzték. 1938-ban öt év munkatáborra ítélték; tisztázatlan körülmények között egy Vlagyivosztk melletti lágerben halt meg.

„Ha nem énekelsz velünk, ellenünk vagy” – logikája alapján milliók meneteltek az emberi létet megsemmisítő lágerekbe. Rejtélyes kor, amelyben az ártatlan abszurd vádakát vállal magára, mert úgymond az „Ügyet” szolgálja.

Félelmetes és érthetetlen volt számunkra.

A lágerekben átéltek valósága meghaladta értelmünket, felfogóképességünknek határt szabott a tapasztalat. Az etikai törvények cserépdarabjai itt szerte-szét repültek, és a „bármilyen” törvénye szerint éltünk, ahol annak volt igaza, aki erősebb.

Számtalan élet esett áldozatul ennek a rendszernek, mérhetetlen fájdalmat okozva a gyermekét hiába váró édesanyának. Az elhaltak mégis túléltek tulajdon halálukat, tovább éltek szeretteik emlékezetében.

Megfogadtam, hogy nem hallgatok. Sok idő telt el, amíg ezt megtehettem. Most elmondok mindent. Íme a történet.

„Kidávájoztak az utcára”

TORDATÚR⁷ 1944. október 6. péntek.

Torda felől megkezdődött az offenzíva. Az orosz tűzérés hajnal óta lőtte a Dobogón⁸ levő magyar állásokat. Lángoltak a túri hegyek, a tűz már-már a falut is elérte. Tombolt a háború földön-levegőben.

Menekültünk...

⁷ *Tordatúr* – Kolozs megyei község Tordától északnyugatra. 1022 főt (1992) számláló lakossága mintegy felerészben magyar.

⁸ *Dobogó* – meredek emelkedő Tordától északra, a Kolozsvár felé vezető műút mentén.

A csáni dombokon⁹ át futottunk Kolozsvárra.

Apám zihálva követett.

Ellenséges repülők köröztek felettünk, és vadásztak a menekülőkre. A malom melletti akácosból felugatott a magyar légvédelem, és egy repülőgép bukfencet vett a levegőben, aztán befűrödött a csáni legelőbe.

Mielőtt átbuktunk volna a hegyen, Rőd¹⁰ felett megpihentünk egy védelmet nyújtó mélyedésben. A ródi fatemplomra éppen ráesett egy bomba, és szétvetette. A légnyomás, mint egy óriáskéz felemelte, és szétszórta a levegőben.

Kolozsvár irányába menekült a magyar hadsereg, dübörögtek a rohanó járművek. Nagy léptekkel jött el a háború, és rávetette árnyékát a jövőnkre. Sötét bizonytalanság telepedett a helyére.

Október 11., szerda.

Hajnalban bevonultak az oroszok Kolozsvárra.

Az óvóhelyekről visszaköltöztünk házainkba, és felvettük az élet normális menetét. A bevonulás előtti feszültség már nem vibrált a levegőben, semmi sem jelezte a tragédia közeledtét. Nyugtalanító hírek keltek ugyan szárnyra, de nem adtunk hitelt ezeknek. Az a hír járta, hogy szedik össze az embereket, de szóbeszédnek tartottuk az egészet, amolyan kósza hírnek. Miért is hinnénk? A háborúnak számunkra vége.

Hallottuk, hogy az oroszok nőkre és órákra vadásznak; napirendre tértünk felette. Azzal áltatjuk magun-

9 A „csáni dombok” – utalás a Tordatúrhoz közeli, a műút túloldalán fekvő Pusztacsán falura.

10 Rőd – román lakosságú falu Kolozsvár és Torda között félúton, a műúttól keletre.

kat, hogy nincs mitől félnünk az otthonunkban, és be-
reteszeltük a kapunkat.

Boldog is voltam, hogy tizenhét évesen a háborút
megúsztam, minden időmet a szomszédban töltöttem,
ahol egy fiatal hadiözvegy vett éppen pártfogásba.
Zsongító engedelme kirepített olykor a végtelenbe.

De az idő valahogy célt tévesztett, és másnap meg-
iramodott velem a történelem.

Október 13., péntek.

Délben, úgy két óra tájban, éppen végeztünk az
ebéddel, amikor nagyanyám a hátsó traktusban lakó
Ácséktól azzal jött vissza, hogy a vendég Kozma Ban-
dit most vitték el valami fegyveresek...

Ebben a pillanatban rontott be hozzánk is két fegy-
veres civil, karszalagos Maniu-gárdista¹¹ és faggatni
kezdtek, hogy magyarok vagyunk vagy románok?

Az egyik nagyon agresszív volt, a másik engedéke-
nyebbnek tűnt, de csalódnunk kellett. Nyomban láttuk,
hogy veszély fenyeget. Fél lábú nagyapám, nagyanyám,
a hétéves húgom, mindnyájan rémülten néztünk a be-
tolakodókra.

Apám azzal érvelt, hogy csak a front elől menekül-
tünk Romániából a nagyszüleimhez, a volt Arany János
utca 1-be. Román állampolgárságát a Bilet de Identitate
nr. 96-tal is igazolta. Nézték, forgatták: Regatul
României – az ország címere – Județul Turda, Primăria

11 *Maniu-gărda* – önkéntesekből 1944 szeptemberében toborzódott,
szélsőséges nacionalista, paramilitáris alakulat, melynek tagjai az 1944-es
frontátvonulást követően Észak-Erdélyben (Szárázajta, Csikszentdo-
mikos, Gyergyószentmiklós, Bánffyhunyad, Egeres stb.) a civil magyar
lakosság körében brutális gyilkosságokat hajtottak végre, raboltak és
fosztogattak.

com. Tureni: Dl. Ercei Iuliu de profesie morar. Eliberat azi 9. oct. 1940, notar Faur, pecsét, bélyeg; apám fényképe.

Forgatták, tették-vették egy ideig, tanakodtak. Láták, hogy valóban román állampolgárok vagyunk, de rákérdeztek: jó-jó, de románok vagyunk vagy magyarok? Magyarok – mondta apám, és ezzel eldőlt a sorsunk.

Kihajtottak az utcára. Féllábú, rokkant nagyapám is kibicegett velünk, ahol már vagy százan várakoztak, és oroszok tartották a sort géppisztollyal. Családtagjainkat bezavarták a házba. Nagyapámat az orosz visszaküldte. A kapuból még visszanézett, ez a kép él róla emlékezetemben. Számomra megszűnt létezni abban a pillanatban, és éreztem, hogy gyermek sem lehetek többé, csak álmaimban.

Beálltunk apámmal a sorba, miközben a terror egyre több embert ért el, egyre nőtt azok száma, akiknek menni kellett, akiknek semmi közük nem volt a hadműveletekhez: ifjak, felnőttek, egyszerű emberek.

Valahányszor felidézem azt a napot, amint ott állunk a sorban, mindig magam előtt látom a rendet szerető apámnak az orosz harcosokra meredő tekintetét, és hallani vélem, amint ezt suttogja: „Hát ezek, fiam?” Csak ennyit, de ebben benne volt minden ítélete, a rettegése, és a várost ellepő siserehad iránti mélységes megvetése.

Apám azonnal megértett mindent, és megrendítette, amit megértett. Később elmondta, mennyire rettegett a jövőtől, és félelmét igazolták a későbbi események.

Egy ideig még topogtunk az utcán, a gárdisták házról házra járva szedték össze a magyar férfiakat, min-

den formaság nélkül, akit csak elértek. Az oroszok közben valami *malinki robotot* emlegettek, amiről megtudtuk, hogy munkát jelent, és nem is hatott olyan félelmetesnek. Az a hír járta, hogy a beomlott bósi¹² alagúthoz kellene az emberek.

Közben minden irányból jöttek a házaikból kizavart férfiak, úgy kellett menni, ahogy éppen voltak, mindent hátrahagyva. Nekünk szerencsénk volt, jó ruha volt rajtam, bakancs volt a lábamon, apám csizmát viselt, amiért szüntelen kerülgették később az oroszok. Másokat gyatra öltözékben zavartak ki az utcára, Mikó Imrét pizsamában vágta a sorba, csak Foksányban szerzett katonagöncöket magának. Péterfi jogásznak – az Egyetem utcából – még azt sem engedték, hogy a kalapját feltegye, olyan sürgősen menni kellett, mások mezítláb voltak. Úgy kellett jönni, mindent hátrahagyva, és ez félelmet keltett.

Az igazságtalanság érzése teljesen lefegyverezte az embereket, amit azok követtek el ellenük, akiktől védelmet reméltek. A kétségbeesés és méltatlanság teljes passzivitásban jutott kifejezésre. Birkák módjára hagytuk magunkat terelni végig a város utcáin. Szánalmasan vonszolta mindenki a saját bánatát, amely akaratát megbénította. Minden egyén egy-egy külön sziget volt, az ember úgy érezte, hogy pályafutása végéhez érkezett. Különös jelenség volt ez, általános emberi reakció, passzivitás a rázúduló agresszióval szemben.

12 Bósi alagút – Kolozsbós, falu a Mezőség délnyugati peremén, a keleti vasút alagútjai mentén, Kolozsvártól délkeletre.

Egyetlen fogoly sem támadt rá soha őrzőjére. Mindnyájunkat megbénított a félelem és a remény, hátha így jobb lesz. Az ember érzése ilyenkor olyan, mint a folyóvíz, a kisebb ellenállás irányát választja reménykedve.

Az egész városban folyt a magyar férfiak összeszedése.

Jól szervezett, az egész várost átfogó akció volt a magyarok deportálása Kolozsvárról. Ez része volt a Romániára szabott azon feltételeknek, hogy Románia internálja a területén élő németeket és magyarokat az újjáépítési munkálatok végzésére a Szovjetunióba.

Dies irae

Járőrök rótták az utcákat magyarokra vadászva.

Bajusz Pál tanár, Nagyenyed: „Féltünk kimenni az utcára, ha tehattuk, otthon maradtunk, élelmünk elfogyott, nagy család voltunk, ötven gyerekek. Amikor aztán a muszáj mégis az utcára kényszerítette szüleimet, az első járőr – a Berde Mózes utcában – apámat bevágta a sorba. Szegény apám, amitől félt, nem kerülhetett el. A sorból még visszaszólt anyámnak: »Látod, fiam?« Ezek voltak az anyámhoz intézett utolsó szavai életében. Nem láttuk többé. Évek múltán hozták a hírt, hogy meghalt az uráli Asa városában, tífuszban.”

Vincze Sándor, Kolozsvár: „Aztán jöttek az oroszok... Egy reggel hírül vettük, hogy drága Péter bátyánk eltűnt. Már nő volt, és nem a szüleinknél lakott. Pista bátyámmal indultunk, hogy valamit megtudjunk róla. Akkor már szárnyra kapott a hír, hogy fogdossák össze az utcáról a magyarokat, s velük egészítik ki a fogolyszállítmányokat.

Jöttünk a város felé, és ahol most a Horeáék szobra áll, megpillantottuk a sorba terelt tömeget. Fegyveresek vették körül az egybeterelt civileket, több volt a román katona, mint az orosz. Minket is bevágtak a sorba, és faggatni kezdtek: „Ce ești, român sau ungur?” [Mi vagy, román vagy magyar?]

Mondtuk, hogy magyarok vagyunk. Na, akkor álljunk csak nyugodtan. Gyönyörű októberi nap volt, úgy is öltöztem, kiskabátban, félcipőben. Azt mondták, hogy a felrobbantott hidakat kell felépítenünk. Tereltek át a városon, a Honvéd utcai laktanyák felé, de végül nem oda, hanem a börtönbe vittek.”

Bakk Enikő tanár, Kolozsvár: „1944. október 13-án délelőtt a Király utcai 32. szám alá becsengettek, és igazoltatták a férfiakat. Édesapám, Bakk Péter mellett volt ingujjban. A házigazda két fia, Mezei Gyula – nyugdíjas MÁV tisztviselő, Budapest – és Mezei István – ny. tanító, Szolnok – beszólt édesapám után, aki zakót véve kiment a szobából. Végleg...! Édesanyám, aki befalazva volt az óvóhelyen, másfél napra tudta meg a történeteket. Elment Balogh Edgárhoz és Csögör Lajoshoz segítséget kérni. Azt mondták, hogy majd utánanéznek... A visszakerültektől hallottuk, hogy a Farkas utcában gyülekeztek, ahol felszólították a papokat, hogy álljanak ki a sorból. Apám kollégái tudva, hogy ő Teológiát is végzett, kérték, hogy álljon ki, de ő megtagadta, mondván, hogy nem lelkész, hanem hivatásos tanár, és csak filozófiai tanulmányaihoz volt szüksége a teológiai tanulmányokra. Foksányból ledobott egy cédulát a kolozsvári címünkkel, amelyben tudatott, hogy viszik ki az országból. Többet nem hallottunk róla.”

Dr. Losonczy Gyula, Gödöllő, Kossuth u. 41.: „Pista elfogatása körülményeit az alábbiakban ismer-
tetem: „Miután az 1944. jún. 2-i nagy bombázáskor a
vasúti töltés melletti, akkori Szt. László utcai házunk-
ból kibombáztak, felköltöztünk a város másik végébe, a
Rákóczi útra. Pista bátyám orvosnak készült és 1944
nyarán dr. Fritsch Tibor, a gyógyszergyár vegyésze
mellett gyakornokoskodott. Fritsch doktort nem de-
portálták, mert ismerte az inzulingyártás teljes techno-
lógiáját, de kényszerlakhelyen tartották, és minden
reggel német terepjáró vitte és hozta este haza. Ettől
kezdve – 1944. március 19-től október 14-ig Pista
élelmezte a gyermektelen házaspárt. Október 14-én,
elfogatása napján éppen két kiló jonatán almát és két
kiló kekszet vitt volna nekik, apám minden figyelmez-
tetése ellenére, tekintettel az idők bizonytalanságára,
hiszen a város tele volt oroszokkal és garázdálkodó
Maniu-gárdistákkal. Hiába volt minden, neki menni
kellett, mert „nem hagyhatom cserben Fritschéket”,
válaszolta. Hazafelé jövet, a Gyermekmenhely előtt, de
az utca túlsó oldalán a Bercsényi utca torkolatában
csődületet látott és kíváncsiságból átment megnézni,
hogy miről van szó, ahol az orosz katona beteretle a
sorba és mi őt soha többé nem láttuk. Alkalma lett vol-
na a szabadulásra, ha romának vallja magát, de nem
tette. Apám sokat lábalt, hogy kiszabadítsa. Stark nevű
I. világháborús orosz hadifogoly munkatársával fel-
ment Makedon tábornokhoz, akkori szovjet térpa-
rancsnokhoz, de nem sikerült semmit elérni.”

Körmendi Lajos visszaemlékezéseiből: „Kolozs-
váron fogtak el civilként. Az utcáról és a lakásokból
szedték össze az embereket. Bezártak az akkori Hon-
véd utcai törvényszék börtönébe. Itt töltöttünk kb. egy

hetet, amikor Tordára hajtottak, ott nagy a rombolás, halottakat kell temetni, aztán majd adnak „dokumentet”, amivel folytathatjuk megszokott életünket. Tordán azonban hosszú várakozás után vagonokba tuszkoltak. Akkor már sejtettem, hogy ennek rossz vége lesz, de sokan elhitték az oroszok újabb meséjét, hogy Brassóból engednek el, és senki sem gondolt szökésre. Éjjel érkeztünk Brassóba, koromsötétben felsorakoztattak, így vittek át a sötét városon. Bármikor kiléphettünk volna egy kapu alá, de nem. Fogtuk egymás kezét, hogy le ne maradjunk. A városon kívüli lágerbe vittek. Ültünk egy ideig, aztán jött az utasítás, hogy itt nem fogadnak, és visszavittek a vasútállomásra. Ugyanúgy mentünk a sötét utcán. Az egyik társam elvesztette a gyűrűjét. Megállt, hogy megkeresse. Meg is találta, aztán szaladt a menet után, hogy le ne maradjon a „dokumentről”. Elvittek Foksányba. Október 20-án elég enyhe volt az idő. Olyan záporban érkeztünk meg, hogy térdig folyt a víz az utcákon. Bevittek a lágerbe, ahol sok ezren voltak már, mindenféle népek... Aztán egyszer megint sorakoztattak, és kivittek az állomásra. Ott már széles nyomtávú szovjet vagonokba tuszkoltak. Óriási volt az elkeseredés, de mindhiába, kivittek a Szovjetunióba. Három hét múlva megérkeztünk a baszkíriai Asa városába. 1948-ban szabadultam.

Bérces Albert, Marosvásárhely: „1944. október 11-én bejött Kolozsvárra a szovjet hadsereg. Pénteken, 13-án délben két orosz tiszt, két géppisztolyos és egy román civil bejöttek a volt Bethlen utca 27. szám alatti lakásunkra és minket férfiakat foglyul ejtettek. Kidávájoztak az utcára, ahol ötös sorokban sokan várakoztak, aztán felkísértek a törvényszéki fogházhoz, és bezártak az üres cellákba. Öt nap múlva Tordára haj-

tottak, bevagoníroztak és Foksányba vittek. Velem volt még a két sógorom, Kovács János kolozsvári tisztviselő és Kis Vince parajdi fényképész. Továbbá dr. Nagy Barnabás bőrgyógyász, Kecskés János szabó, Székely Lajos fodrász, Szekeres Antal borbély, akikkel pár nap múlva újból bevagoníroztak és az ukrainai Nyikolajev városába vittek. Innen szabadultam 1948-ban. Denderle József lelkész Foksányból kerekét oldott. Volt bátorságam.”

Deportálásunk – amint láttuk – a bolsevista gyakorlatnak és a sovinszta gyűlölet népirtó célkitűzéseinek megfelelően ment végbe. Amikor az oroszok nyomán besurrantak a románok, elszabadult a terror a védtelen városban. Megvalósult az, amit Ion Bozdog prefektus 1944. szeptember 28-án Marosvásárhelyt így fogalmazott meg: „Hajthatatlan vagyok, mint az öreg Cato, és nem szűnök meg ismételni: teljes és azonnali leszámolás a magyarokkal! Most vagy soha!”

Az említett, valóságos endlősünet követelő felhívást így folytatta: „A magyarok által annyiszor bemocskolt erdélyi földön mától fogva csak egyetlen nemzetnek van létjogosultsága: a románnak. Ne legyen nyugta a román szívnek, és a román férfi karja ne engedje el a fegyvert mindaddig, amíg Erdélyt meg nem tisztítottuk ettől a nemzettől.”

Egy hét leforgása alatt körülbelül ötezer magyar férfit szedtek össze, akik áldozatul estek a mérhetetlen gyűlöletnek. Pár nap és Foksányban átadtak az oroszoknak. Foksány számunkra egy abszurd világot jelentett. Ez a világ lidérces álomnak tűnt, de mégis létezett, ahol, mint a kék zuhantunk egy deszkabarakk nyirkos padlójára, és nyúltunk el a megdöbbenéstől kimerülve.

Ez az írás a Foksány utáni időket eleveníti fel, sorokat mutat be, foglyokat, köztük olyanokat is, akik társaik sanyargatói lettek. A halál mezsgyéjén botor-káló embereket, akikkel mindent meglehetett csinálni, mert számukra a halál volt természetes, nem az élet. Múlt és emlékek nélküli emberek története, akiknek az életösztönére korlátozódott tudatát teljesen kitölti egy falat ennivaló illuzórikus képe, egy pillanatnyi pihenés az uráli erdőben, egy cseppnyi meleg mindent kitöltő vágya a dermesztő hidegben.

Írásom négy év – 1944–1948 – eseményeit foglalja össze, sorstársaim és a magam hányódását a különböző légerekben, a ránk kényszerített abszurd viszonyokat, ahol már csak egy szám voltunk a statisztikában, ahol az élet az erősebb oldalán állt, ahol kétféle életet éltem; az egyik az volt, amely a lágeri ellenőrzés nyilvánossága előtt zajlott, a másik, ami az egyéni érdek által kikényszerített sorozatos stréberségekben jutott kifejezésre.

Sok utat jártam végig az uráli légerekben, ahol felváltva hittem és hitetlenkedtem. Éltem városban, kolhozban, erdőben. Gyászoltam, temettem. Koldultam, loptam, kiraboltam egy bakterházat...

Csak a reményt nem adtam fel soha. Ezekről írtam.

Nagy megnyugvás számomra, hogy azok az események, abszurd viszonyok, amelyeknek az Urálban négy éven át részese voltam, nem mennek feledésbe. Azóta sok idő telt el, de még élénken él emlékezetemben azoknak az időknek minden mozzanata.

Az 1944 októberében Kolozsváron történeteket őriz és vigyázza az egyéni és kollektív emlékezet.

Salasova, a 6. sz. erdei láger

Hic sunt leones?

1944. november 16.

Valahol az Urál és Szibéria határvidékén megállt a vonat.

Sűrű ködpára ülte meg a tájat, a fákon zúzmara didergett. A hajnali fagy a földre hullatta a fák fehér porát, s a természet színeit kioltva szomorú zúzmarás világgá változtatta a tájat.

Fázott a természet, s alig derengett.

E felemás fényben érkeztünk Asába.

Nem tudtuk, hogy reggel van-e vagy csak pirkadat. Az ilyen világítás rendszerint nem tart hosszan a természetben, de itt semmi sem történt eddig a természet rendje szerint. Sorsunk is elsüllyedt a hajnali ködben.

Bizonytalan volt minden.

Csak az volt biztos, itt vagyunk Asában.

Biztos volt mégis, hogy nem ezt a fényt, nem ezt a várost, nem ezt az országot akartuk. Nem ide vágytunk.

Kérdőn körülnéztünk, mint régen az ókori tengerészek, ha ismeretlen tájakra vetődtek, hogy hic sunt leones? (Itt oroszánok élnek?)

Meglazultak a súlyos vaspántok, dübörögve nyíltak a vagonajtók, hideg levegő zúdult a gőzölgő vagonokba.

Mint a rögök zuhantunk ki a fagyos földre. Egyesek azonnal talpra álltak. Kábultan néztünk az elénk táruló ijesztő látványra. Kimeredt szemmel valami jelzést kerestünk, valami feliratot, hogy hol is vagyunk, de csak azt láttuk, hogy halottakat dobálnak ki a vagonokból, és halomba rakják a megdermedt tetemeiket.

Nem volt rokonom az áldozatok közt, sem barátom vagy ismerősöm, mégis szomorúság vett erőt rajtam, és a látványtól megdöbbenem. A halottak már megderesedtek a fagyban. Megrettenve néztem a halottakat, és borzadva gondoltam a jövőmre, hogy mi vár rám ebben az idegen, zúzmarás országban. Marcona katonák, géppisztollyal vigyázták a téren szédelgő, megriadt embereket. Egyesek jártányi erejük végén, négykézláb kúsztak a talpon állók illuzórikus biztonsága felé. Bakk Péter tanár úr elindult kúszva-araszolva, meg-megállt, nézett, integetett. Nyomorúsága szíven ütött, de semmit sem tehettünk érte. Többen odarohantak egy utolsó ölelésre. Ez róla az utolsó képem. Nem hallottunk soha többé felőle.

Az őrség vigyázta a betegeket.

Sírás, kiabálás, könyörgés.

Egy apa beront a körbe, és a fiával marad. Testvér a testvértől, barát a baráttól vált el örökre. Elvitték Bakk Pétert a betegekkel, s eltűnt örökre. Hol lehet Laczka gyógyszerész és Mikó Imre? Szem elől tévesztjük őket végleg.

Őrség vesz körül és egy nagyobb térségre terelnek, taszigálnak, lökdösnek, ordibálnak, hogy álljunk fel, sorakozzunk: „po pjáty”, ötösével.

Gondolataink az evés körül forogtak, nem ettünk meleg ételt hetek óta. Éhesek voltunk, és reményked-

tünk valami táplálékban. Találgattuk, hogy vajon mit kapunk majd. A hosszú úton egészen szétestünk, csak az ételöszton tartott még össze. Egyesek tudni vélték, hogy a városi lágerbe visznek, amely itt van a közelben. Istenem, csak adnának ott valami meleg ételt, de ennek semmi jelét nem láttuk még. Az örök kiabálnak, hogy sorakozzunk ötösével, aztán csoportokra szednek széjjel. A csoportok számából ítélve sejtjük, hogy több láger van Asa központtal a környéken.

Az én csoportomat – lehattunk vagy ezren – szüntelen dávájozások közepette elindították a folyó irányába, és a távoli erdő felé vezettek.

A víz felett gőzfelhők gomolyogtak.

Megadón cammogtam a többiek nyomában. Csak a jelenre koncentráltam, amelyhez úgy viszonyultam, mint egy idegen, mintha nem is én élném át az egészet. Talán megsejtettem, hogyha semmihez sem kötődöm, úrrá tudok lenni a rám váró nehézségek felett. Olyan értelemben voltam szabad, hogy elfeledtem a múltam.

Szinte hihetetlen, mekkorát zuhantam egy hónap alatt, hogy volt előbb – csak tegnap – egy másik, normális létezésem.

Kolozsvártól, Foksányon át az Urálig érve visszazuhanam a barbárság állapotába, egy emberen kívüli világba, amit az ösztönök uralnak, amelyben nincs helye a kultúrának.

Ráébredek a valóságra.

Az örök lökdösnek, ordibálnak, hajtanak, mint a rabszolgákat Trója korában, amikor nem volt villany, sem vasút, sem gépek. Visszazuhanunk a piramisok korába, amikor a fáraók parancsára milliók meneteltek

a halálba, hogy a zsarnok neve fennmaradjon egy iradatlan kőgúlában.

Álltunk az új ókor kapujában, eltelve rettenettel, hogy Sztálinnak, a gigászi foglárnak hatalma van felettünk és összeroppantja életünket. A megsemmisülés fenyegetett. Csak porszem voltunk, annál is kevesebb.

A tapasztalás ösvényén gyermekkoromtól egyre távolodtam, de gondolatom fonálán visszatalálok a régi iskolámba. Teret és időt átugorva megérkezem, mint fáradt vendiák a kollégiumba, hogy beszámoljak. De nem – most inkább számon kérni jöttem, hogy nem a valóságra tanítottak, inkább a logikára – cogito ergo sum –, aminek itten nincsen semmi, de semmi értelme.

A régi iskolámban az ókort Köble tanár úr tanította: „Fiaim – így szólt –, az egyiptomiak más éghajlat alatt éltek, mint a többi népek, szokásaik és törvényeik is különböztek azokétól.” A tanár úr akkor semmit sem mondott Szibériáról, hogy ott végtelen hosszúak a telek, és a hó alatt élnek az emberek, hogy ott a nők hordják csingafán a terhet, az írásuk nem hasonlít a miénkhez, és megfejtethetlen.

Csak abban egyezik mégis szokásuk, hogy a nők nem állva, a férfiak nem ülve vizeltek. Egyezett még az is, hogy nappal volt világos és éjjel sötét. Más minden fordított, csak a természet rendje egyenes. A nap kisüt, ha eljön az ideje, és este hold jelenik meg az égen. Csak lelkünkben van szüntelen sötétség tanár úr, amitől nagyon félek.

Jelentem, hogy ez itt Hadész birodalma¹³: zúzmarás fák, vezényszavak, didergő emberek. Most csendesén

13 *Hadész* – az alvilág a görög mitológiában.

havazik, és vékony hólepel borít be mindent. Tavaszig hó alatt alszanak a házak, csak a kéményfüst jelzi, hol állnak. Minden eltűnik a hótakaró alatt, ami emberi élet vagy ember munkája.

Az úton egyesek a felmarkolt friss hóval oltják szomjukat. A völgyben az emberek begázolnak a sekélyes partú folyóba, és markukkal merítve, szürcsölik, isszák, nyelik a jeges vizet. Az örök puskatussal biztosítják a rendet és terelnek a kijelölt irányba. A jeges víz okozta hasgörcsök csak később jelentkeztek, amikor a tetük is kínozni kezdtek, és tömegesen pusztultak a legyengült emberek.

Az úttal párhuzamos vaspályán, nagy zakatolással, szerelvény igyekezett Szibériába, aztán csend ülte meg a tájat. Gőzfelhők szakadtak ki a didergő folyóból és a víz felett gomolyogtak. A fenyőerdő felett távoli csúcsok magasodtak.

Egy ideig még a víz mentén haladtunk, aztán rátértünk az erdei útra. A csend uralta környéket csak a fagyolcsapat vonulása élénkítette. Sehol az ég alatt egy teremtet lélek. Se madár, se ember, se állat. Aludt a csend a tájon, minden mozdulatlan.

Megadón vonulunk elfáradva a hosszú utazástól, az éhezéstől, a reggeli döbbenettől, egy ismeretlen cél felé haladva, a visszatérés reménye nélkül, egy idegen országba hurcolva, ahol most puskatussal lökdösnek, hogy igyekezzünk felsorakozni a többiekhez.

Az emelkedőn magányosok és csoportok vánszorgognak, felbuknak, felállnak, lemaradnak. Batyuját szorongatva az út szélén üldögél egy bársonykalapos ember. Feláll amikor közeledem.

– Engedd, hogy kapaszkodjam – kérlel.

Az őr gyorsabb iramra ösztökél, de mi csak megyünk az előbbi iramban. A sor hosszan elnyúlik az erdőben. A gyengék lemaradoznak.

Időnként körülnézek, és megnyugszom, hogy az ismerősök, tanáraink, az osztálytársak itt vannak mellettünk: Bodrogi tanár úr, Berger Laci, Losonczi Pista. Néha fel-felsejlik támaszt kereső gyermeki lelkem. Kihez forduljak ebben a farkasveremben? Király Jenő bácsi földim Enyedről, de mégis idegen. Itt cammog ő is az örök optimista és gasztronómiai történetekkel teli gondolatainkat más vizekre. Fantáziánk szárnyán leltünk otthonunkra egy-egy pillanatra. Sok év telt el, amíg találkozhattunk Enyeden, hogy két és feles szemüvegét örököljem.

„Szkoro dámoj.”¹⁴ Előbb „robot nádá”¹⁵ – felelik az örök a szabadulásunkról kérdezőnek, nem üdülni hoztak, dolgoznunk kell előbb az erdőben.

Kozma Bandival megvárjuk Eleket, aki gyerek még, tizenöt évesen a legfiatalabb, az emelkedőt nehezen bírja, kétfelől megragadjuk, biztatjuk – kitartás, kevés van hátra. Hármásban támolygunk a fenyők szegélyezte havas úton, nekifeszülve az emelkedőnek. Nagy kő esett le szívünkről, amikor felértünk a tetőre, hol kis tisztás nyílt az erdőben.

A legyengült emberek lassan gyülekeztek. Az örök biztattak, hogy közel van a láger. A hó pilinkél és fehér lepellel vonja be a tájat.

Vakarózom, az úton megtetvesedtem.

¹⁴ *Szkoro dámoj* – hamarosan otthon lesztek.

¹⁵ *Robot nádá* – dolgozni kell!

A szöktetés

Gondolataim fonalán visszatalálok a foksányi gyűjtőbe, ahol egy dobkályhafedő révén gyermekkoromat átugrottam és találkoztam a SORSSAL.

A dobkályha s az életösztön révén, már első nap ráleltem a túlélés járható útjára. Elszántam, hogy nem bízom másban, csak a magam erejében.

Foksány... Ötvenezer ember nyüzsgött egy széles mezőn rögtönzött táborban. Katonák, civilek, tarkabarka népek. Itt volt az egész szétesett Európa, s mint egy hatalmas tengerbe ömlöttek bele a sorsok patakjai. Utolsó óráit élte a háború, de még utoljára bosszúval fenyegetett.

A hatalmas tömeg nyüzsgött, hullámozott, gyúrta napestig a ragacsos sarat ételosztásra várva. Mások a kiosztott fejadaggal egy csendesebb zugba húzódtak, itt-ott csoportokba verődött emberek valamin vitatkoztak, oroszok jöttek-mentek, zabráltak amit tudtak a barakkokban, csizmát, bakancsot, órát, pokrócot, kitől mit vehettek el.

Naponta jöttek az újabb csoportok, szerelvények vitték a foglyokat egy végső állomásra. Céltalanul ödöngő emberek tarkállottak a tömegben.

Sár, kavarodás, láрма. Összeomlott sorsok, életek.

A tábori konyhán nonstop osztották az ételt. Alig fejezték be a reggeli kiosztását, máris kezdhették az ebédosztást, ennek végeztével a vacsorát. Reggel, délen, este, mindig ugyanazt. Végtelen sorok álltak a kondérok előtt és tapicskolták a sarat, amely elfedte a lábbeliket.

Akinek legalább kalapja van, szerencsés ember, ha éppen nincs a fején, eszik belőle. Apámnak kucsmája van, én kopacon, miután lenyírtak. Senkinek nincs közülünk alkalmas edénye, de éhesek voltunk, a gyomrunk követelt, és etetni kellett.

Sokáig kajtatok valami edény után, mindhiába, és akkor egyik utamról megtérve látok egy dobkályhát a sarokban. Villant az agyamban, hogy ez a megoldás kulcsa. Azonnal rácsapok, lekapom a nehéz fedelet, rohanok vele a konyhára és beállok a sorba. A kondér elé érve a szakácsok felröhögnek és megtöltik a nehéz vasedényt zupával. Nem kellett többé a sorokat kivárnom, talán a látvány miatt a szakácsok kedvence lettem, amint megláttak közeledni integettek, és beállhattam a sor elejére.

Tanárok, osztálytársak, ismerősök, körbeültük a vasedényt, verítékeztünk a forró zupától, és amint kiértük, fordultam újból, és beálltam a sorba. Egész nap a barakk és a konyha között ingáztam, vittem a nehéz tálat, hogy megtöltsék zupával. Megtanultam, hogy az jó itt, ami hasznos. Csak a jelennek éltem, a többi idő számomra elmúlt, nem létezett.

Nem is olyan régen még megszeppentem, ha rám szóltak, most én vizsgáztattam tanárait és oktattam – volna – élni tudásra, de ők ezt a leckét nem tudták megtanulni, a tekintélyükre hivatkoztak, és akkor – később – eltemettem őket.

Másnap a borbélyok vettek kezelésbe, de miközben nyírtak, lekaptam a drótról egy fuszeklit, a végét bekötöttem, olyan volt, mintha bojt lógna rajta. Sokáig ebben a bojtos sapkában jártam, csak a lágerben cseréltem fel melegebb fejfedőre. Bátor és elszánt voltam,

hogy nem hagyom magam legyűrni. Láttam az etikai gátak szilánkjait szétrepülni, nem bízhattam, csak a magam erejében, de azt is tudtam, hogy gyermek már csak álmaimban lehetek.

Megsejtettem a kivezető utat.

Miután élelmezésünket megoldottam, és immár én is zabráltam egy sapkának alkalmas fuszeklit, újabb veszedelem tört ránk és késztetett merész, soron kívüli cselekvésre. Apám csizmáját kellett visszaszereznem sürgősen.

Egy felfedező utamról megtérve, nézem, apám mezítláb ül az ajtó-ablaktalan barakk sarkában szomorúan. Kérem: hol a csizma? Csak inti, hogy a katona. Mint a vihar vetem magam utána, és a kitört ablakú folyosón utolérem. Rávetem magam az oroszra, megragadom a csizmát, amit a hóna alatt szorongat és torkom szakadtából ordibálom: officir... officir...

A harcos megdermed a váratlan rohamtól, s a csizmát elengedve kiugrik a tátongó ablakon. Addigi rettegésünk merészséggé változott. Ettől kezdve nem volt több rablás a körletünkben, mert amint egy vörös csilagos közeledett, felhangzott a kórus: officir... officir..., és a rablást tiltó parancsra emlékezve, rohantak a rablók szerteszéjjel. Nem hagytuk magunkat többé leteperni, de szakadt ránk az újabb meglepetés.

A fürdőben eddig ismeretlen veszedelem várt ránk.

Miután a borbélyok lenyírtak, és szőrtelenítették az alsóbb testrészeket, egy tálkányi vízben úgy-ahogy megfürödtünk, aztán kizavartak a fertőtlenítő hideg előterébe. Sokáig vártunk, aztán amikor kihányták a gőzölgő holmikat, a jó modort mellőzve rávetettük magunkat a nagy halom ruhára. Mindenki a maga holmiját

kereste. Féltében, hogy bakancs, nadrág, mellény nélkül marad, már senki sem ragaszkodott a régi rendhez. Akinek bőr holmija volt, használhatatlanná zsugorodott a gőzben. Apám a mellényét féltette, a hátába varrt pénze miatt, mindenkinek volt valami félténivalója, ami régi életével volt kapcsolatban.

Észrevétlen nyertünk besorolást a rabságba, kezdtünk már alkalmazkodni kényszerű helyzetünkhöz, és ez volt a legszomorúbb az egészben. Megbomlott a jó és a rossz egyensúlya, eltolódott az utóbbi irányába. Ésszerű világunk kisiklott síneiről, s az esztelenség felé rohant.

Ismét rám mosolygott a szerencse, elsőként leltem rá a még gőzölgő ruhánkra. Gyors leltár – mellény, bakancs, csizma – hiánytalan. Magunkra kaptuk a meleg holmikat. Apám a féltve őrzött pénzét vette számba. Másnap – jó megérzéssel – megosztottunk rajta, aztán a németek részlegén szalonnát, pokrócot, és egy bőrtáskát vásároltam. Hátizsákot is szereztem az útra, mert láttam már az irányt Szibériába! Láttam már azt, amit a rohangálók még nem láttak, csak később okosodtak, a rohanó vagonban, ahol egy nap elkívánták a pokrócot.

Ösztönösen készültem – felkészültem – egy hosszú utazásra, mintha osztálykirándulásra mentem volna. A pokróc még érthető, de minek kellett nekem a bőrtáska? Nem tudom most sem magyarázni az akkori logikámat, de a későbbi események igazolták, hogy helyesen cselekedtem.

Azt mondják, hogy az ember sorsát – néha – a véletlen formálja. Amikor már semmiben sem bízhat, a

véletlen segítségére siet, és új irányt szab az élet menetének.

A véletlen szerencsének köszönhető apám szökése a foksányi vasútállomásról. Már a gyűjtőben tervezgettem szökésünket. Apám pénzére alapoztam a tervemet, és egyezkedni kezdtem a szolgálatos román katonákkal. Elgondoltam, hogy a hegyeken átvágva elérünk a Székelyföldre, de végül egészen másképpen történt minden. Egy szerencsés, váratlan véletlen szólt közbe apám szökésébe, aki nem a gyűjtőből, és akarata ellenére szabadult meg Szibériától.

Az előzményekhez tartozik, hogy apám – a valóság elől menekülve – befeküdt a gyengélkedőbe. Minden reakciója arra utalt, hogy Ő már lélekben feladta és – bár ez abszurdnak mondható – ez volt a szerencséje, mert az események későbbi menete teljesen az én – olykor esztelennek tűnő – irányításom alá kerültek.

A lepénzelt katonák egy nap jelezték, hogy estére készülünk fel. Elmentem apámért és a barakkban vártunk a megbeszélt jelre, amikor hirtelen oroszok rontottak be, kihajtottak mindenkit sorakozóra, aztán kivittek a foksányi vasútállomásra. Elmondhatatlan, hogy mit is éreztem.

Már sötétedett, amikor kiértünk a vagonokhoz, és betereltek egy sóraktárba. Itt többen elbújtak a raktár zugaiban, de szabadulásuk reménye szempillantásnyi idő alatt elillant, amikor az örök rájuk találtak, és borzadva néztük az összevert embereket, ami félelmet keltett.

Akadtak mégis bátrak, akik mit sem törődve a veszéllyel, ellenálltak a sorsnak, és kihasználva a véletlen

nyújtotta lehetőséget, más irányt szabtak az események menetének.

Olvastam – később –, hogy a sors ösztönös választások eredője. Ez a Szondi Lipót sorselméletének lényege. Itt nem az ember tökéletes, az állatok tökéletlen ösztöneiről van szó, nem az életösztönről, hanem azon különös képességről, hogy több lehetőség közül, a kellő időben leld meg a helyes választ.

A sorsdöntő választ, egy szempillantás alatt!

Itt a foksányi vasútállomáson, egy langyos október végi estén szembesültem ezzel a sorsdöntő követelménnyel.

Szondi Lipót Sorselméletéből¹⁶ vizsgáztam.

És lám, milyen párhuzamokat produkál az élet. Szinte hihetetlen, hogy épp abban a pillanatban végzett tarkolóvés Radnóti Miklóssal, amikor engem Foksányból Szibériába indítottak.

Amire a gyűjtőből a sóraktáron át a ránk váró vagonokhoz értünk, apám már lelkileg összeroppant ember volt. Feladta, az életösztön csak pislákol benne. A fásultságnak van egy foka, amikor az ember semmivel sem törődik, s az események hullámain lebeg. Magam is hinni kezdtem, hogy minden reménytelen. Aztán valami csoda folytán, fordulat következett.

Az örök tuszokoltak, kiabáltak, hogy másszunk fel a vagonokba. Elsőként ugrottam fel a kijelölt vagonba, hogy helyet foglaljak a sarokban, ahol majd megvettem a hátam, és nem járnak át rajtam a sötétben, a

16 Szondi Lipót (1893–1986), magyar származású svájci pszichiáter, pszichológus. A freudi tanok továbbgondolásán alapuló sorsanalízis elméletének kidolgozója (Szondi-teszt). A nevét felvevő zürichi lélektani intézet megalapítója.

lefolyóhoz igyekvő sorstársak. A sarokba löktem a hátizsákom és fordultam, hogy felhúzzam apámat. Láttam, hogy nincs őrség a közelünkben, távolabb tettekvettek, zavarták fel az embereket, és zárták le a túlsúfolt vagonokat.

Már nyújtottam a kezem, hogy apámat felhúzzam, amikor megláttam, hogy Ádám Zsiga tanár úr átvág az őrizetlen vagon alatt. Villámgyorsan leugrottam, és húztam apámat utána, aki már a közeli bokrok közé zuhant. Elnyúltunk a földön és apám is kúszni kezdett a sötétlő bokor irányába. Még láttam őket kúszni, amikor megfordultam és visszamásztam a hátizsákért a vagonba, aztán fordultam, hogy legorjak, de már ott állt a szuronyos katona, és lezárta vagonunkat.

Szempillantás alatt fordult a kocka, és lett a vége a szabadságnak. Olyan események sodrába kerültem, hogy nem maradhattam tovább gyermeki világomban. Az életem új irányt vett, amelyben az Idő célt tévesztett és felgyorsult hirtelen. Szomorúan kullogtam vissza a sarokba, ahol a társaim vártak. Előbb csak csendesen állva méléztam a történetek felett a sötétben, aztán leültem. Testem hideg lett a rettenettől, hogy a két szökevényre lennek és kivégzik őket, a sóraktárban ezzel fenyegettek.

Ájulás környékezett, hogy lehettem ennyire balga, hogy visszatérjek. A csalódástól és félelemtől lesújtva figyeltem minden külső neszre. Az előbbi nagy hőstett hirtelen átalakult félelemmé. Kinéztem a rácsos ablakon, és láttam, hogy az örök a lezárt vagonok előtt futkosnak. Újból leültem, fölhúztam a térdem, ráhelyeztem a fejem, befogtam a fülem.

Végül, amint lezárták a vagonokat, fűtült a mozdony és nagy zakatolással elindult a vonat. Fáradt voltam, de nem jött álom a szememre. A szerelvény hol meglódult, hol csak vánszorogva haladt, időnként megállt és sokáig időzött egy-egy helyen, aztán ismét hosszasan fűtült a mozdony és nagyot rántva nekilódult.

Az emberek egymást szölongatták és összebújtak a sötétben.

Nehéz lenne leírni, hogy mit is éreztem, büszke is voltam és bánatos is, mégis valami megnyugvást éreztem, hogy most már csak magamra kell vigyáznom. Olyanok voltak az érzéseim, mint az inga, bánat és megnyugvás között ingáztak. Boldog voltam mégis, hogy apámat a biztos pusztulástól megszabadítottam. Egyből felnőttem, amint elindult a vonat.

Később sokat töprengtem az akkor történeteken, hogy miért is mentem vissza a vagonba. Ez egy olyan tudat alatti elhatározás volt, aminek racionális tartalma a lélek legrejtettebb régióiból jön elő hirtelen. Döntés, ami az alkalmas pillanat felismeréséből adódik. Sorsfordító pillanat volt. Nem a hátizsák, inkább gyermeki fantáziám motiválta akkori döntésemet.

Már gyermekkoromban lenyűgöztek a földrajzi felfedezések izgalmas kalandjai. Zilahy Lajos regényeit is olvastam már. Beleéltem magam a *Két fogoly* hősei világába. Itt az alkalom, hogy én is nyargalásszak a Volga partján szőke szerelmeimmal, bejárjam a nagy orosz földet, körbejárjam a világot, és élményekkel telve térjek meg a messzi Szibériából.

Azt hiszem, hogy lelkem legmélyén erre vágytam, csak ürügyként mentem vissza a hátizsákért. A nagy kaland lehetősége lebegett előttem. Milyen nagyszerű

lesz, és a néhai öregekre gondoltam, akik esténként háborús élményeikről meséltek, hogy s mint volt Doberdónál a taliánnal. Mesélték Isonzót¹⁷ a szájtátva hallgató gyermekeknek. Ezek az élmények, mélyen elültek lelkemben, és táplálták fantáziámat az alkalomra várva.

Itt az alkalom – sejlett fel bennem – megismerni a világot, hiszen: „Senki sem értheti meg a mi földrészüket, ha legalább egyszer nem hagyta el a határait” – emlékeztem az iskolában hallottakra. Így ábrándoztam.

Megrázó volt a csalódásom.

Szibériát csak olvasmányaim lapjairól ismerhettem, amikor csábosnak tűnt fel előttem, regényesnek. Gondolatban formáltam ki a lényegét magamban: hatalmas folyamok, hideg, de békés tájak, ahol titokzatos népek laknak. A valóság sokkal ridegebb volt és komorabb, mint ahogy képzeletem csábjaival addig felruháztam.

Nem volt ott bizony volgai nyargalászás, csak hideg, erdő, éhezés, halál és temetések. Éhezés volt és ösztönélet, ahol kiugrottunk a valóságból, és sokáig nem találtunk vissza.

Az ottani események új ruhát szabtak életemre, amit sokáig nem tudtam levetni, de mégis átvészelttem a nehéz időket, megtaláltam a kivezető utat. Hittem akaraterőm, az emberi kitartás erejében, és nem hajtottam fejet a Végzet – Fátum – előtt, amit magamra szabadtottam, és amely jégesőként tört rá az életemre.

17 A *doberdói fennsíkon* és az *Isonzó folyó* völgyében az első világháború olasz frontjának legvéresebb csatái folytak (Isonzói csaták). Itt álltak szemben 1915 nyarától 1917 októberéig, a tengelyhatalmak caporettoi áttöréséig az olasz és osztrák–magyar erők.

Éber voltam, mint az oktalan állat. Űzött vadként, éveken át minden energiámmal a rám leselkedő veszélyre figyeltem, minden nap, minden percében őrt állt az éberségem. Állattá vedlettem vissza, hátra bukfenceztem az evolúcióban.

De lássuk a történetet, amely ott maradt el, hogy a vonat elindult a foksányi vasútállomásról.

Vagonokban a táborok felé

Vágtatott a vonat és hideg sötétség borult a jövőmre. Tudtam, hogy vége a rövidnadrágos gyermekkornak, csak por és hamu maradt belőle.

Csattogott a vonat, a kerekek zakatoltak, emberek szöszmötöltek a sötétben. Apámra gondoltam, aki talán még ott lapul, és vár rám a bokorban. Mit is gondolhat, hogy hova tűntem? Istenem – gondoltam –, mit mond majd anyámnak?

(Anyád kérdezte: Hol hagyta a gyereket? – és nem tudtam válaszolni. A vonat elment, kerestelek, benéztem minden bokorba... fiam... fiam kiabáltam. A környéken bolyongtam... a másik ember elment, nem látott téged. Este felültem egy vonatra.)

Attól, az apámnak is szörnyű naptól még nagyon messze volt ez a beszélgetés, még esztendőök hosszú sora várt rám az uráli légerekben. Csak itthon értettem meg, hogy milyen kínokat okoztam szüleimnek, akik évekig gyötrődtek. Anyám apámat okolta, amíg egy levélben jeleztem, hogy élek. Akkor már a második éve vágtam a fát a salasovai erdőben.

Fáradt voltam az átélt izgalmaktól, sokáig nem jött álom a szememre, aztán a kerekek kattogása átlendített

az álomvilágba, mély álomba merültem. Álmomban kiderült, hogy tévedés történt, s a vonatot megállították, hogy leszálljak.

A vonat állt, amikor a hidegtől felébredtem. A Pruton túl voltunk Besszarábiában, a cālărași-i állomáson. Mások is ébredtek és bámulták a tájat. Harci cselekmények nyomaként, kiégett vonatok álltak a közeli vágányon.

Távolabb frontszerelvények várakoztak hadianyaggal megrakottan, zakatoló vonatok rohantak nyugatnak tartva katonákkal. Hosszan betűztük a vonatok feliratát. Valami félelmet keltő titokzatosság volt ezekben a cirill betűs nevekben.

A közelben álló szerelvényen zokogott egy harmonika, a vágányok között ropták az orosz guggolóst, és tenyerek tapsa kísérte a zenét.

Barátaimmal összébújtunk a pokróc alatt a sarokban, és egymás ölében ülve melegedtünk. Pázsint Elek, földim, papfiú Tordatúrról, Kozma Bandit Kolozsváron ismertem meg, mi hárman még sokáig összetartunk az úton, és osztozunk pokrócon, élelmen, hidegen. Kis baráti szigetek alakultak ki a vagonban.

Már nagyon falt a hajnali hideg, amikor kocogtatják a vagon oldalát kívülről, éppen a mi felünkön. Kinézek, hát egy sapkáját csáléra viselő harcos, nagy rúd szafaládéval integet. Gyorsan megegyezünk, adom a román pénzt, és beveszem a kolbászt, amit irigy tekintetektől kísérve elosztok hármunk között. Ezúttal óvatlanul jártam el. Ezentúl csak éjjel ettünk, amikor nem látták a többiek. Akinek volt, csak dugva evett, hogy elkerülje a kunyerálást. Az éhezők féltékenyen nézték, hogy ki nek van, s mije, kitől remélhet falatnyi ételt.

Adj egy kis kenyeret – hallatszott itt-ott a sötétben.

Az életösztön munkálkodni kezdett az éhező emberekben. Az éhezésben kezdett lemállani a kultúra máza, amely kolonccá vált a létküzdelemben.

Kis idő múltával, újabb kopogás. Figyelmeztetnek, hogy az előbbi katona és engem keres. Kinézek, hát az előbbi katona integet: „gyengi, gyengi”, és mutatja, hogy az előbb keveset fizettem. Nem tudom ezt mire vélni, de megegyezünk, hogy fizetek, de hozzon még egy kenyeret is a pótösszeg fejében. Térül-fordul... dörömböl, nyújtja a kenyeret, és amikor pénzt adnám, dörren az őrség figyelmeztető lövése. A katona rémülten iszkol el, mert tilos a foglyokkal trafikálni. A rabtársak morogtak, a pénz még ott volt a kezemben, de akár ki is dobhattam volna, többé már semmi hasznát nem vettem, kuncogva teszem el, és leülök előbbi helyemre, társaim mellé a sarokba, miután a kenyeret begyömöszölöm a hátizsákba.

A vonat rohanni kezdett, és füttyült be a hideg minden repedésen. Szorosan összebújunk a pokróc alatt. Még nem sejtjük, hogy rövidesen megválunk a jó meleg takarónktól. A szalonnánkra jobban vigyázunk, kis szeleteket vágunk a kenyér mellé, hogy tovább tartson, ki tudja meddig s mit hoz a holnap. Pár nap múlva kétszersültet dobálnak be a vagonba, pár szelet jut mindenkinek, vizet is rendszertelenül adnak. A szomjúságtól szenvedtek inkább az emberek. A hideget, éhezést még eltűri az ember, de ha nem kap vizet, megette a fene az egészszet, mert nagyon szenvedsz.

Vagy hatvanan zsúfolódtunk a vagonban, különböző korú magyar katonák és civilek vegyesen. A legfiatalabb az én Elek barátom, alig tizenöt éves, vékony-

csontú gyermek, aki még anyai gondoskodásra szorultna. Csak egy tavaszt ért meg az Urálban, elfogyott az ereje az asai szénégetőben.

Az emberek összebújtak védelmül a minden repedésen füttyülő hideg ellen. Egyik oldalon a katonák, a másikon a civilek szorongtak.

Megszerveztük a napirendet. A katonák egy oroszul értő ruszint ajánlottak vagonfelelősnek, amit mi nem fogadtunk el, de ők kitartottak mellette, és így még egy civil is viselte ezt a tisztséget, a kolozsvári MÁV-tisztviselő Majchim Béla. Béla bácsit október 14-én azt utcán kapták el. A megfontolt embert etikai szelleme tette alkalmassá a tisztségre. Elmondta, hogy az első háborúból elmaradt rokonai vannak a Szovjetunióban. Sokáig – naivan – azt hitte, hogy majd számíthat ezekre, de semmi. Elfújta őket a rettegés szele.

Nehéz feladatot vállalt és korrektül látta el, tartotta a rendet az egyre nyomottabb hangulatú vagonban. A kenyérrel és vízzel Béla bácsi a reményt mérte az elkeseredett embereknek, akik még visszafogottak voltak, de akadtak olykor rendbontók is, akik egymásra acsarkodtak és szüntelen civakodtak. Nehezen viselték sanyarú helyzetüket, egyre nyomottabb lett a hangulat.

Naphosszat vágtatott a vonat, csak nagy ritkán állt meg egy-egy állomáson. Ahogy keletebbre értünk a hideg egyre szigorúbb lett, egyre szilajabbul tört be a réseken. Éjjelre nagyon lehűlt a levegő. A vékony testi holmi alig állt ellen a hideg szél rohamának.

A katonák megirigyelték a pokrócomat és javasolták, hogy igazságosan osszuk meg, jusson másnak is egy-egy éjszakára. Hiába érveltem, hogy ez lehetetlen, ők nem engedtek, és akkor kompromisszumot ajánlot-

tam, amit elfogadtak. Ma éjjel még a miénk, az új rend holnaptól legyen. Éjjel aztán négyfelé vágtam a drága holmit, és a részeket magunk közt elosztottam. Reggel bejelentettem a pokrócnak mellénnyé való lényegülését, amiket be is húztunk a nadrágunkba, és rászorítottuk a nadrágszíjat.

Jól kigondoltam. Ezek hülyének néztek tegnap – derültem magamban. Még hogy rendre takarózzon egy pokróccal hatvan ember. Másra ment volna ki a játék, de én azt a cselt már nem vettem be. Akkor már ki tudtam védeni a hasonló figurákat. A gombócot ezúttal én adtam be a jó katonáknak, azzal, hogy a negyedik mellényrészt a ruszinnak adtam, és megszűntek az acsarkodások.

Érzékenyen érintett mégis a jó takarónk átváltozása, hiába bújtunk szorosan össze, már nem tudtunk többé felmelegedni. Láttam, hogy a dolgok nem olyanok a valóságban, mint amilyennek tűnnek. Mindennek megvan a maga rendeltetése. A mellény melege nem volt egyenlő a pokróc melegével.

Most szétbontottam a bőrtáskámat, rászorítottam a derekamra a nadrágszíjjal, hogy a minden repedésen bezúduló hideg ellen védje a vesémet. Olyan jól védett, hogy éjjel pihenni tudtam, csak reggel ürítettem. Másokra tízszer is rájött a vizelési inger egy éjjel, és akkor menni kellett, és fogyott az ember ereje szüntelen. Ha jött az inger, a sötétben botorkálva indulni kellett a kijelölt helyre. Egymás hegyén-hátán másztak át az alvó embereken, még le is vizelték őket, tán ököltre mentek, a szitkok, mint a fahasábok szálltak utánuk. Felborult az éjjeli nyúgvás rendje.

Az ürülék átható bűze jelezte, hogy nincs már emésztés, csak rothadás a belekben. Az ilyenekre hirtelen jött rá az inger, hogy – olykor – nem jutott el a vájuhoz, amely az ürüléket levezette, és sokan magukra rondítottak, aztán mocskosan, megalázottan, összetörten, elkülönítve gubbasztottak egy sarokban. Amíg tartott a méltóságból csak éjjel szükségeltünk, de a kényszer minden tartózkodást feloldott, és éjjel-nappal áradt a bűz a vagonban.

A fertőzésnek nem volt ellenszere. Napról napra romlott a helyzet. Egy hét is eltelt, s a kerekek egyre dübörögtek.

Lázálmában, az övéi nevét suttogva meghalt egy öreg katona. A katonának még ép köpenye volt, jó tartalék kapcája, és mellette hevert a csajkája. Elárvult hátizsákján is hamar megosztoztak. Reggel kiadták a megdermedt testet. Az emberek más vagonokba is hullottak. Ha megállt a vonat, örvénylett, keringett a halál szele körülötte. Az önfenntartás ösztöne az érzelmek tompulásával reagált a szenvedésre. Iszonyodás nélkül néztük a haldoklókat, s mint dobálják ki hulláikat a vagonokból.

Rádöbrentünk kilátástalan helyzetünkre, s a rohanó zárka világában elszabadultak a primitív ösztönök. Az emberek feladták a polgári értékrendet, a cselekvés köre beszűkült, az egyén magába roskadt, és összeroppant a bánat súlya alatt.

Csak egy vágyunk volt, aludni, még egyszer megmosakodni. Egy meleg ágy volt minden vágyunk. Abszurd volt minden, az a vágyunk is, hogy történjen bármi, csak legyen már vége.

Tudtuk, hogy lágerbe visznek, mégis oda vágytunk.

Folyókon robogott át a szerelvény, hidakon dübörögtek a vaskerekek, és csak találgattuk, melyik nagy orosz folyó lehet. A Bug, a Don, a Volga? Amikor Ufánál elértük a folyót, nem tudtuk, hogy ez a Belaja, amely a Kámán átömlik a Volgába. Neve votjákul nagy vizet jelent.

Már második hete voltunk úton. Egy reggel aztán megállt a szerelvény és kitárultak a vagonajtók.

A láger

Délben felértünk a tetőre, ahol egy tisztás volt az erdőben, és bevártuk a lemaradt embereket. Amikor a bársonykalapos ember is csatlakozott a többiekhez, elindítottak. Már hó takart be mindent. Hosszan kígyózott az elcsigázott foglyok sora, más életnek semmi jele nem volt az erdőben.

A lejtős úton meglódult a tömeg.

Kifulladtam az emelkedőn, most csak tempósan megyek, nem túl gyorsan, de nem is lassan, közepes tempóban, erőmet beosztva. Tehetetlenségem ereje is lendített előre. Figyeltem környezetem minden rezzenését és csak a jelenre koncentráltam.

Egy idő után az erdő ritkulni kezdett és a fák közül kilépve egy nagy térre értünk. A láger hirtelen ugrott a képbe, az úttól kissé balra, fenyőktől övezve. Előbb a szögesdrót kerítés tűnt fel az őrtornyokkal. A zóna szélén egy hosszú barakk volt, egy másik közepen, a konyhából gőzfelhők gomolyogtak. Ezzel szemben egy kisebb faházról kiderült, hogy az a fürdő. Hátrébb latrinasor húzódott hosszan elnyúlva.

A kép körvonalait emlékezetem úgy rögzítette, hogy mindent a hó és a fagy fogott össze. Havas tájban, valahol Szibéria és az Urál határvidékén voltunk egy erdőben.

Ez volt Salasován a 6-os számú erdei láger.

A hó befedett mindent, házakat, fákat, őrtornyokat, előző életünket és szakadt az égből szüntelen. Másnap már lapátolni kellett, hogy a láger útjain járni lehessen. Később a puha hó leült, tömörebb lett, keményebb, hogy a tetején közlekedni lehetett.

A láger képe megrázó hatással volt mindnyájunkra. A drótkerítésen át az élet reménytelensége nézett ránk vissza, s a tapasztalattal összevetve azt az érzést sugallta, hogy itt csak valami csoda folytán maradunk életben.

A hideg szél süvített, még komorabbá téve reményeinket.

Az úttól elcsigázva, a látványtól lesújtva álltunk a láger kapujában azzal az abszurd vággal, hogy fogadjon be végre, és lerogyhassunk egy meleg ágyra, ehessünk már valami meleg ételt, de az örök csak rohangáltak, és ordibáltak, hogy sorakozzunk: „po pjáty”, ötösével.

A szemközti házak civil lakói kiálltak az útra, és bámulták az idegenből elhurcolt, toporgó embereket.

A sorok nehezen álltak össze, az emberek rohagáltak ismerőseiket keresve. Az apák szólították fiaikat, barát a barátját, testvér a testvérét kereste. A három Vincze testvér nehezen talált egymásra, a hóstáti Vinci az apját ráncigálta.

Vagonbeli két társam – Elek és Kozma Bandi – elvegyültek a tömegben. A tanárok egy sorba tömörültek,

mi osztálytársak ott voltunk közelükben. A nyájöszön húzott össze és mérsékelte félelmünket.

Aztán előállt egy tiszt és elmondta, hogy munkával kell megváltásuk háborús bűneinket, és a lágeri rendre intett. Ez volt Berta bácsi, az első háború veterán katonája, itt élt az Urálba száműzve, a lágerhez beosztva.

Amikor a sorok összeálltak, újból megszámoztak és beengedtek a zónába. Most már valódi fogollyá váltam, a kapun kívül rekedt a múltam.

Meleg ételre vágyva előre furakodtam, de nem a konyhára vittek, hanem a szemközti barakkhoz vezettek, amelynek ajtaján valami felirat volt, számunkra akkor még megfeythetetlen írással. Azt mondták, hogy ez a láger klubja, ahol felvették a személyi adatokat. Egész éjjel tartott a számbavétel. A fagyban várakoztunk sorunkra. A sercegő nyírfahasáb pislogó fényében egyenruhás emberek ültek egy hosszú asztal mellett és várták a jelentkezőket.

Sötétben kerültem sorra.

„Kák fámiliá” – kérdik a nevemet, foglalkozás, életkor, apám neve... Beírják – student, apja Gyula ...

Kérték az iratokat: „dokument jeszty?” „Nyet”, nincsen. Akinek van dokumentje, elveszik tőle, s egy halomba dobálnak mindent. Diplomák, fényképek, bibliák, levelek halmaza tornyosodik egy sarokban. „Nye nádá” – itt nem kell, felelik a rákérdezőnek.

Porig alázták az általuk megvetett, kiszolgáltatott európai embereket. Ez volt ama rések egyike, amelyen át betekinthettünk rendszerük lényegéből fakadó jellemükbe. Később sem tapasztaltunk részükről nemes gesztusokat. Tapintat, illem, itt ismeretlen fogalmak voltak. Ezeket felidézve jut eszembe egy ismert törté-

net, MacArthur tábornoknak¹⁸ a japán császár iránti nemes gesztusa.

Amikor Nagaszaki végnapján Hirohito a kapitulációt elfogadta, a japán tábornokok úgy vélték, hogy ezzel Japán ősi szelleme halálra ítéltetett.

MacArthur tábornok, aki értette kelet lelkét, nem rendelte magához a császárt, nem alázta meg őt a népe előtt. Hirohito maga jött el: „Önhöz jöttem tábornok, hogy felajánljam magam önként azon hatalom ítéletének, amit Ön képvisel.”

„Ez a bátor lépés csontom velejéig meghatott – tudtam, hogy Japán első emberével állok szemben” – emlékezik MacArthur tábornok.

Hirohito leszállt a mennyből, de népe nem fordított hátat neki.

Mondják, hogy egy öreg favágó, rőzsével a hátán, MacArthur főhadiszállása elé érkezve, megállt, és az amerikai lobogó felé fordulva meghajolt. Utána a császári palota felé fordult, és még mélyebben hajolt meg.

Az öreg favágó Japán ősi történelmének hódolt. Először hódolt az idegen sógun¹⁹ időleges hatalmának, utána pedig az örökkévaló császárnak fejezte ki mély hódolatát.

A béke elfogadása tehát nem igazolta a katonák aggodalmát, nem okozta Japán ősi szellemének halálát.

18 *MacArthur, Douglas* (1880–1964), amerikai tábornok, a második világháború alatt a csendes-óceáni amerikai haderő parancsnoka. Ő fogadta japán kapitulációját (1945. szeptember 2.), majd a megszállt szigetország kormányzója lett.

19 *Sógun* – eredetileg japán hadvezér, majd a sógunátus idején a politikai hatalom birtokosa is az 1867-es Meidzsi-restaurációig.

A bolsevista forradalomban ezzel szemben meghalt Tolsztoj és Puskin szelleme, elsüllyedt a Gulág lágerreibe és Sztálin fekete lelke telepedett a helyére. A fasizmus feletti győzelem nem támasztotta fel az ősi orosz szellemet.

Itt nem volt kegyelem. Elvettek mindent, amit fontosnak ítélték. Ha volt két inged, az egyiket levethetted, mindenből csak egyet hagytak meg. Elvették a bőrtáskámat. Mutatom, hogy védi a vesémet. „Nyé nádá” – mondják, itt nem kell. Pedig mennyire kellett volna, de zsupsz a halomba. Diploma, fénykép, levelek „nyé nádá”, nem kell.

A frontról faggatnak... civil – mondom, student, nem voltam katona, nem harcoltam. Intik, hogy mindegy, lépjek előre. Utánam Varga jött sorra, egy zalai katona. Amikor beírják – apja Róza, a sorban mind felröhögnek, és szegény fiú továbblép restelkedve. És hányszor fog még ismétlődni ez a jelenet.

Amikor végeztünk, nógatom Rózafit, el innen gyorsan, gyerünk a konyhára, álljunk be mi is a sorba. Kenyeret és halízú tartalmaz, meleg, bablevest osztottak. Ez amerikai segély volt, babkonzerv, levessé hígítva. Az éhségtől félholtan gyorsan kiittam a tartalmazó ételt, fordultam újból és beálltam a sorba. Ezt most többször is megtehettem, de pár nap múlva rend lett, és az ember már nem ehetett több porciót mások kárára. Kenyeret most is csak egyszer, egy húszdekást adtak. A meleg ételtől erőre kaptam, aztán elindultam egy melegebb zugot találni.

Befurakodtam egy közeli barakkba és a Szaniszló fiúk mellé ledőltem a priccsre. A kétszintes priccses roskadásig voltak a ruhástól rádől, kimerült emberek-

kel. Mint a kévék nyúltunk el a nyers fenyődeszkán, szorosan egymás mellett és lágyultunk el rendre az elnyűtt testek melegében. Egy nagy téglakályha is ontotta a jóleső meleget. Még hallottam egy ideig a sétafikálók karattyolását, az ajtónyikorgást, szöszmötölést, aztán mély álomba merültem. Reggel a kályha mellé húzódva találtam az én fiatal, cingár, elgyötört Pázsint Elekemre. Nógatom: gyerünk a konyhára, a fenséges bablevesre. A Szaniszló fiúk ezt a halíze miatt nem ettek szívesen, sokszor elcserélték a füstölni való mahorkára. Minden elfüstölt zupával fogyott a fiúk ereje, aztán egy járvány – még az első télen – elvitte őket. Ott nyugszanak a salasovai temetőben egy erdőszélen. Azt beszélték addig némi iróniával, hogy a dohány, s a forralt bor a legjobb orvosság a járvány ellen, amely itt egész télen tartott, és a krónikus hasmenésben százszámra hullottak a legyengült emberek.

Egy ideig még ezzel a bablevessel etettek, de ideológiai megfontolásból az oroszok lemondtak róla, visszautasították az amerikai segélyeket, és a káposztazupák hosszú évei következtek.

Akkor már kiismertem magam a zónában, és láttam, hogy itt csak azt kapja meg az ember, amit kiharcol magának. Eközben Elek barátom a konyhára került szakácsnak, de számomra ez semmi segítséget nem jelentett.

Reggelre sem szűnt meg a havazás. A havas tájban lézengnek kiszolgáltatva hónapok, hidegnek, tetvek rohamának. Még nem tudom, hogy ezek mentik meg az életemet. Tetvekkal üzent nekem a természet, amely olykor nagy történések közeledtét csillagokkal üzente meg, vagy más égi jellel, üstökőssel. Pompeji pusztulá-

sát galambokkal üzente; ezek egész éjjel keringtek a város felett, amíg csak elkezdett esni a borzalmas tüzeső.

Délután az egészségügyi komisszió elé vezettek. Bent intettek, hogy vetközzünk le. Az emberek lecsupaszították magukat és dideregve vártak sorukra. Az orvosnő hosszan forgatta őket, belecsípett a fenekükbe, a tomporukat tapogatta, hogy mennyi hús maradt rajta, és ennek alapján valamely munkakategóriába sorolta őket. Az első és második kategóriások az erdőre mentek. Mások a láger napszámosai lettek. Az OK-sok a halálra vártak a gyengélkedőben. Sokan iparosok lettek, szabók, cipészek. A gyengébbek a láptyifonóban dolgoztak, faháncsból bocskorokat fontak az erdei brigádok részére; egyesek a láger útjain a hóval szöszmötöltek vagy barakkról barakkra járva sétáltatták tetveiket, hordták a konyhára a vizet, a temetésekben segédkeztek. Számtalan munkát végeztek velük.

Az én megmérettetésem következett.

Meztelenségem takarnám szégyenemben, de „nye nádá”, nem kell, mondja az orvosnő, és hosszan szemlél, ide-oda forgat, többször megforgat, és int a felcsereknek, azok is forgatnak, bólogatnak, amikor látják, hogy testem telis-tele van kiütéssel. A vagonban elvakart tetűcsípést találtak gyanúsnak, a tifusz jelének vélték, és biztonság kedvéért beutaltak az elkülönítőbe. Ennek köszönhetem az életem. Itt vészelttem át az első – a legnehezebb – telet az elkülönítőben.

Miután kimondták rám az életmentő ítéletet, átadtak a recsegő hangú intézőnek, a német Franznak, hogy vigyen előbb a fürdőbe. Ruháim a fertőtlenítőbe kerültek, ahol gőzöléssel ritkították a tetveket, de azok soha sem pusztultak ki teljesen. A fürdőben előbb lenyírták

szőrzetünket. Miután lemostam a vagonbeli koszréteget magamról, egészen felfrissültem, aztán a gőzmeleg fürdőből kilépve vártam a fertőtlenített cuccaimra a jéghideg előtérben. Az ajtó résein sípolt be a hideg. Fiatal voltam és kibírtam, de sokan megéreztek a halál szelének első érintését itten.

Gyült-gyült a sok élmény, egy emberöltőnyi egyetlen napba zsúfolva, és mintha az értelmem és akaratom összefogott volna, edződött a lelkem, hogy legyőzhessem a veszélyeket, hogy keressem szüntelen az innen kivezető utat. A kitaszított lelki fölénye ösztönzött, hogy ellenálljak a sanyarú jelennek, és csak előre nézek gyermekkoromat elfeledve.

Fordul most bennem az emlékezés, mint szél az űrben, mely minden irányból jön és egyszer meleget hoz, máskor meg hideget. Amint az én fiatal földim sorsa jut eszembe, hideget hoz az emlékezés szele. A komisszió megszánta a nyápic tizenéves gyereket és beosztották kegyelemből a konyhára, ahol később sok ember életét tarthatta kezében. Életet oszthatott egy szelet kenyérrel.

E naptól kezdve útjaink elváltak, és ő testileg javulni kezdett, de ennek arányában nőtt a hetykesége, és mert a lágersors szeszélye ilyen magasságokba emelte, nem nézett rám többet. Elfordult tőlem.

Olykor, ha betévedt a „tífuszosok” barakkjába elbeszélgettünk az otthoniakról. Ilyenkor szabálytalan csevegésbe merültünk el, ugrott a fantáziánk a Túrihasadékba és vissza a salasovai erdőbe, de mert éhes voltam a kenyérre gondoltam, amit Ő osztott háromszor naponta, és vártam, hogy mikor hozakodik elő vele, „Gyuszi, ez a tiéd...”, de nem – soha.

Aztán egyre ritkábban jött és elmaradtak a csevegések. Egyszer, amikor már nagyon éhes voltam, odaálltam a kenyérosztóablak elé és bekopogtam. Vártam egy ideig, aztán visszamentem a barakkba.

Idővel kitűnt, hogy egyeseket mennyire megront a hatalom, főleg ha fiatal és tapasztalatlan, becsvágyó. Az ilyen – egy idő után – kimért lesz, érezteti, hogy fontos funkciót tölt be, és végleg elfordul tőled.

A régmúlt megjelenik néha álmaimban, amint a kenyérosztó elől ballagok vissza a barakkba.

Tavasszal – a sors fintora folytán – egy szelekció ifjú barátomat a szénégetőbe vetette, ahol a hajszott munkában fiatal szervezete összeroppant. 1945 elején már vitték a betegeket az isembájai feljavítóba, itt találkoztunk utoljára a betegekkel zsúfolt vagonban az asai láger kovácműhelyének közelében. Biztattam: meggyógyulsz, ne hagyd el magad, aztán egy utolsó öleléssel megbocsátottam mindent. Donáth Ernő mellett nyugszik az isembájai temetőben.

A történet ott maradt el, hogy a fürdőből kilépve elindultam a szűrősdrót-kerítés közelében a konyhával szembeni 7-es sz. barakk irányába, a tífuszgyanúsak külön barakkjába.

Az elkülönítő

Nagy hodályba léptem. Körkörösén priccsek, középben nagy téglakályha ontotta a jóleső meleget. Bűz és ricsaj fogad, nehéz testszagú levegő csapott a tüdőmbe. Dohányfüst és verítékszag volt a levegőben.

Tétován körülnéztem, többen a kályha körül ténfergtek. Az embergőztől izzadt az ablaküveg. A felső priccs magasából Turzai Feri integetett.

Hernyóként araszolok az emberáradatban, átvergődöm a fáradtan ténfergő tömegen, felkapaszkodom, és a nyers priccsdeszkán helyet szorítanak. Földiek vagyunk és összetartunk. A másik szomszédom az újkígyósi – Békés megye – Mülek Feri. Nem volt soha jobb bajtársam a két Ferinél, akik katonák voltak, mellettük én tizenévesen még csak gyerek, ezért is apáskodtak felettem, jobbról-balról melegítettek. A bajtársiaság mindennél fontosabb volt a lágerekben.

Annyian voltunk a priccsen, hogy ha valaki megfordult máris felébresztette a szomszédját. Csak kúszva lehetett kimászni ebből a présből, embergőzből, bele az egész barakkot betöltő köhögésbe, dohányfüstbe, menekülni kosztól, tetvek rohamától.

A fagy rajzaival teleírt ablakon át nem láttunk a kinti világra, ahol csattogtak a fák a hidegben. A homályos ablakon lelkünkbe egy napsugár sem esett. Itt nem daloltak az emberek, soha senki sem gyújtott rá egy dalra, hogy aztán mások is dalolni kezdjenek. A néha feltörő jókedv gyorsan elillant, mint hideg üvegről a lehelet.

Napjaink tétlenkedésben, tetvészkedésben, folytonos kesergésben teltek, mert hol híg volt a zupa, hol elmaradt a halfej vagy a cukoradag.

A fájó éhségérzet elnyomott minden más érzést, s a halál is naponta lépett a barakkba, és hágott fel, hol itt, hol ott a priccsre és vitte a kórtól legyengült embereket.

Amikor enyhébb napokon csepegni kezdett az eresz, kirohantam az udvarra, s az ereszről csordogáló hólével

mosakodtam, akkor azt hittük eljött a tavasz ideje, de hatalmas hó hullott utána és a háború végéig kitartott.

Nagy hidegek jöttek februárban, március a havazás hónapja volt, áprilisban hóviharak dúltak, és csak májusban kezdett birkózni a hóval a természet.

Jó időben, amint a nap változtatta helyét, és dél felől ragyogott az ablakokra, a zúzmara leolvadt és látni lehetett az állványokat, ahol a Vincze Sanyi brigádja vágta a deszkát a fenyőrönkből, mert új barakk épült a betegek számára.

A havas udvar körös-körül kihalt volt, csak az állványok meredeztek feketén a hóból, háttérben a szögesdrót-kerítéssel, s az őrtoronnyal.

A fűrészelőket a szél ostromolta, kavarta, sodorta a havat az állványokra, s ha átfázott a lábuk, bejöttek melegedni, kapcát szárítani, vagy csak egy kis tereferére az itteni barátokkal.

Amíg a deszkavágók melegedtek, kisurrantunk összeszedni a forgácsokat. A hóban vágott ösvényen, állandó takarásban lopakodtunk az állványok közelébe, hogy gyorsan felkapkodjuk a szanaszét heverő forgácsokat. A csupasz kéz ujjbegyei megfehéredtek, amíg a fagyos hulladékot felkapkodtuk a hóból. Az elfagyott ujjvégeimből kisajgó fájdalom sokáig emlékeztetett a deszkavágók ajándékára, a nyersdeszka pricesre, s a szélben, hidegben didergő, forgácsot is őrző katonára az őrtoronyban.

Amikor Vincze Sanyi megjött az OK-sok barakkjában tett testvéri látogatásból, a brigád kivonult deszkavágni. Igyekezni kellett, türelmetlenkedtek az építések, és fűrészpont is vártak az őrszobán.

A nyersdeszkan való alvástól testünkön nehezen gyógyuló sebek keletkeztek, amik csak nyáron gyógyultak be a C-vitamintól, amit csalánból szedtünk össze. Takaró hiányában teljes szerelésben alszunk a priccsen. Párnának lábbelinket használtuk fel, biztonsági okból is, hogy lába ne keljen. A jó lábbeli itten az életet jelentette. A válíki (szőrészima), a jó kesztyű, a fülvédős sapka volt a legfontosabb. Ha egyik hiányzik, vagy nagyon gyatra, lefagy a kéz, a láb, a fül a dermesztő hidegben.

A fagy ellen nem volt más védelem, a -40° C-os levegő fagypecséttel jelölte meg az óvatlan embert. Vi-
gyáztunk minden holminkra, sálra, kesztyűre, kapcára. Magunkra tekertünk mindent, éberén vadásztunk a vattázott rongyokra, amiből mellényt fűztünk össze vagy láptyiba való harisnya lett belőle. Ragaszkodtunk a holminkhoz foggal-körömmel.

Nehéz tél volt akkor az Urálban, fátrepesztő hideget hoztak a szibériai szelek. A tomboló szélvihar hűtő hatására a -20 fokos levegő -40 fokosnak felelt meg, hátat kellett fordítani a szélnek, hogy ne kapjon telibe, félbe maradtak a köbméterek, és várni kellett, hogy elmúljon a vihar. A munkának csekély haszna volt az ilyen hidegben, s a munkanap végén vállukon egy-egy fahasábbal csak támolyogtak az emberek, a zónába.

Másnap újból menni kellett az erdőre, nap mint nap, egész télen, fagyban, szélviharban. Menet-jövet láttuk őket a barakk ablakából.

Az élet egyhangúságát az elkülönítőben a felcserek kátránykenőcsös ténykedése élénkítette. Miután kiderült, hogy nem vagyunk betegek, rühösség ellen kezelték. Kátránnyal kentek be, amit aztán levakartunk ma-

gunkról a tetvekre való tekintettel. A tetűcsípés okozta kiütések így tavaszig nem múltak el, amikor mégis gyógyultaknak nyilvánítottak és kivezényeltek az erdőre.

A háborúnak is akkor lett vége.

Temetések

Mindenki tudja, hogy nem vagyunk betegek, és az emberek a hólapátolás előtt is menekülve bejönnek egy kis beszélgetésre, melegedésre.

Én is kóricálok olykor a zónában, ügyelve mégis, hogy le ne bukjam, mert parancsba adták, hogy fűleljék le a csellengőket, és ki velük sírt ásni a temetőbe, ahol a csontkemény földről a csákány visszapattant.

Beteglátogatni jöttem az OK-sok barakkjába.

Olyan tömény a bűz, hogy vágni lehetne. Óvatosan araszolok a mocsoktól, füsttől, vizeletgőztől, száradó kapcától bűzös levegőben. Végelgyengült emberek imbolyognak a priccsközökben, és az egész felett a halál szelleme lebegett.

Egy beteg körül fojtott hangon beszélnek a fejadagján osztozó szomszédai. Mellkasából zihálva csap ki a forró lehelet. Pulzusa már csak nyolcvan. A higany kék erecskéje mára negyven fok alá zuhant.

A betegség kitombolta magát.

Néha kábulatba esik, homlokát kiüti a verejték, révetegen körülnéz, és tudatára ébred, hogy feléledt. Szeméből csordogálnak az öröm könnyei.

Eljöttek erdőre járó barátai, és együtt sírnak, mint a gyerekek.

Bőrrel fedett csontvázak százai vártak ilyen csodára... mindhiába.

Szívják a csontvázak a dohányfüstöt, kézről kézre adják a nyálas végű csikket hárman-négyen, és egymás szájába bámulnak, hogy ki mennyit húzott a közös szivarból. Az embereket a tetű is tiporja, s a priccsen hal-dokolnak.

Az alsó priccs sötét deszkája az öreg Vincit húzza a halálba.

A vén hóstátihoz a fia jött el a deszkavágók szünetében látogatóba. Kedvében jár, mahorkát szór az öreg tenyerébe, egy része a földre pereg, fogytán az apa ereje. Pár nap és vége. Nem piacol többé a zöldséges-téren. Ott alkudozott egykor a hagymára váró vevőkkel, tereferélt hosszan a fehérkendős hóstáti menyecs-kékkel. Most itt alkudozik egy kis haladéért a Vég-zettel: „Maradnék még egy keveset, megyek az erdőre, tűröm a szilaj szeleket...” De nem... Egy nap aztán csak feküdt a priccsen, és már nem emlékezett semmi-re, mert az emlékezés nem volt már benne. A fázás, az éhezés és minden elment valahová végleg, amikor az ujjai begörbültek, és eleresztette az életet.

A priccsen akkor azt beszélték, hogy az ujjak hálnak meg utoljára.

Király Jenő bácsi a derűjét hozza látogatóba. Amikor átjön a láptyifonóból, az ismerősökkel összeülnek, hazai történeteket mesélnek, és hosszan derülnek a régen történtenek. Derűjük aztán átragad a többiekre, és a beteg emberek úgy érzik, hogy most már erősek.

Derű is kellett a túléléshez, és sokan híjával voltak ennek.

Az emeletes priccs alsó helyének egyik zugában, elnyúlva fekszik barátom, Losonczi Pista. Haldoklik, de nincs még tudatában.

Vértelen, fehér ujjai hidegek voltak és erőtlenek. A mennyezet gyér elektromos fénye az arcára esett, amely már a közelgő halál jegyeit viselte. Az ilyenre mondtuk: „Nincs már arca szegénynek...”

Jöttömre életre kelt, és vágyai támadtak. A kenyere után sóvárgott, amit elloptak a feje alól az örökké éhes, élni akaró sorstársai.

– A kását nincs erőm kikanalizni, kimártom mégis, hogy erőre kapjak – fogadkozik, és lassú mozdulatokkal mutatja, hogy csoszogott ki tegnap a latrinára és nem volt már ingere, úgy hiszi elmúlt a krízis. Kéri, hogy hozzak még dohányt, mert most már kívánja, és sőt is szerezzek, az biztosan jót tesz. Az ösztön szűk ösvényén ment már a halálba. Nem volt több kívánsága.

Bodrogi tanár urat keresem.

Nevének hallatán előjön a priccs homályából egy, már valószínűtlen ember. Egészen közel jön; mintha csak egykori képmása lenne. Arcára kiült a „halál gödre”. Mélyen a szemüregben ülő mélykék szemeiről ismerem meg. A valaha snájdig „Klorofill” tanár úr áll előttem, és nem a zsurlókról kérdez: „Péter hazament?” Ezen rágódik szüntelen, de Bakk Péter lemaradt Asában novemberben, és nem tudunk semmit sem felelő, nem is tudjuk meg sohasem.

Fogta a kezemet és könnyezett.

Mit tehettem? Hagytam hadd sírjon, gyermeki, megkönnyítő sírással. Talán gyermekkorában nem kapta meg azt a lelki edzettséget, ami a lágeri élet elvi-

seléséhez kellett. Egész élete álom volt – panaszkolja. Csak tanulás, könyvek és a nehéz vizsgák a román időkben. Aztán a rövid tanárság Kolozsváron a Református Gimnáziumban is álom volt csak, és csak a jelen döbbenetes valósága maradt, és ez készteti szüntelen erre a felismerésre. Mindezt naponta gondolja végig és rágódik rajta. A családját siratja, a gyógyszerhiányt panaszkolja, és eldagadt lábait mutatja. És mondta, mondta, lassan és szomorúan, és a szavak mögött mélységes mélyen sajgott egy összedőlt világ, egy felborult élet. Nem volt már benne lelki kötőanyag, csak az ösztön tartotta még a részeket össze.

A másik csontvázban Bartalis tanár úrra ismerem.

– Hoztam egy kis mahorkát, tanár úr – és beleszórom a reszkető tenyerébe. – Holnap is eljövök – ígérem.

Fogták a kezemet, köszönő szavakat zokogtak, marasztaltak, mert volt idejük sok mindent megérteni, és megsejteni a végzetet.

– Maradj még – kértek.

Könyörgő szemekkel néztek utánam.

Nagy teher nehezedett rám, akitől segítséget reméltek. Nem jöttem soha üres kézzel, a csipetnyi dohánynyal halvány reményt is hoztam lelkük homályába, üzenetet, bátorítást, hogy ne csüggedjenek.

Fizikai állapotom miatt talán maguknál különbnek tartottak, és erkölcsi erőt merítettek belőlem, vigaszt, bátorítást a másnapi létezéshez. Kérték, hogy iskolai történeteket meséljek. Ilyenkor a tanárok is terítékre kerültek: „B. tanáréknál sok gyermek volt Enyeden – mesélem. – Az öreg tanár megkérdi a kollégium sarkán ácsorgó diáktól: »Kie vagy, fiacskám?« »A B. tanár

úr, édesapám...» »Mars azonnal haza haszontalan...«
– Így szólt Enyeden a Bodrogi-legenda.”

Hőseinkről ilyen intimitásokat mondtunk el, hogy érzékeltessük a valóságot, és a rájuk gondolás mélyebb átélésére készítse a hazai történet hallgatóit. Ilyenkor telve voltak reménnyel, feledni tűnt a nyomorúságuk. De ki tudja azt az érzések zűrzavarában kibomló lelki folyamatot megérteni? Ki tudja a sorsuk feletti fájdalmat, csüggedést, lemondást, reményt lemérni, amely ilyenkor lelkükből kisugárzott?

Az értelmem akkor nem ennek titkát kutatta, csak azt érzékelt, hogy mint a remény szekeréről lemaradt utas, néztek utánam, és tekintetükkel belém akaszkodtak: „Maradj még” – kértek.

Kovács tanár úrnak – a diákok egykori Zulu bácsi-jának – több tartása van, de őt időnként szívroham kínozza, amely ha elkapja, karját szétvetve vágja a földre, és vonaglik a teste, habzik a szája, aztán elernyedve sötét álomba zuhan.

Ezek a látogatások mély nyomokat hagytak lelkem mezőiben, amit soha nem tudtam simára boronálni, és sérült maradtam egész életemre, és az igazságtalanság és önkény minden formája iránt érzékeny.

Egy nap vittem az áhított sőt és dohányt is Pistának. Feküdt súlytalanul, aztán feleszmélt a szóra. Ujjait rákulcsolta az áhított anyagra.

– Várj még.

– Majd később visszajövök – szoltam.

– Később? – kérdezte halkán... és lehunyt szemét...

Pár nap, és meghalt...

Salasován dobbant fiatal szíve utoljára. Halála megdöbrentett, letört még egy darab régi életemből, amely amúgy is egy hajszálon függött, és még jobban egyedül maradtam. Ott találtam rá a halottas kamrában, fagyott tetemek halmazában, és a tapasztalat nem készített fel az iszonyú látványra. Tátongó szemgödörök és szájüregek, csupa orr meg merev halálfejek néztek rám vissza.

Néztem, néztem és néztem, mert fiatal, tizenhét éves voltam, mert nem voltam felkészülve a lágerhalál iszonyú látványára. A tetemeken patkányok nyüzsögtek, és a foglyok vadászták őket, hogy pótolják élelmüket. Valóságos kannibáltanya volt a hullakamra, ahol a patkányok révén megették társaikat.

Ha meghalt, neki már mindegy – érveltek. A víz is csak fagyponthoz fontos, azután már hóvihar lesz belőle, és szétszórja a szél a levegőben.

A halálozási hullám főleg a kolozsvári civileket vitte.

Mentek a szomorú levelek, sírtak az édesanyák, a feleségek, az árva gyermekek. A halál nem várt, nem kegyelmezett, vitte a legyengült embereket.

Ástuk a sírgödröket. A fagyfogott földbe mély gödört csákányoltunk, hogy mind elférjenek benne: a Szaniszló testvérek, Vincze Péter, a cukrász Szöllősi, az öreg Vinci várt sorára a barátom hullája mellett, hogy elhelyezzük őket, és rájuk kaparjuk a havas földkeveréket.

Berger Lacikával kísértük Pistát az utolsó útjára. Ott voltak még a Vincze testvérek – Sándor és Pista – a Péterük végett. A fiatal Vinci az apját gyászolta.

Szavak hangzottak el, fogadalmak, emlékezések. Imák és könnyek hullottak a földre, aztán elnémult

minden, s a hallgatás csendjében felsejlett a Szentírás intelme: „Emeljétek fel a követ, és ott is megtaláltok engem.”

A halál mély árkában kerestük az Istent.

A hitbe kapaszkodtak az emberek, nem volt más védelem a szélből, hóból, hidegből leselkedő halálos erők ellen. Akinek elveszett a hite, a sors markába szorult, amely kérlelhetetlen volt, mint a hófergeteg.

Egész télen folytak a temetések.

A hó hullott szakadatlan, és befedett mindent, nyomokat, fákat, reményeket. Fehér gyász borult a temetőre.

Naponta haltak meg az emberek a gyomorsavhiány okozta hasmenés következtében. Az állati – állandó – éhezéstől a mirigyek elsorvadtak, és leállt a szervezet savtermelése. A természetnek van logikája: „Nincs emésztés?” „Leállítom a savtermelést.” A világot kormányzó *értelem* tudja, hogy mit, s mikor kell csinálni, nem kenyere az üresjárat.

Ha már nem volt emésztés, csak erjedés, a belek átalakultak szennyecsatornává, és percek alatt mindent átengedtek, amit fent beöntöttek. Egy kevés sósavoldat a járványt lefogta volna; egy egész híg sósavoldat pótolta volna a hiányzó gyomorsavat. Ennek hiányában csak valami illuzórikus reményre épülhetett a gyógyulásunk.

A jóllakásban is így reménykedtünk. Szüntelen erre vágytunk. Úgy álmodoztunk a jóllakásról, mint fereg a pillangóról. Repült volna az is egyszer nyomorult életében. Erről álmodtunk szüntelen, erről a csábító, elérhetetlen jóllakásról.

Az állandó éhezéstől szervezetünk felélte zsírtartalékát, az izmok elsorvadtak, már csak bőr fedte a csontokat, és csak lötyögött rajtunk.

A test lepusztulása aztán lelki összeomlással járt, amit erkölcsi összeomlás követett. Az ilyen csak imbolyogva járt a zónába, mint a dervisek, amiért muzulmánoknak nevezték őket.

A muzulmán állapot csak a temetőben ért véget.

A muzulmánok barakkjában örökös mozgásban voltak, egész nap ingáztak a barakk és a latrina között, de már félúton magukra rondítottak, iszonyúan bűzlöttek, valósággal megutálták magukat, és nem akartak tovább élni.

Akiben volt vallásos érzület, a latrinajárás első napjától nyugodtan elkezdhette a hite szerinti halotti szertartást, mert élete a finisbe érkezett, ami a temetőben ért véget. Itt aztán csonttá fagyva bedobálták egy nagy kinnal kivájt gödörbe és tavaszig rákapartak egy kis havas földkeveréket. Tavasszal, amikor a hó elolvadt, a halottak „feltámadtak”, és akkor a fellazult földben valódi sírokat ástunk és örökre eltemettük őket. Az ott-honiak szívében azonban tovább éltek, és így később haltak meg valóságos haláluk dátumánál.

Mások hosszan haltak meg, mintha megbánták volna, hogy a halál útjára léptek, mert hátha nincs feltámadás a lágerhalálból, és akkor a korai halál is értelmetlen, de már nem lehetett visszalépni, s csak mentek előre, csoszogva, imbolyogva, lassan a halálba, üres tekintetükkel a temetőbe.

Ránk meredő szemek, tátongó szájak látványa elől menekülve csákányoltuk a fagyfogott földet, hogy mielőbb végezzünk a művelettel. Az üres tekintetek mint-

ha belém költöztek volna, kísértetként térnek vissza álmaimban.

Álmodom még, hogy egy krumplihéjért viaskodom valakivel, ki látta meg előbb, ezen mentünk össze. Akarat kellett a túléléshez. Az ilyen ököltre ment a ki-dobott krumplihéjért, mert az életért ugrott, és akkor számára ez volt a legfontosabb. Más törvényt nem ismert. Az igazság ott volt, ahol az erősebb. Alig lehelte ki a lelkét a haldokló, ott termett egy erősebb, hogy mit emelhetne el, valamit, bármilyen csekélységet, amit felhasználhat, aztán irigyelte, ha a másik serényebb volt nála, irigyelte, ha a másik evett, leste a dohányzókat, hogy felszedje a csikket, kívájtja a halott szájából az aranyfogat, hogy kására cserélje.

Ha meghalt, már mindegy – érveltek.

A farkasok törvénye volt érvényben.

És akkor megértettem, hogy nem rajtam kívül, hanem csak magamban keressem a segítséget, és attól kezdve a láger törvényei szerint éltem.

Nagy szükségem volt erre a felismerésre, mert nehéz idők következtek, eljött a tavasz ideje és kihajtottak az erdőre.

Bármilyen áron

Messze van még a reggel, de a sínvasat már kongatják ébresztőre, új napra virradt a láger.

Essenholen... kenyér... kása... leves...

Mint Pavlov kutyái nyálazni kezdünk, ha csak rá-gondolunk a reggelire, a kenyérporcióra, a halfejes káposztazupára. Az áhítatot csak az inger zavarja, igye-

kezni kell üríteni az előtérbe helyezett küblibe, ha nem akarsz kimenni a hajnali fagyban a zúzmarás latrinára.

Egyesek mégis megtapasztalják a kinti világot, szüntelen remélve, hogy negyven fok alá esett a hőmérő higanyszála az éjjel, vagy hóvihár tombol, mert akkor nem hajtanak ki az erdőre. A fehér pokolban süvít a szél, gyúrja, kavarja, sodorja a havat amíg elfed mindent, zónát, utakat, fákat. Isten ments, hogy az erdőben elkapjon egy ilyen hófergeteg, a vihar szüntéig nem mozdulhatsz semerre.

A szolgálatosok már kijöttek a meleg barakkból és cipelni kezdik a küblit a latrinára, ki-kilötytyentik a vizet, amely sárga csíkot von az úton leült hóban.

A brigadérosok segédei rohannak vételezni a konyhára, aztán osztani kezdik a kenyeret. A foglyok a zupára várva mérlegelik a kiosztott húszdekárs porciókat, mert minden nap más-más örvend a kissé nagyobbak tűnő sarkos adagnak.

Az örök váltásra várva topognak az őrtoronyban.

Marcangolja a levegőt a hideg, gőzfelhők ömlenek ki a konyháról. Himbálja a szél a vasat, amely nyálazásunkat elindította. Reszket a hőmérő a mínusz harminc miatt. A gondolat is fázik, hogy ebben a hidegben kell kivonulni. A szél hűtő hatására a mínusz harminc mínusz ötvennel ér fel, de nincs apelláta, menni kell ma is az erdőre.

A favágók felveszik bugyraikat, magukra tekernek minden elérhető rongyot, hogy óvják azt a törekeny testmeleget ami a köbméterekhez szükséges, és irtózva gondolnak az előttük álló feladatra, a normára, hogy ez a nap is nehezen fog letelni.

A karantén-barakk ablakából látjuk, hogy a didergő brigádok kivonulásra sorakoznak. Ma Sólyom brigádja vezeti őket. Minden nap más-más brigád tapossa előttük az utat.

Kitárják a kaput és elindulnak. Elöl Sólyom brigádja vág utat a hóban. A gyergyóújfalusi Sólyom Ignác, aki a verekedő tatár brigadérost bevágta a hóba... Ne üsd őket kutya – a tieid jobbak?

Az elkülönítő fagyrajzos ablakán át nézzük, amint távolodnak egymás nyomában lépve libasorban.

A lágeri napszámosok a konyha előtt pótlásra várnak. Az egyik ablaknál levest osztanak, egy másiknál tíz embernek adnak egy kenyeret. Az egyik átveszi, és rohanni kezd vele. A többiek utána.

Az éhség nyitotta résen így lopakodott be a kényszer, és vesztítettük el az iránytűnket, a kultúra máza lemállott, és feltárult az egyén valódi énje.

A csalót aztán olyan tömény megvetés sújtotta, hogy nehéz volt elviselni, támasz nélkül maradt, és felhagyott az ilyen praktikákkal. Bocsánatos bűn volt ellenben a szakácsok becsapása. Emlékszem egyikünk zseniális trükkjére. A kenyérosztáskor alkalmazta. Lehúzta lábáról a vattás csizmát és talppal kifelé a priccs szélére állította, egymás mellé, mintha valaki hasra feküdve aludna. A szakács a csizma mellé is letett egy porció kenyeret és tovább lépett. Barátunk aznap gazdagabb lett egy adaggal.

Franzi, a német írnok, mint jó gazda járt-kelt korán reggel a zónában, hogy szemügyre vegye az ottmaradtakat, embereket toborozni vízhordásra, favágásra, hótakarításra. Most beront az elkülönítőbe, hogy lajstromba vegye a szerinte – faul – lusta népet, azt tartva,

hogy már kutwabajunk sincsen, és nem hisz a felcse-
reknek, de ezek szerencsénkre tekintélyükre féltéke-
nyek, és nem reagálnak a Franzi-féle vélekedésre.

„Los-los” – tereli a barakk egyik végébe az embere-
ket. Akinek a nevét olvassa, ugrik a másik oldalra, és
felmászik a priccsre. Mindenki a névsor végét várja
Varga miatt. Amikor felhangzik az „apja Róza”, akik
addig a deszkán heverésztek, mind felröhögnek. Így
halt meg a tapintat minden reggel, de Varga bölcsőbb
volt, vagy már megszokta, és együtt nevetett a többiek-
kel.

Amikor e vidám epizód okozta zajok elültek, és
Franz dolgvégezten távozott a barakkból, elkezdődtek
a gasztronómiai emlékezések. Nagy háryjánosok keltek
versenyre egymással. Az éhes fogoly fantáziája hihe-
tetlenül termékeny, és suhognak az álmok, teret-időt
átszelve otthoni tájakra.

A mesélő asszonyát foglalkoztatja, sütteti vele a
kolbászos kenyeret, és az aranygaluskát a vasárnapi
ebédhez, és mi csak bólogattunk, hogy hisszük, pedig
tudjuk, hogy lóditások. Mégis bólogatunk, mert odava-
rázsolta otthonunkat. Álmunkban aranygaluskát ettünk
jóllakásig.

Nehéz volt ezután tapasztalni a valóságot, a szemét-
dombról felszedett halfejeket, a krumplihéjjal rotyogó
kotyolókat, de gyomrunk követelt és etetni kellett.
Minden gondolatunk az evés körül forgott, hogy jut-
hatunk egy falat élelemhez. Bármilyen áron!

A lágerben minden új értelmet nyert, a megszokott
értékrend felbomlott, az arányok nyúltak-zsugorodtak,
mint az árnyék, mindig mást mutatva.

Végtelenül fontos volt minden.

Fontos volt, honnan mérte a zupát a szakács, mert ha híg zupát mért a tetejéről, parányi erőd maradt a kon-dérban. Minden kanál híg zupával fogyott a parányok halmazából összenőtt élet.

Fontos volt, hogy talál-sz-e ma egy szem krumplihéjat, fontos volt a halfej minden porcikája, amiből erőt remélhettél egynapi létezéshez.

Fontos volt minden rongy, a kesztyű, a bocskor, a téli sapka. Nélkülük lefagy a kéz, a láb, a fül az erdő-ben.

Ha a fogolynak valami hiányzott, szerzett, lopott vagy elvette a gyengébbtől erővel. A fizikai erő volt az igazság mércéje.

Amikor a nyírfakéreg tövig égett, sötétség borult a barakkra, és elszabadultak az ártó szellemek. Egy kéz belemarkol a sötétbe, és eltűnik egy sapka. Sapka nél-kül lefagy a fül másnap az erdőben. Nincs felmentés, reggelig a kárvallott másikat kell szerezzen. Rohan tüstént a sötét latrinára, ott guggolnak sorban a dögro-váson levő, csepegő orrú, csontsovány, kiszolgáltatott muzulmánok, és lekapja egyik fejről a sapkát, aztán eltűnik gyorsan a – „bármilyen áron” – lopott szerzemény-nyel.

A lágererkölcs megszokott normái szerint járt el, ahol a testileg erősebb morális erővé vált a lágerélet konfliktusainak megoldásában. A morális erőt itt az képviselte, aki teljesített, és amíg teljesíteni bírta a normát az erdőben.

I. Pál cár aforizmája: „Oroszországban az az előke-lő, akivel beszélek és ameddig beszélek vele” – várat-lan és új értelmet nyert az Urál lágereiben.

Volt itt mindenféle ember. Volt furfangos és gyámoltalan; szelíd és kegyetlen, volt hívő ember és hitetlen. Volt egyenes és volt becstelen, de mindnyájan a „bármi áron” kardjával vagdosták maguknak az utat a másnapi létezéshez.

Egy januári reggel berontott Franz a barakkba, magához intett, kezembe nyomott egy vedret, aztán los... los... aprítottunk a havas úton az őrszobára. Az úton röviden elmondja a teendőmet... sauber machen... amiből megértem, hogy takarítanom kell. A fullasztó melegű őrbódéba Berta bácsi átvesz Franztól és továbbad a szolgálatos katonának, hogy kíséren át az őrség zónán kívüli körletébe, munkám színhelyére. „Igyekez” – szól Berta bácsi utánam, aztán kiléptünk a kora reggeli hidegbe. A katona fegyverét súlyban tartva jön mögöttem. A nyílt terepen szélrohamok borzolták a havat, csikorgott a hó a talpunk alatt, ezért jól kiléptünk, hogy mielőbb melegbe érjünk.

Egész úton valami „tiszteletdíjban” reménykedtem. Bár elképzelni sem tudtam, hogy milyen formában csap meg a szerencse, mégis erre gondoltam szüntelen. A körletbe érve egy nagy hodályba vezettek. A fal mellett ágyak sorakoztak, a sarokban a szokásos nagy orosz kályhában tűz égett, a szemközti falon térkép a front állását mutatta. Ezzel szemben volt Sztálin nagy portréja. Egy ajtó a konyhába vezetett, egy másik a raktárba. Ott volt a pityóka.

Az őr átad a szakácsnak, aki elmondja, hogy mit várnak tőlem. „Bisztrej” – teszi hozzá, amikor intem, hogy megértettem. Magamra maradtam, és nekifogtam a munkának.

Felseprem a padlót és nekilátok a felmosásnak.

Néha benéz a katona, hogy ellenőrizze a munkámat. Amikor elmegy tétlenkedem, hogy – a pityóka dolgában – mindent jól átgondoljak. A raktárt hagytam utoljára, és amikor itt is végzek a takarítással, a Berta bácsira alapozott haditervet is átgondoltam. Arra a képtelenségre gondolok, hogy beviszem a surlóvizet a zónába, és besüllyesztek valamennyi pityókát a vízbe.

Amikor jelentem, hogy végeztem a takarítással, a szakács odanyújt egy csajka meleg ételt, amit jó jelnek vélek. Miközben eszem, megkeresem a térképen Budapestet és az orosz betűket jól megjegyzem magamnak. Később már olvasni tudtuk a híreket: „Nagy tél van Európában – 1946 – és éheznek az emberek. A Szovjetunió siet a franciák segítségére.” Az elferdített újsághír a kapitalisták lejáratását célozta, hogy a szovjet emberek még sötétebbnek lássák ezeket.

Amikor megjött az őr, indultunk vissza a zónába. A havas úton szabályszerűen jön mögöttem, én pedig szorongva – hogy a vizet kiönteti velem – aprítok előtte. A felmosórongy elfedi a vizet és a nagy hidegben kissé meg is dermed. Csupasz ujjaim is meggémberedtek, és a fagy okozta gyötrő fájdalom sokáig emlékeztetett erre a kalandra.

Megérkeztünk az őrszobára, ahol arra a bizonyos zabszemre gondoltam, az őr beintett, hogy minden rendben, és az ajtóra mutat, hogy menjek a zónába. „Igyi bisztrej” – teszi hozzá nyomatékkal, hogy igyekezzem. Bentről megjelent Berta bácsi és ő is sürget. Magyarul szól, hogy jobban értem.

Veszem a vedret és kilépek. Most már rohannék, de a piccsen észrevétlen legyengültem, és visszatartom

magam, lehet, hogy nem is tudnék rohanni a veder miatt, de azért igyekszem, hogy mielőbb a barakkba érjek.

A priccsbeli két barátom kitörő örömmel mérte fel a nem remélt kincset. A priccsszomszédok is mind körénk gyűltek, hogy valódi krumplit lássanak. Egyesek reménykedtek, hogy megszánjuk őket, és pislogó reménnyel alamizsnára vártak, mint az alázatot tanult emberek, de mi nem nézhettünk ezekre az ételünkre sóvárgó emberekre.

A kályhába helyezett kotyolóban főtt a pityóka, s a két Feri vigyázta a kályha körül ücsörgők miatt, hogy lába ne keljen az edénynek. Az emberek ki-be sétifikálnak, mert jött az inger és menni kellett a latrinára. A visszatérő aztán újból ott ücsörög a kályha mellett, amíg az inger újból kihajtja a vadállati fagyba, és sorvad a teste észrevétlen, mert minden kirohanással parányi ereje marad a fagyban. Mint korom a levegőben remeg az élet a leromlott testben, hogy aztán észrevétlen szálljon ki belőle. A kályhának támaszkodva hal meg, úgy találnak rá reggel, ott ül a földön a halott ember.

Szüretelt a halál éjjel-nappal.

Barátaim hívnak, hogy megfőtt a pityóka, és neki látunk a lakomának. A gőzölgő krumpli fölé görbülünk némán és eszünk élvezettel. Mint szivattyú dogozik bennem a meleg étel, pumpálja belém az életet, átjárja testemet, hogy széthullott erőm feléled.

Sokan bámulták lakománkat és remélték, hogy megszánjuk őket, de mi nem ismertük – akkor – a szánalmat, és ők tisztában voltak ezzel. Álltak és bámulták, hogy mint tűnik el előlük az étel, aztán ugrottak fel-

szedni az eldobott krumplihéjat, amit a lágererkölcs normái szerint kiérdemeltek.

Reggeltől ebédig, aztán a vacsoráig rettentő hosszú volt az idő, és mégis egy nap az elkülönítőben nagyon gyorsan telt el. Az éhezésben nyúlt, a rettegés miatt, hogy kihajtanak az erdőre, rövidült az idő. A görbült időben az álmokba menekültem.

Álmomban levelet írtam szüleimnek: „Itt jól tartanak – írtam –. Van krumpli bőven, jut mindenkinek...” Így írtam szüleimnek elhallgatva valóságos helyzetemet, hogy milyen nagy hó van az Urálban, és a szilaj szelek iszonyú hideget hoznak Szibériából. Megírtam, hogy szilánk okozta sebeim begyógyultak. Elhallgattam, hogy ujjaim elfagytak favágás közben, és az éhezéstől megnyúlt a nyakam. Denevér füleimről sem írtam, hogy ne szomorítsam őket.

Így álmodoztam az éhségtől elgyötörtén, ahol úgy kellett élnem, mint sziklán a zuzmónak, odalapulva, de mégis dacolva a csapkodó viharral.

Mesék, történetek

Kint tombol a szél, s a fákat ostromolja. Az erdei brigádok fáradtan vánszorognak. Hókupacok fedik el az utat, a drótkerítést, csak az őrtornyok jelzik számukra az irányt a zónába.

Az ajtóval szemközti priccsen László Tihamér tanár úr – Tihi bácsi – a relativitást magyarázta.

A felső priccs egyik helyén elkezdődött a tetűverseny...

A tetűk már egy kis körön belül vannak, s amelyik a nagy körből kimászik, az a győztes. A tét szivarnyi mahorka.

Négy-öt tetű versenyez egyszerre, s a virgoncabb tetű gazdája a nyertes. Ha lejárt a menet, rágyújtanak egy pipára, és készülnek egy újabb fordulóra.

Egy Lentiből való bajtársunknak nagy, hízott, csíkozott, virgonc tetűi voltak, sok versenyt nyertek a gazdájuknak.

Miközben a tetűk másztak, mesélt a fajtetűs ember. Elképesztően tudott mesélni. Szája ilyenkor szétszaladt, a szeme fénylett, tájakat varázsolt és életet, mesélés közben. Kapásból rögtönzött, s ha megakadt a falusi életből merített történet szála, kezdte előlről, újabbnál újabb fordulatokkal színezve. Mesélt a három tehenéről, egy feketéről, a tarkáról és a fehéréről, hogy mint vette meg a vásárban a kupectól, és adta el később ugyanannak felárral a gyengén tejelő fehérét. Ha aszszonyáról mesélt, olyan magasságokba emelte, hogy lába sem érhetne a zalai földet. Két családom van – célzott a gyerekekre.

Mint frissen szedett virágcsokor, üdezöld volt minden története. Lódításai az eget ostromolták, de nem bántuk, mert beleszédített külön világa színes kábulatába. Ilyenkor messze szállt a lelkünk, körözött, bolyongott az otthonunk felé a képzelet, és megálmodtuk a jó zalai malacpecsenyés kenyeret.

Amikor kimásztak a tetűk az újabb körből, kezdődött a verseny előlről más szereplőkkel. Most Ármin mesélt, egy pesti fiú.

Volt nekem egy kutyám – így kezdődött a történet.

Nagy mesélők versengtek egymással, ki tud újat produkálni a lódításban. Emlékezetes az aranygaluskás történet: „Nagy család voltunk, a mama vékányi lisztből csinálta vasárnapra...” Derzsi Gy. nyomán elképzeltük a rengeteg finomságot és még meg is hintettük egy kis képzeletmazsolával.

Ilyenkor ültek a szokásos civódások, felmagasztaltuk szeretteinket, felruháztuk őket minden széppel és jóval. Ahogy lenni szokott, az idegenbe szakadtak az otthoniak gyengéivel szemben elnézőbbek lesznek, és csupán a jóra emlékeznek.

Ezekbe a mesékbe ágyaztuk vágyainkat a szabadságról és a jóllakásról. A világ tele lett étellel és emberi tettekkel, vágyódással, amely iránytű a szabadság útjában, és erősítette ebbéli hitünket. A valóságot olyan színbe öltöztettük, amilyenben hinni akartunk.

A mesék aztán, mint sókristály a vízben, feloldódtak bennünk, előbb eltűntek, de újból előjöttek, hogy konzerváljanak. Így konzerválták a lódítások reményeinket, hogy eljön a pillanat és vége szakad rabságunk fonalának. Betakaróztunk az emlékezés csalóka felhőivel, ahol a szabadság érzése ölelt körül, ahol minden, minden másképpen volt, mint a nappal világában, mert ott menni kellett az erdőre az iszonyú hidegben.

A hőmérő mínusz harminc fokot mutat... Kavarja a szél a havat... A priccsen folyik a tetűverseny... Egy tanár a relativitást magyarázza.

Kongattak vacsorára...

Ricsaj... kenyér... kása... leves...

Tavaszi szelek

Amikor a zúzmarás napok elmúltak és lengedezni kezdtek az enyhe szelek, gyógyultaknak nyilvánítottak, és kihajtottak az erdőre.

Tavaszi szelek kacagtak a fákra, és belefűrődtek a hótakaróba. A folyó kilépett medréből, marta a partokat, és leseperte a parti szemetet. Az erdő már csak a hegyoldalban állt, egyre hátrált távolodva a völgyben hömpölygő folyótól, ahol a fákat kivágták a télen.

A tavaszi szelek kikezdték a havat, amely a farakásokat borította. Könnyeztek a nyírfák, ha megvágtuk őket, hogy felfogjuk nedveiket, aztán, ha megteltek az edények a gyöngytiszta lével, szürcsöltük az édeskés fanedvet, erőt remélve belőle. Este vittünk a nyírfaléből a zónában gyengélkedőknek, mert hittünk gyógyító erejében. A remény hitette el velünk, nem a józan ész, nem a tapasztalat, hogy a fának nedve valamit segíthet a zónában elfekvő betegeken.

Az úton hóvizek csörgedeztek, ezernyi kanyarral igyekezve a folyóba, hogy eltűnjenek az áradatban, amely magával ragadta a kivágott fákat, és vitte, sodorta, úsztatta őket a városi lepárlóba, ahol a fák kiizzadták nedveiket, és vegyszerré alakultak.

A tavaszi időnek hála, a salasovai erdőhöz nem kötnek gyötrelmes emlékek. Az aranyosszéki, jó Koncz Dezsővel osztoztunk a normán, tapicskoltunk naphosszat a hólével kevert erdei talajban. A munka szünetében körbeálltuk az alkalmi tüzeket szivarnyi időre. Este fáradtan tértünk a zónába, és vállunkon fahasábot vittünk a konyhára, hogy az elmaradt normáért kiérdemeljük a vacsoránkat.

Testünk kalóriái a köbméterekben maradtak, és pótolni kellett. A zónába érve elvánszorogtunk a konyhárra, kiittuk a híg káposztalevest, a sűrűjét, ha volt, kikotortuk, aztán kinyaltuk a csajkából a kásamaradékot, és ha beértünk a barakkba, elnyúltunk a priccsen, miután elhelyeztük lábbelinket a szárítóban.

Nagy elszántsággal – néha – vacsora után a konyha körül ácsorogtunk a szakácsok kegyére várva, hogy behívjanak a kásalefetyes üstököt kisikálni. A kikapart maradékot aztán ott helyben megehettük. A szakácsok éberségét kijátszva a cérnára fűzött krumplit belógattuk a rotyogó levesbe, s a megfőtt pityókát megettük. Távozáskor mindig megmotoztak, mégis kiloptuk a krumplit, amit szeletekre vágva a csizmánkba öntöttünk, annyit, hogy csupasz lábfejük még beleférjen.

Az éhség mélységei feneketlenek voltak, és mi egyre mélyebbre szálltunk ezekbe a feneketlen mélységekbe. A méltóság sugallta ugyan, hogy ellenálljunk a kísértésnek, de ennek itt már csak elméleti értéke lehetett, és a megalázás lépcsőin csúsztunk egyre lejjebb.

Árgus szemekkel figyeltük, hogy ma kié a sarkos kenyér, amely egy falattal nagyobbnak tűnt, mint a másik adag, és mi ezt a falatnyi különbséget irigyeltük. Azt is néztük, ki hányszor emeli szájához a kanalát, reszketve figyeltük honnan mér a szakács, mert alól sűrűbb volt a zupa a kondérban. Szüntelen a zabálásról beszéltünk. Mindig erről a gyönyörűségről.

Egyszer aztán azt kezdték rebesgetni, hogy hamarosan vége a háborúnak. Aznap mindent elárasztott a napfény, és friss hó hullott a földre.

Asa, a 319/1. sz. láger

Búcsú Salasovától

Napok óta beszélték Salasován, hogy valami készül, aztán egy nap nem hajtottak ki az erdőre, nagy sürgésforgás volt a lágerben.

Eljött a várva várt pillanat. Az Elbánál kitűzték a fehér lobogókat. Aznap mindent elárasztott a napfény, és friss hó hullott a földre.

„Szkoro dámoj”, most hazamentek... Beköszöntött a béke.

Úgy hangzott ez, mint egy nagy ringatás, amitől megbékélt a lélek, és gondolataink messze kalandoztak, vakmerő bukfencet vetettek az úton, s az otthonunk közelgő képe táplálta reményeinket: „Ami eddig volt elfeledjük, nem lesz több éhezés, sem tetvek, sem lágerhalál, csak halovány emlék, amit majd betakar mohával a jótékony idő.”

Még mindig nem ismertük a szovjet hatalom igazi arcát, ígéreteik igazságtartalmát, és hamarosan temetnünk kellett reményeinket. Számunkra a háború nem ért még véget. Most saját bőrünkön tapasztaltuk, hogy a háborúban jaj a legyőzötteknek. Amíg egy háború tart, valamennyi náció katonái egyformán szenvednek, de amint véget ér, gyökeresen változik a helyzet, csak győztesek lesznek és vesztesek. És jaj a veszteseknek!

Az álnokságot nem az uráli szelek hozták, az ott rejtőzött a rendszerükben, és telepedett a légerekre, ahol még négy évet húztam le.

Puha májusi reggel volt, a hó már csak tarkállott a földeken, amikor mindenkit kihajtottak sorakozóra. Brigádonként számba vették az embereket, és közölték, hogy Asaban van szükség a munkánkra. Többszöri számbavétel és toporgás után elindítottak. Lenyeltük az utolsó salasovai falatokat, aztán csoport csoport után hagytuk el a lágert, ott már csak halott barátaink maradtak.

A salasovai temetőben mondta egyikünk mély filozófiával, hogy milyen igazságtalan lenne az örök élet. A halál pontot tesz boldogságra, szenvedésre, mert milyen igazságtalan lenne, hogy egyiknek örökös boldogság, a másiknak pedig csak szenvedés jutna.

A lágerben ma reggel komisszár tett igazságot, amikor megszüntette a sok csirkefogó örökös lebzselését a jólétben, beosztva őket is az asai transzportba.

Ezek nem egyszerű foglyok, hanem kivételezett, minden hájjal megkent léhűtők – szakácsok, írnokok, úri szabók –, a zónában basáskodó lógósok voltak, akik ezrek életét tartották kezükben, és visszaéltek ezzel. Hadd ne említsek itt neveket – kegyeletből inkább –, a sok talpnyaló nevét sem, akik egy adag levesért udvaroltak ezeknek, fenntartva uralmukat.

Eddig nem fogták a fejsze nyelét, most itt masíroznak velünk egy sorban, vihogva-viháncolva, erejüket fitogtatva.

Később a szénéégetőben lohadt le a nagy lendületük, amikor a napjában kétszeri vékony káposztazupával

kellett nekik is beérni, és reszkettek, hogy itt fognak elkárhozni.

Most vége vígandrásnak, a lopásnak a konyhán, a zónában, a raktárban. Állnak majd ők is sorba a zupáért, amit eddig ők mértek, és ezzel kell beérjék: a két híg zupával naponta. Egy ideig még nem szedik fel a csikket, de lassanként, amint a hajszolt munkában a híg zupáktól legatyásodnak, önérzetüket feladva kapkodnak majd utána.

Rövidesen saját bőrükön tapasztalják a tápanyaghiányos koszt erősítő hatását, mint emésztődnek fel az izmok a hajszolt munkában a silány tápláléktól, és visszavágynak az elveszett paradicsomba, a konyhára, a raktárba, a szabóságba, ahol dézsmálhatták a készletet, a húst, a zsírt, a cukrot; most oda jutottak, hogy csak híg lötty került a csajkájukba. Dézsmálták épp eleget keményen az amúgy is szűkös készleteket, összejátszva az oroszokkal, akik most cserben hagyták őket. Íme, most ennek a jólétnek vége szakadt, és rá fognak döbbsenni, hogy az éhségnél nincs nagyobb szenvedés a világon.

Reményeinket, bajunkat, bánatunkat magunkba zárva vonultunk.

A városi láger

Úgy vágtunk neki az útnak, mint a felfedezők a bizonytalannak, remélve, hogy Salasovától végleg megszabadultunk. Az erdőnél semmi sem lehet rosszabb, annál csak jobb jöhet – gondoltuk –, ahol eddig a nyers deszkán aludtunk, ami úgy száradt ki testünk melegétől; ahol olyan szorosan voltunk, hogy nem tudtunk

megfordulni, aztán ha mégis sikerült, mert menni kellett a latrinára, a helyünket elfoglalták a rászoruló, és nem találtunk többé vissza.

A fenyők szegélyezte lejtős úton rövidesen a megáradt folyó völgyébe értünk, innen már közel volt a város, utunk végállomása.

Az úton a kiosztott kenyér fejadagot megettük. Megnyílt a jellemek sokfélesége. Egyesek mohón nélküláltak, mások több részletben ették, hogy tovább tartson. Egy tanár morzsánszerűen egész nap csipegette. Másnapig semmi reményünk nem volt az újabb porcióra, és csak sóvároghattunk utána.

Az útmentét erdőirtások szegélyezték széjjeldúlt farakásoktól tarkítva, amiket nem szállítottak el előző tavasszal, és most itt korhadtak, olyan kihívóan, mintha örvidnének a balul sikerült munkának.

Amikor novemberben Salasovára hajtottak, a fákon zúzmara didergett, most üdezöld minden, éledni kezdett a természet. Szép tavaszi nap volt, csordogált a hólé minden mélyedésben, és ömlött a part menti folyóba, amely a télen kitermelt fákat a városi lepárló üzembe úsztatta.

A vasútállomás közelében értünk a városba. A vasút az Urál ütőere, ezen hozzák-viszik az árut nyugat-keleti irányba, Szibériából Moszkvába. Erre viszik a foglyokat, rabokat keleti irányba a tajgába, a jakutok földjére az ötven fokos fagyba, az aranybányákba, ahonnan kevesen térnek vissza.

A transzszibériai vasút mentén volt Asa városa, kis város az Urál tövében. A nagy orosz síkság itt találkozik az uráli hegyekkel. A falepárló üzeme a láger foglyait foglalkoztatta.

A szegényes faházak szegélyezte földúton vándoroltunk a 319/1. sz. láger irányába. A vasútállomás épülete a régmúlt idők hangulatát és a jelenkor rideg valóságát idézte. A cári idők díszes épülete most elhanyagoltan meredezett. Ennek közelében volt az a kovácsműhely, ahová – később – a szénégetőből menekültem.

Egy kanyar után elmaradoztak a házak, és nyílegyenes út vezetett a láger irányába. Az úton emberek jöttek-mentek, a foglyokat bámulandó gyermeksereg verődött össze, és megjegyzéseket tettek. A nagy viháncolásnak az őrség vetett véget. Kissé arrébb, a falepárló üzemmel átellenben, feltűnt a láger őrtornyos körvonala. Vegyszerillat kavargott az enyhe tavaszi szélben.

A bejárat előtti téren katonák ténferegtek, és aztán parolázni kezdtek a kíséző őrséggel. A szögesdrót kerítésen át beláttunk a kopár udvarra, ahol a lágeri rítus szerint lézengő foglyok álldingáltak, mások igyekeztek a latrinára, a visszatérők a barakkokig imbolyogtak, vagy kiültek a napra, a váltásra várók a kapu előtti téren sorakoztak.

A kíséző őrség parancsnoka jelentést tett a kapuőrnek, aztán felsorakoztattak ötösével, és többszöri ellenőrzés után beengedtek a zónába. Most a kapun túl várakoztunk a beosztásra. A behemót Beumler, a német írnok, sokáig pizsmogott, aztán beosztott barakkba, munkára.

Akik a négyesbe kerültünk, a szénégetőbe mentünk ki reggel, ahol megtudtuk, hogy kifogtuk a leggyilkosabb munkahelyet.

Berger Lacikával elfoglaltuk a helyünket. Salasovai barátaimtól végleg elszakadtam, más lágerbe kerültek,

hogy csak évekkel később találkozhattam Kárpá-csován, egy építkezésen Turzai Ferivel.

Első éjszaka a négyesben hullottak ránk a poloskák, mint egykor Pompejire a vulkáni hamu. Úgy vetették ránk magukat, hogy elevenen felfalnak. A salasovai tetveknél bűdösebbek és kipusztíthatatlanabbak voltak, és nyüzsgöttek minden kis repedésben. Kínoztak ezután éjjel-nappal, hullottak ránk, mint egy véreső, lehetetlenné téve a pihenést. Pokollá tették – különösen – az éjszakákat.

Alighogy lepihentünk, jöttek a szörnyek. Poloskák irtózatosa raja támadt ránk, és marta a csupasz testrészeket. A védekezésre újabb segédcsoportok bújtak elő, és diadallal vetették magukat vérünkre.

Úgy hittük, mégis jobb itt mint Salasován, ahol az erdő réme miatt elvágytunk onnan mindenáron.

A cári időkben jól éltek itt az emberek. Szerte az Urálban és Szibériában jól rendezett városok voltak, villamosok csilingeltek, és bulkinak nevezett kalácsot ettek az ünnepeken, nem ezt a ragacsos szovjet kenyeret. Volt tű és cérna az üzletekben, volt evőeszköz a háztartásban, nem kávéba jártak, hanem vendéglőbe, ahol nem nyalták ki a tányérokat az emberek.

Most, semmi.

Azon csodálkoztunk, hogy mi tartja össze ezt a cikkhiányos rendszert, ahol semmi nem volt ott, ahol és amikor kellett: „Most ha hiányzik valami, akkor mindenkinek hiányzik. Ezelőtt viszont, ha valami hiányzott egyeseknek, bőségesen jutott másoknak belőle” – így érveltek, és örvendtek a közös nincstelenségnek.

Nehezen lehetett ezt megérteni.

A szabadság elve is új értelmet nyert, és parancs intézkedett a jóllakásról. Parancsra cselekedtek, parancsra voltak vidámak és jóllakottak a szovjet emberek.

Sokáig nem láttuk, hogy ezt a rendszert a parancs fogja össze, hogy gyermeketeg elképzelésük van az okok és okozatok összefüggéséről, mint a verébnek a meséből, amelyik azt hitte, hogy azért fúj a szél, mert a fák hajladoznak.

Ez az irreális világ szakadt ránk európai emberekre.

Bajtársak és proeminensek

A proeminensek élet-halál urai voltak a lágerekben. A salasovai lágerből két névre emlékszem, a Kocsis és Vértés őrmesterére.

Alacsony, mozgékony, pattogó beszédű ember volt Kocsis őrmester, aki kézben tartotta a lágert. Egész lénye azt sugallta, hogy katonának született, és nagy lélek lakozik a tömzsi testben.

Kocsis nem verte a foglyokat, de kellő eréllyel elérte, hogy rend legyen Salasován. Fokozatosan megszűntek az „aki bírja-marja”-féle jelenetek a konyhán, a zónában; rend volt a sorakozón, a ki- és bevonuláson az erdőből, és az „őrmester úrnak jelentem” jött divatba, és tisztelegni kellett.

Ha rágondolok, hallani vélem, amint az udvaron csellengőkre zúdítja színes szókészletét, amit az állatvilágból vett hasonlattal cifrázott: „Mit kóvályog itt mint gólyafos a levegőben, menjen már dolgára közlegény” – rivallt az udvaron bujkálókra, és zavarta barakkba, vízhordásra, hólapátolásra a csellengőket. A bátrabbja néha visszapofázott, bokrétának kívánva őt a

tehén valagába. A szópárbajban a néhai magyar hadsereg szelleme tört felszínre, és azt az érzetet keltette, hogy inkább katonák vagyunk itt, mint elítéltek.

Az ember nem felejtí azok arcát, akik a nehéz időkben jellemsszilárdságot tanúsítottak. A hatalom azonban rettenetes dolog, az ember lelkében szunnyadó vadállat, amely szörnyű dolgokat képes elkövetni, ha tág tere nyílik erre, különösen a lágerekben. Így volt ez minden időben.

Kocsis őrmestert Vértes váltotta fel.

A proeminens félelmetes erővé vált a lágerélet számos kérdésének a megoldásában, mert hatalom állt mögötte.

Mindig nehezen tűrtem a kényszert, s ha sérelem ért, meggondolatlanul és azonnal reagáltam: szundítottam a priccsen, amikor az őrmester berontott és lerántott a földre.

Iszonyú indulat fogott el amint feléledtem, és Vértesre emeltem a kezem. Egymásra meredtünk. Aggamon átcikázott a döbbenet – most mi lesz? Értelmem azt súgta, hogy hajtsak fejet és lehanyatlott a kezem.

Láttam a bizonytalanságot megvillanni a tekintetében, aztán kirúgta hirtelen az ajtót és kioldalgott a barakkból, én pedig csak néztem utána megnémulva a rettenettől, hogy eltaposhatott volna. Nem lett volna semmi esélyem. A gyengét mindenki üthette, a napos, a szakács, a favágó, de főleg a proeminens.

A nehézségi erő hozott vissza a földre, és körülnéztem.

Társaim csodálkoztak, hogy honnan volt merszem így nekimenni a veszélynek? Azt magam sem tudtam, csak ott fészkelte bennem az indulat, mert gondolatban

mindig hadakoztam a gyengékkel szembeni méltánytalanságok ellen.

Itt megtanulhattam volna, hogy ne ugráljak, mert az erősebb eltaposhat, de ebből a leckéből mindig bukdácsoltam, ami később is számtalan bajom oka lett.

Amikor később Vértes is favágó lett, és találkoztunk az erdőben, nem néztünk soha egymásra.

Váratlanul – rövid időre – Tihi bácsi lett a lágeri rend irányítója. Ő azonban inkább fizikus volt – tudós –, mint jó katona, híjával volt a kellő erélynek. Nyilvános szereplései – a sorakozón – általános röhögésbe fulladtak, így aztán rövid ideig tartott ez a vidám korszak, Tihi bácsit pedig a betegek egy szerencsés transzportjával elindították, hogy inkább fizikát vezényeljen a kolozsvári Bolyai Egyetemen.

A bajtársi kéznél nincs nagyobb segítség a bajban. Jó néhányan azért is maradtunk életben, mert volt baráti összetartás, nem hagytuk cserben elesett társainkat. Ha kellett ölünkben vittük a zónába, hogy meg ne fagyjon az erdőben. Így mindig élt a remény, hogy valaki melletted van a megpróbáltatás óráiban, és nem feleded azok arcát soha.

Volt köztünk két bátor brigadéros az erdőben, igazi bajtársak, két székely fiú: Gidro István Salamásról és Sólyom Ignác. Ezek bátran fölléptek az érdekünkben. Jó kiállású legények voltak.

Gidro néha odajött hozzánk, látta, már nem tudunk aznap megbirkózni a normával, és nekilátott a hasogatásnak. Megfogta a fejsze nyelét és segített. Nagy erkölcsi töltete volt ezeknek az én mélyén szunnyadó gesztusoknak, az ember érezte, hogy nincs egyedül a bajban.

Sólyom a tatárt szedte ráncba, aki hozzánk csapott néha. „Kutyák, csak a tűz körül ücsörögtök” – és szét-rugdosta alkalmi tüzeinket, amit körülálltunk a mínusz harminc fokos fagyban.

– Ne verd őket, nem kutyák ezek, csak legyengültek, mit akarsz ebben a fagyban?

– A tegnap megvolt a norma?

– Na látod?

– A tieid jobbak?

Ezek az emberek, mint tűzoszlopok álltak előttünk, és világítottak a sötét időkben. Nagy lelkierő kellett, hogy a tatár ellenében mellettünk kitartsanak.

A jellem független a származástól, műveltségtől. Az embert próbáló időben nincs mód elrejteni valódi énünk, mást mutatva, mint ami valóban. Itt minden le-hámlott az emberről, és alatta csak az igazság maradt.

Nyújtom a kezem... Elfordulok tőled...

Ezek az igazságok ott rejtőznek az ember lelkében, és ha előjönnek, az a jellem. Nyújtom a kezem – ami annyit jelent, hogy számíthatsz rám, a körletben, a zónában, az irtássávbán, és a darabjaira hullott hit erőre kap, újból összeállnak a hóviharban szétesett remények.

Amikor tavasszal a salasovai erdőben átadták a ki-termelt fát, hiányoztak a télen jelentett köbméterek. Hidroék fedezete alatt egész télen csaltunk, az oroszok nem jöttek nyomára a jó teljesítménynek. A behavazott farakásokból kihuzigáltuk az előző napi hasáboakat, és átraktuk az aznapi csomóba, hogy kilegyen a norma. Egész télen tartott ez a fogolykímélő praktika. Így álltak össze végig az előírt köbméterek.

Tavasszal kiderült a disznóság, de mi már nem voltunk Salasován. A fát aztán a megáradt folyón leúsz-

tatták, ahol egy része fennakadt a parton. Pusztuló fahegyek jelezték a pocsékolás méreteit, mert ezt a fát soha senki nem szedte össze. Senki sem mert ezekhez nyúlni, amikor az aratás után a szántóföldön maradt kalász felszedéséért is halálra ítéltettek valakit. Végig a parton, le egészen a városi faúsztatóig, rothadó fák tömege minősítette az erdőgazdálkodási rendszerüket. Az itt tapasztaltakból a környezetet pusztító szabotázs méreteire lehetett következtetni.

A hiányt szovjet módra intézték el. Az itteni munkamorál szabályai szerint jártak el. Mindenki jelentette a rábízott feladat maximális teljesítését, sőt valamivel többet. Akkor már ismertük ezt a szokásukat, és kihasználtuk a magunk javára.

Láttuk és átvettük az itteni munkatempót, ha kimentünk a munkahelyre, tébláboltunk a tevékeny munka látszatát keltve, szüntelen arra gondoltunk, hogy a kiszabott idő mégiscsak letelik, lassan, de lepereg, és befejezettnek tüntettük fel a befejezetlent.

Ezeket a módszereket elődeik is alkalmazták, még a cári időkben. Nevezetes a bajkáli vasút építésének története. Ezzel a vasúttal sokáig nem készültek el, csak jelentették Moszkvának, hogy már felavatták, és a kiutalt pénzből fizették a kinevezett tisztviselőket.

Aztán jött az 1904-es orosz–japán háború²⁰, és a Bajkálnál megrekedtek a szerelvények. Nekivágtak toronyíránt a jég. A parttól távol a jég meghasadt, és

20 *Orosz–japán háború* – 1904–1905-ben Oroszország vereségével végződő konfliktus, amely a Mandzsúria és Korea feletti fennhatóságért folyt. Japánt a győzelem a nagyhatalmak közé emelte, Oroszországot pedig jelentős presztízavesztés érte, amely az 1905-ös orosz polgári forradalomhoz vezetett.

szétnyílt, a hasadék megtelt lovakkal, ágyúkkal, emberekkel. Elmerült minden. A háború után aztán megépítették a hiányzó szárnyat. Az akkori szabotázs méretei azonban a mostanihoz képest elenyészőek voltak.

Ebben a világban kellett kitartanunk. Nem adtuk fel, mert láttunk embereket, akik a láger útjain az etikát nem ballasztként cipelték, és ezek bátorítottak kitartásra.

Példakép volt számunkra Zulu bácsi – néhai tanárunk a kolozsvári Református Gimnáziumból –, aki nem kajtatott maradékért a szemétdombon, nem kunyerált cikket a dohányzóktól. Kovács tanár úr végig példásan viselkedett.

Barabás tanár úr az ifjabb nemzedéket képviselte. Halk szavú volt. Szófukar ember, de tettei beszéltek helyette. Nem hajlongott a szakács előtt, hogy mélyebben merítsen, nem főzőcskélts szemétből kivájt halfejeket, és nem aggatott magára tetves göncöket.

Adorjáni Dezső jogászdoktor a hegedűjével muzsikált reményt szívünkbe, hogy a dallamok útján találjunk régi önmagunkra. Egyesek lelke a lágerben is derűs maradt, mint a jogászdoktor lelke. Később segédem lett a minyári vasútépítésen. Az erkölcsi szilárdság eltökéltebbé tett mindnyájunkat.

A kovácsműhely

A túlélésben, a rátermettségen kívül, nagy szerepe volt a véletlennek, és a fogolyfurfanggal megtetézett szerencsének. E tényezők eredőjeként sikerült a szénégetőből megszabadulnom, ahol nagy veszélyben volt az életem.

A széngázzal mérgezett kemencében még izzott a faszén, amikor az ajtókat kitártuk, hogy nekilássunk a munkának.

Az izzó faszén gyönyörű látvány, amikor a kemencét kibontják, amint a súlyától szabadult fa izzik, lobog a kemence belsejében, ahol a süttött széngáztól nehéz a levegő, hogy egész nap fejfájás gyötörte az embert.

Ide, ebbe az izzó szén poklába kellett egyre mélyebbre menni, hogy elérjük a szenet. Az izzadságtól ránk tapadt a ruha. A baj mégis az állandóan változó hőmérséklet, s a kinti hideg levegő oldaláról fenyegetett. Elég volt egyszer a ruhát levetni és máris mehetett a tüdőgyulladással az ambulanciára, ahonnan egyenes út vezetett a temetőbe.

A tatárok hajtották a jó erőben levő salasovai „fiúkat”, hogy igyekezzenek az előbb még izzó poklot újból berakni fával, és fogyott az erejük minden fordulóra. Egy idő után már csak vánszorogtak vállukon egy-egy fahasábbal, ki-be az alagútba, hogy a fákat élére állítva elhelyezzék, szorosan egymás mellé és fölé.

Ott a kemence belsejében, az élére rakott fákban volt az igazság elrejtve, ahol nem voltak érdekem, pótadag, lazachús, és semmi, de semmi védelem. Piros-pozsgás arcuk beesve, ruganyos lépteik megroggyanva, mert oda a kivételezés jótékony takarója helyére a félelem költözött, és szabadulnának, de nem lehetett.

Láttam, hogy nagy veszély leselkedik az életemre, és elhatároztam, hogy megszabadulok innen. Lestem az alkalmat, hogy cselekedjem.

Egy reggel elindultam a latrinára.

Hiába rohantam az őrszobára, a brigádom már kivonult munkára, ott csak négy veterán, doni fogoly várt a

civil kísérőre, katonák, minden trükk tudói, azonnal átláttak rajtam. A szénégető – mondtam. Azonnal megértettek és beszóltak, hogy ma öt fogoly megy a kovácsműhelybe. Murzuk, a vén baskír is szó nélkül elfogadta, hogy a kis csapat létszáma megnőtt egy segéddel. Később hasonló trükkel csapódott hozzánk Péntek Balázs, egy tordai gyerek.

A kovácsműhely szerény faépület volt a vasútállomás közelében. Környéke tele volt hányva szerszámmal, kifecamodott kerekekkel. Az ajtó előtt volt a lópatkoláshoz alkalmas kaloda, ahol Ignác mester a lovak patáját kezelte.

Balázs Ignác, a ditrói kovácsmester a Donnál esett fogságba. Falusi kovács volt, akinek minden munkája a mesterségbeli tudás jegyeit viselte. Nem nyugodott, amíg – úgymond – a patkót csinosabbra nem formálta. Mindig talált valami igazitanivalót, egy kis finomítást, aztán hosszan pászította a patára. Ez a pepecselés a másik veteránt, a kolozsvári Kereszturit kifakadásra ingerelte: „Hagyja már a fenébe Ignác, nem a felesége, hogy annyit tapogassa...”

„A feleségem? Hol van még az... Maga is várhat a menyasszonyára.”

„Hagyjuk Ignác, ha esze lenne, nem várna” – feleltek, és vágyódás volt a szavakban, és hazáig hatolt a szavak értelme.

Kereszturi aszkéta volt, nem ivott, nem dohányzott, köhécselt néha. A tüdőbajnak a dohányfüst az elindítója – mondogatta és nem élt vele. Másfelől ő volt akkori életünk irányítója, aki távol tartotta a bakadurvaságot, nála helyét inkább a vidámság foglalta el. A fegyelmezett ember az oroszok hülyesége láttán kifa-

kadt néha. Sokszor jöttek hozzá azzal a kívánsággal, hogy csináljon fényképezőgépet. Ilyenkor a haját cibálta.

A hazatért frontharcosok a karórák bűvöletében éltek, és hozták javításra a sok hibás szerkezetet. Ezeket a budapesti Petz Jóska keltette életre. Naphosszat föléljük hajolva görnyedezett.

A sváb Wurtzinger volt a kerek mester. Wurtzingeren minden nagy volt, a keze, a füle, a lába; Ignáccon éppen ennek az ellenkezője, csak tudásban, s a mesterség szeretetében voltak egyenlők egymással.

Péntek, Ignác mesternek volt a segédje, én ásó- és kapanyeleket csináltam.

A fémek csattogása vonzotta a rászorulókat. Ezeket Ignác mester, a pörölyös Péntek, a kerek mester Wurtzinger várták az ajtóban. Wurtzinger a hibás kereket vette kezelésbe, Péntek a ráfot szerelte le, Ignác mester új vasat dugott a fűjtatóba, szemet szórt rá, és odaszólt Pénteknek: „Fújjad Péntek!” Nekem is intett: „fújjátok szaporábban”.

Amikor a vas vörösre izzott, a mester fogójával az üllőre tette, a salakot lesöpörte és intett Pénteknek, hogy hozzáfoghat a veréshez. Wurtzinger a maga pörölyével a másik oldalról kezdte kalapálni, a mester ide-oda forgatva formálta az izzó vasat és csak néha-néha csapott oda a kalapáccsal. Én csak bámultam egy ideig őket, és vártam, hogy átvehessem a ráfózott kereket és begurítsam a műhely melletti pocsolyába. A végén Murzuk bekasszírozta a baskírtól a munkadíjat, amit megtetéztek egy adag mahorkával és nekiláttunk a füstölésnek, s az otthont felidéző emlékezésnek.

Mesterségekről esvén olykor szó, Ignác mesternek az az ötlete támadt, Péntekkel együtt, hogy én is tanulnám meg a lópatkolást. „A lágerekben minden mesterséget megtanulhatsz, nem kell félned, hogy elronthatsz valamit, addig próbálsz, amíg megtanulsz” – mondotta.

„Amíg az ember nem csinál valamit a saját kezével, nem tudhatja, hogy valóban el tudja végezni. A nehezebből azt hiszi, hogy könnyű, aztán kiderül az ellenkezője” – buzdítottak ezek az élettapasztalt emberek.

Hiába buzdítottak, nem patkolókovácsnak jöttem a világra.

Nem így Péntek, aki sikeresen elsajátította a fogásokat és patkolta a baskírok apró lovacskáit a műhely melletti kalodában. A rákészülés közben a mester elmondott sok lovas történetet: „Volt olyan ló – mondta –, amelyik tiltakozásul leült a kaloda előtt, lehetetlenné téve a műveletet. Egy másikat csak hátrafelé vezetve lehetett a kívánt irányba terelni. Némelyik akkor makacsolta meg magát, ha a szemébe néztek...”

A hosszú tapasztalás állt minden történet háttérében.

Eközben én a napfényes udvarra kiülve faragtam, csiszoltam, kalapáltam a szerszámfákat és figyeltem a szüntelen dübörgő vonatokat, amint hadfelszereléssel megrakottan tartottak a Japán ellen készülő háborúba. Erre a teljesen felesleges lépésre Nagaszaki fekete napján került sor, hiszen a város pusztulása napján Hirohito császár már elfogadta Japán kapitulációját.

Néha megállt egy-egy szerelvény hosszabb időre és ilyenkor harmonika hangjára derültek. Katonák futkostak, zajosan ebédeltek, mosakodtak, a kimosott ruháikat kiaggatták a vagonokra. Néha foglyokat szállító

szerelvények húztak el dübörögve Szibériának tartva. Mozgalmas nyár szakadt negyvenötben a légerekre, vitték-hozták a rengeteg embert.

Fellobogózott vonatok szabadságolt katonákat szállítottak, máskor sebesültekkel megrakottan álltak meg a közelünkben, halottakat emeltek le a vagonokból, aztán mentek tovább keletnek tartva. Jöttek-mentek a vonatok éjjel-nappal. Szüntelen dübörgésük közepette telt el a munkanap.

Murzuk unottan vitt vissza a zónába. Néha azt kívánta, hogy gyűjtsunk rá egy katonanótára. „Dáváj notá” – mondta, és rázendítettünk a „Kiskút kerekeskút”-ra. Alig kezdtük el, Kereszturi ránk szólt: „elég a komédiából!”

Az igazság az, hogy korábbi testünkkel együtt, korábbi lelkünkötől is eltávolodtunk, és ez nem visszhangzott soha éneket.

Az öreg néha háztáji munkára rendelt Péntekkel. Ilyenkor a felesége volt otthon. Murzuk anyó kis barna asszony volt, akinek jósága fordított arányban állt a természetével. Ahogy megérkeztünk, feltett egy fazék krumplit a tűzhelyre, aztán velünk együtt, vagy éppen előttünk tüsténkedett.

Amikor megfőtt a krumpli a tűzhelyre helyezett fazékban, letelepedtünk és fiatalkori éveikről kezdett mesélni. Azokról a régi szép időkről szólt a történet, amikor gazdaság és sok állat volt az udvarukon. „Most semmi” – mutatott körbe és sokatmondóan legyintett.

Igyekezetünket a végén még pár szem krumplival jutalmazta és szabadkozott, hogy nem telik másra.

„Megkínálnálak ribjátámi (gyerekeim) piroggal²¹, de nincs miből süssek. Csak május elsején sütöttem, amikor az ünnep tiszteletére lisztet adtak kenyér helyett... Bozse moj, bozse moj (Istenem), zsity unász tákije, ilyen itt az élet...”

Osztanak... hajtanak... adnak... pecsételnek...

Murzuk, a vén baskír, valóságos áldás volt akkor számunkra. Nem volt egy hitetlen Tamás, megértéssel fogadta a tényeket, a privát koszt irányába hajló tevékenységünket. Szörnyű élete lehetett – köles, szárított hal, kenyérjegy –, de bölcs türelemmel viselte. Talán nem is tudta, hogy új társadalmi rend van kialakulóban, amely neki a kölest és a parancsot osztja... A láger és a műhely közötti terület volt az ő világa. Jó felügyelő volt, egy áldás, néha ő hozott zöld mahorkát, és ilyenkor nekiláttunk a füstölésnek.

Áldottam szerencsémét, hogy befogadtak és imádkoztam, hogy minél tovább maradhassak a kovácsműhelyben. Akkor még nem sejtettem a rám váró keserves időket, csak azt láttam, legjobb, ha kis csoportban dolgozik az ember, de ritkán adódik ilyen alkalom, vagy olyan munkahely, ahol mindig kerül egy kis pótlás és jóllakhat az ember.

A remény, hogy egyszer jóllakhat, nem hagyta nyugodni az embert, aki a munkanap végeztével, amikor az ételosztás okozta zajok elültek, megpróbált bejutni a konyhára krumplihámozásra. Éjszaka aztán, amikor bejöttek a barakkba a szerencsések, még szöszmötöltek

²¹ *Pirog* – orosz étel; pástétommal vagy egyéb töltelékkel töltött kelt tészta.

a szerzeménnyel, és hallani lehetett, amint osztozkodnak... „Jóska, ez a te részed”.

Jóformán ki sem pihenték az osztozkodás fáradalmait és verték a vasat ébresztőre, sietni kellett üríteni a hideg latrinára.

Új napra virradt az asai láger...

A szomorú vég

Azon a nyáron a műhely védelmében naivan úgy véltem, hogy a fogsági élet nehezén átestem, de a nagy kínok ideje csak ezután következett. Addig már sok lágerkását megettem és nem hagytam magam legyűzni, de egy újabb tél – 1946 – Salasován halállal fenyegetett, s csak nagy szerencsével tértem ki előle.

Most még munkaidő után a láger udvarán ténferegünk, a barakk előtti téren fürödtünk negyvenöt nyarának hevében, és újságot olvasni jártunk a klubnak nevezett helyiségbe. Itt olvastam a hírt, hogy Mihály román királyt Sztálin kitüntette.²² Ez a hír örömmel töltött el többünket, remélve, hogy otthon minden úgy van, mint régen, a mieink nem vették át a szovjet modellt, és meghánytuk-vetettük jövőnket. Sokan úgy vélték, hogy most már biztosan hamarabb elengednek.

A klub mellett volt a kékparolis komisszár irodája. A nyári transzporttal jött és a mosodában dolgozott az a szőke litván, akit naponta vittek ide kihallgatásra. A litvánokra haragudtak az oroszok, amiért átálltak a né-

22 I. Mihály király kitüntetése – a háborúból való kilépésben és a Szövetségesekhez való átállásban (1944. augusztus 23.) játszott szerepéért a román uralkodónak Sztálin a háború végén a legmagasabb szovjet kitüntetést, a *Győzelem* érdemrendet adományozta.

metekhez. Szüntelen nyomoztak utánuk, minden oroszul jól beszélő németben egy-egy litvánt sejtettek. Ez a fiú is így bukkott le.

Jóképű, metszett vonású legény volt a litván fiú, de a sok hurcolásban, hajszolásban szája körül keserű vonások keletkeztek és már nem volt a régi pajkos vidámság a mosolyában. Állítólag tisztí rangja volt a német hadseregben, és valami kitüntetésről is regéltek.

A litvánok sokáig ellenálltak és leszámoltak a bolsevik kollaborálókkal, a szovjetekhez átállt honfitársaikkal. Történelmük során sokat szenvedtek a lengyelektől, a német lovagrendtől, de legkegyetlenebbül a szovjet hatalomtól szenvedtek, és alkalmas időben törlesztettek.

A litvánok és az észtek között nem leltek talajra a bolsevista eszmék. A lettek azonban aktív szereplői voltak a polgárháború eseményeinek. Sokan beálltak a lett lövészezredekbe, és mint elit alakulatok szereztek hírnevet maguknak; a Téli Palota ostromát vezették, lett lövészek őrizték Jekatyerinburgban az utolsó cárt, Lenin testőrgárdáját képezték, és fontos tisztségeket töltöttek be – egy ideig – a Vörös Hadseregben.

Ismert mondás volt akkor, hogy a szovjet hatalom a zsidók agyán, a lettek bajonettjein és az oroszok hülyeségén alapszik.

Ennek ellenére – vagy éppen ezért – a letteket sem kímélte később a bosszúálló Sztálin. A harmincas években sok lett esett áldozatul a sztálini tisztogatásnak, még a polgárháborús emlékművekről is letöröltette a nevüket, hogy emlékük se maradjon.

Egy szép nap elvitték a litvánt, hogy hírét sem hallottuk többé.

Minden, a zónában történt eseményről tudtak a latinán órák hosszát guggoló muzulmánok. Az ott komponált hírek olykor csak kitalációk voltak a hazameneletről. A csekély valóságtartalom dacára hittünk ezekben, mert azt híresztelték, amit szerettünk volna, amire vágytunk...

Valaki hallotta... valaki látta... a fellobogózott vonatokat... Szibériából minden hadifoglyot áthoznak Ufába, és itt állítják össze a hazainduló transzportokat...

Egy nap aztán valóban elvitték az isembájai feljavítóba a gyengélkedőket. Ezekkel mentek el a tanárok: Bodrogi Jancsi, Bartalis tanár úr, Fazekas Gyula és Király Jenő bácsi, az örök optimista. Valaki Laczka gyógyszerészre is emlékezett. Tihi bácsi is ezekkel ment el. Amikor P. Elektől elbúcsúztam, így szólt: „Gyuszi, ha megéred, mondd el édesanyámnak...” A kutyfalvi Varró Gabi is ezzel a transzporttal ment. Ő később így emlékezett: „A vagonban Donáth Ernő enyedi tanárommal egy köpeny alatt aludtunk. Reggel nézem, hát mozdulatlan, az éjjel meghalt, Isembáján temették el.” Vitte a posta a sok szomorú levelet.

Ezeket csak várták az édesanyák, a feleségek, az árva gyermekek: „Később, amikor felnőttünk, nagyszüleink közölték, hogy szüleink meghaltak Szibériában. Arra emlékszem, hogy amikor nagyanyám és nagynéném megtudták édesanyám halálát, napokig bezárkóztak és sírtak. Nekünk, gyerekeknek nem mondtak semmit, de talán fel sem tudtuk volna fogni (két- és háromévesek voltunk), hogy milyen nagy veszteség ért minket. Évekig reméltem, hogy legalább édesapám hazajön, sokáig álmodtam, hogy megjött valóban, és na-

gyon boldog voltam. Sajnos ez csak álom maradt és öcsémrel árván nőttünk fel. Közben vagyonunkat elvesztették, még az államosított házunkból is kitettek, ahol addig nagyanyámmal laktunk. Regényt lehetne írni életünkről” (Lőrinczné szül. Fischer Gertrúd – Felenyed – 1999).

Az emlékezet visszahozza a krónikást az asai láger négyes barakkjába. Miután beosztottak, a felső priccs egyik helyét foglalom el. Berger Lacika az alsó priccsen kapott magának helyet, nem a poloskák miatt, mert azok ott is ugyanúgy nyüzsögtek, mint az emeleten, hanem a vízhólyagja miatt, amely szüntelen hajtotta a latrinára, többször is egy éjjel. A poloskák csak ráadás voltak.

Munkaidő után kiültünk az udvarra, magunkba szívtuk a napsütés melegét, ezzel is pótolva a fejadagból hiányzó kalóriákat.

Esténként, ha vacsora után leheveredtünk, elpanaszolta a szénégetőben szenvedett kínokat, hogy szabadulna onnan, de neki nincs akkora bátorsága, és milyen jó lehet nekem a kovácsműhelyben.

Ilyenkor kiöntötte a lelkét, panaszai napról napra csak szaporodtak, és fordított arányban álltak fizikai állapotával. Láttam, hogy egyre gyengül, a lágerporció kalóriái nem pótolták a hajszott munkában felélt energiáit. Nem volt más baja, csak az, hogy a szénégetőben végzett robot miatt halálosan kimerült. Elfogyott az ereje az utolsó cseppig. Csak lágeri koszon élt, semmi pótlás, városi fiú volt, kissé élehetetlen.

Amikor legyengül a test, legyengül az akaraterő is, és csak az értelem éber. A nyár vége felé már csak hálalni járt belé a lélek. Olyan volt mint egy kísértet. Mu-

zulmán lett és látta, hogy bevégeztetett. Elmondta, mennyire sajnálja, hogy szomorúságot okoz szüleinek, hogy soha nem láthatja viszont családját: „Majd vidd haza a szemüvegem” – hagyakozta.

Vigasztaltam, bátorítottam: „ne hagyd el magad”, de csak ennyire tellett. Láttam, amint lassan kiszáll belőle az élet, és nagy szomorúságot éreztem, ami akkor jön elő, ha cserben hagyod a barátodat, nem nyújtod a kezéd, elfordulsz tőle. Máskor egyedül ültem ki a napra, és némi büntudattal a jövő terveit szövögettem. Felerősödtem a kovácsműhelyben.

Egy nap aztán láza lett Lacinak és felvették az ambulanciára, de már nem segíthettek rajta. Amikor meglátogattam, csak mereven nézett a semmibe.

Nyár végi délután halt meg Berger Laci, amikor az alkony sugarai megnyúltak és elkísérték a másvilágra.

Sírhelye ott van egy erdőszélen az asai fogolytemetőben. Nem őrzi senki, senki sem vigyázza, csak az emlékezet. Csupán az erdő fái borítanak rá árnyat. Se kereszt, se sírkő, se felirat.

Észrevétlen telt el a rövid uráli nyár, Berger Laci is átment az örökkévalóságba, s az emberiség utána lépett az atomkorba.

Minden száradt és fonnyadt volt, beköszöntött zúzmárás reggelivel az őszi idő. Szeptemberben a napfénynek már nem volt melege. A kopár faágakon szomorkodó varjak a tél közeledtét jelezték. Kárörvendő károgásuk nyomán várhattuk az első hópelyheket.

Szeptemberre új fogalom született: Hirosima... és elkezdődött a világ atomjaira való szétesése.

A tél esővel, hóval, hideggel közeledett, egyre nagyobb léptekkel, és egy zabtábla közepén ért el ben-

nünket, ahol erélyes baskír asszonyok intézkedtek, hogy a termést ne az egerek zabálják fel.

Feltűnt, hogy a kolhozban az asszonyok vitték a munka nehezét. Szikkadt baskír és tatár asszonyok, rongyaikba bugyolálva sarlózták a zabot, gyűjtötték be a krumplit, éjt nappallá téve robotoltak, versenyre kelve a hideg idővel, amely a mezőre hófelhőkkel közeledett.

Ha esőben indultunk a krumpliföldre, útközben havazni kezdett. Nagy pelyhekben hullott a hó és rátelepedett reményeinkre. Most már tavaszig csak várni lehetett, de az olyan messze volt még, hogy nem láttuk a végét, és rettegve gondoltunk a télre.

Azt mesélték a nyáron, hogy az Urálból indítják haza a fogolytranszportokat. Valaki hallotta... valaki látta... valaki kitalálta...

Elrepült a nyár, mint egy lepke, és nem mentek transzportok, csak a tél jött át hideg szelek szárnyán Szibériából. Hideg hírek jöttek, hogy visszavisznek erdőirtásra Salasovára.

Negyvenöt október 20-án mínusz harmincban elindítottak.

Másnap menni kellett a salasovai erdőbe.

Minyár

Az erdő

Dermesztő hidegben, komor hangulatban láttuk viszont Salasovát. Az októberi mínusz húszból sejteni lehetett, hogy nehéz télnek nézünk elébe. Lélekben ugyan felkészültem a rám váró gyötrelmekre, de vajon bírja-e a testem?

A nyáron a kovácsműhelyben megerősödtem. A másnapi szelekción, a jó kondícióm láttán kivezényeltek az erdőre. Vékony fiú voltam, csontozatom viszont jó volt, csak éppen nem volt elég hús rajta, de azért szívós.

Az erdőben az élet az erősebb jogán állt, a gyengét elvitte a hó, a szél, a hideg. Itt nem volt filozofálás, csak rideg valóság, amit köbméterekben mértek. A salasovai erdő nyáron sem nyújtott semmi védelmet, a lágeri porción túl itt nem remélhettél csak tápanyaghiányos bogyókat. Az ember csak önmagában bízhatott, nem volt más védelem a fákból, hidegből, hóból rád leselkedő halálos erők ellen.

Ahogy Salasovára értünk hullani kezdett a hó, havazott éjjel-nappal, a házakat is befedte, a hó alól füstölögték a kémények. Csak az őrtornyok álltak ki később a hóból és jelezték, hogy itt a zóna határa. Később nagy fagyok jöttek és éledni kezdtek a szelek, amitől pokollá változott a favágók élete. Ilyenkor egymás arcát figyeltük, hogy fehéredik-e, ami a fagyás kezdetét jelezte, és ezt nem érzékeltük idejében. Volt a hidegnek bi-

zonyos árnyalata, amely megbontja az érzékek egyensúlyát, és a test tompa lesz a fagy oldaláról leselkedő veszélyre.

A nyári ruhánkat télire cseréltük fel: vattázott nadrág, pufajka, kesztyű, fülvédős orosz sapka. Lábunkra válinkit, szőrcsizmát húztunk. Én a hársfaháncsból font könnyű bocskort, a láptyit szerettem. Ebbe jött egy vattázott rongyból varrt harisnya, amibe bőven fért kapca és így kötöttük a lábunkra. A vattázott harisnyáról könnyen leráztuk a havat és ilyenformán az mindig száraz maradt. Praktikus lábbeli volt, a lágerben fonták, a gyengélkedőben.

Fülünket védte a sapka, csak az orrunk volt védtelen a napközben feléledt szélben. Többféle szél volt az Urálban. A játékos szélben hópelyhek kergetőztek és hullottak a fűrészelőkre. Ez a szél a tél kezdetét és a végét jelezte. Szeptemberben indult és hozta az enyhe hideget, májusban aztán falánkan belemart a hóba és éledni kezdett a természet.

A száraz szél volt a favágók réme. Ez újév után nem hozott több havat, de mínusz húsz-harminccal rontott rád és a nyomában maradt fagypecsétje emlékeztetett, hogy a húszfokos szél hűtő hatására a levegő mínusz negyvennek felel meg, és ez iszonyatos hideg.

Csak a hóvihart szerettük, mert akkor nem kellett kivonulni. Amikor ez süvítve ájtött Szibériából, gyúrta, kavarta a havat. Tombolt a hóvihar és befedett mindent, fákat és fűrészelőket, nem menekülhetél előle. Isten ments, hogy az úton vagy az erdőben érjen egy ilyen hófergeteg. Kész katasztrófa. Csak egyszer kapott el egy ilyen hóvihar, egész nap és éjjel fogva tartott az

erdőben, az örök nem találták az utat a zónába, eltévedtek a hóviharban.

Reggel elindultunk még sötétben, és szótlanul küszködtünk előre, lélegzetünkkel is takarékoskodva. Lelkünket nyomta az aznapi robot gondolata. Fehér szomorúság telepedett a tájra, ahol nem járt más emberfia és más jele sem volt az életnek.

Amikor kiértünk az irtássávba és a kijelölt zónában elfoglaltuk a helyünket, fűrészt, fejszét vételeztünk és még két hólapátot, hogy kiássuk a hóból a fákat, azután legfőbb teendőnk volt tüzet csiholni, a lábunk, de főleg az arcunk miatt, mert ez volt a legérzékenyebb, a munkában a kéz könnyebben felmelegedett. Kezünket az egyujjas kesztyű védte, a nagyujjat is a többi mellé húzva tartottuk melegben.

Füstoszlopok jelezték a feléledt tüzeket, sercegve égtek a gyantás fenyőágak. Egy ideig körbeálltuk a lángokat, ittuk magunkba a tűz melegét, és borzadva gondoltunk az előttünk álló feladatra, az időre, amely lassan fog ma is letelni.

Amikor valahogy megtört a tűz varázsa, nekifejlesztünk a fűrészelésnek. Lassan beletanultam a favágásba. Előbb a fa kiválasztása volt a fontos. Olyan fát kellett reggel kinézni az irtássávban, hogy abból kilegyen a norma, a páronkénti négy köbméter berakva.

Ha ilyen fát találtunk, nem kellett később a hasábot nagy távolságra hordani a rakásba, amit a munkanap végén átvett a tatár brigadéros.

Ha a fenyőnek sok ága volt, a gallyazással is sok energiát pazaroltunk. Ezeket nehezen vonszoltuk a puha hóban, mert lábunkat is alig emeltük. Sok erőnk ment el ezzel a művelettel.

Miután a fát kiválasztottuk, eltakarítottuk a méteresnél is mélyebb havat, hogy hozzáférjünk a fa tövéhez. Olykor olyan kráter keletkezett, hogy nem látszottunk ki belőle. Ebbe a kráterbe kellett a fűrészsel lecsúszni, hogy a fa tövéhez férjünk, ne maradjon túl magas tuskója.

Aztán elhatároztuk a döntés irányát, hogy fel ne akadjon a fenyő a környező fákon. Akkor azon az oldalon fűrészsel kissé bevágtunk a vastag törzsbe, amit fejszével ék alakban kivágtunk, és az ellenkező oldalán kezdtük fűrészelni, amíg nagy reccsenéssel elfeküdt a hóban.

Rendre kivágtuk az évszázados fákat. Egyre hátrált a hegyoldal. Fejszecsapástól visszhangzott az erdő, terpentinillat terjengett a levegőben, jelezve, hogy elszállt a kidöntött fenyő lelke.

Nekiláttunk a gallyazásnak, aztán méteres darabokra fűrészeltük a rönköt, felhasogattuk és rakásba hordtuk a hasábokat. Ha jó napunk volt kitelt a norma, a négy köbméter, ami rengeteg fa.

Ez így leírva is annak tűnik, hát még a sok munkafolyamat, a gyatra erőnlét, az éghajlati viszonyok, de a hatalmas hó egymagában is elég ok lett volna, hogy ne lehessen a normát megcsinálni.

A normát hajszolva gyilkoltuk a fákat.

A fenyőt a fejszétől semmi sem védte, mégis amint rázuhant a hóra, a sok száz évgyűrűben, hatalmas gyökérzetében dacosan meglapult az élet. Tavasszal, amikor a hó elolvadt, titokzatos erők ébredtek a gyökerekben és az enyhe terpentinillat a fenyő feltámadását hirdette, jelezte, hogy mégis van élet a fagy bilincseit feszítő rügyekben. Fenséges példát mutatott a termé-

szet, s az élet felvillanása reményt táplált az elcsigázott emberekben.

Azon a télen Péntekkel dolgoztam párban. A nyáron együtt voltunk a kovácsműhelyben. Az első hetekben, amíg tartott a kondíciónk, valahogy teljesítettük a normát, de amint telt az idő – előbb én – legatyásodtunk, a farakások lassan norma alatt maradtak, mert többet dolgozni nem volt erőnk.

Este, amikor a tatár átvette a rakást, csóválta a fejét és mutatta, hogy inkább a tűznél melegedtünk. Ígértük, hogy holnap bevágjuk a hiányzó mennyiséget, aztán már nem törődtünk a tatárral, a köbméterekkel, csak azzal, hogy mielőbb a zónába érjünk, és kiszürcsölhesünk a híg káposztalevest, és felmásszunk a priccsre és aludjunk, mert reggel kezdődött minden előlről.

Egy nap aztán, úrrá lett rajtunk a balsejtelem.

Nyírfák

Azon reggel, amikor kiértünk az irtássávba – már nagyon gyengék voltunk – a jó fákat már mind kiválasztották előlünk. Nekünk csak két vékonyabb nyírfa jutott. A fenyők közé keveredve álltak, egymástól is jókora távolságra.

Körös-körül hó. Dobásnyira állt a két nyírfa, háttérben a katonás rendbe sorakozott fenyőkkel.

Csapatokba verődött varjak edzették magukat az erdő felett, a fákra szálltak, szakadásig feketélltek a fehér nyírfaágak. Szélborzolta tollal, hírhozó szarka szállt a másik fára. Jó hírrel jött – enyhült a hideg.

Itt-ott fagyott és érett bogyók tarkállottak a hóval borított berkenyéken. A fareccsenésre nyulak mene-

kültek, lábnyomaikat követték a hóban. A sok-sok lyuk a hiúz nyomát mutatta, ez az állat úgy jár a hóban, mint a macska. Mintha szellemek jártak volna az erdőben, soha nem kerültek a vadak szemközelbe.

Szemügyre vettük a fákat. Addig soha nem vágtunk nyírfát csak fenyőt, és nem ismertük a természetét. Csavart törzsű fák, amelyek ellenállnak a fejszének, ezért sok energiát igényelt a darabolásuk.

Addig csak azt tudtuk, hogy a nyírfa az orosz táj fája, fehérés kérgével, szomorkás alakjával különös bájjal illik az itteni tájba. Előző tavasszal, amikor a fák is éledni kezdtek, megváltuk törzsüket, és felfogtuk a gyöngytisza nyírfalevet. Hittünk a csodában, hogy a nyírfalé a skorbut itteni gyógyszere, és vittünk a zónában gyengélkedőknek, és ők is hittek ennek életet adó erejében.

Ilyen fa jutott aznap nekünk. Két kopasz nyírfa, törzsüket elgyötörte a sok Nap felé való kanyargás. Fákat kínzó gomba tapadt az oldalukra. Ágaikról leperegtek a megsárgult levelek, amelyek most csupaszon meredeztek, és varjaktól feketélltek.

Friss hó hullott az éjjel. A fagy alábbhagyott valamelyest, kiegyenlítve a puha hó okozta nehézséget. Amint mentünk szerszámot vételezni, többször megpihentünk. Fejszéket és fűrészst választottunk. Egy ideig a tűznél tanakodtunk, aztán nagy elszántsággal nekiláttunk.

Kibontottuk a fát a hóból, amely védőn rátelepedett az ősszel lepergett levelekre. Óvta a hótakaró az arany-sárga nyírfaleveleket, amelyek mintha ránk vártak volna, hogy a tél fogságából kiszabadítsuk.

Egy ideig még elnéztük az őszermedt mesevilágát, aztán nekiálltunk a munkának. A ledöntött fát legalyalyasztuk és felfűrészeltük, a vastagabb ágakból éket faragtunk a hasogatáshoz. Ez volt a legnehezebb és teljesen kimerített. Felszítottuk a tüzet és a másik fa kivágásán tanakodtunk.

A munkában észrevétlen eltelt az idő, kongatták a delet, fél nap lement, amikor nekiálltunk rakásba hordani a szanaszét heverő hasábokat. Rájöttünk, hogy a másik fának csak kidöntésére lesz időnk, és ma is norma alatt teljesítünk. Eddig végtelen hosszúnak tűnt egy nap, most egyszerre úgy éreztük, hogy túlságosan rövid és rettegetve gondoltunk a tatárra, akit nem láttunk reggel óta.

Amint szemügyre vettük a hóban elfekvő hasábokat, azzal áltattuk magunkat, hogy esetleg csak fél köbméter hiányzik, amit majd holnap bepótolunk. A valóság más volt, a két fából együtt sem telt volna ki a norma, de a megcsavart törzsű fák nehezen hasadtak és lassan haladt a munka.

A gyorsan múló időben hordtuk a hasábokat a rakásba. Nehezen vonszoltam magam, hihetetlen súlyosnak éreztem minden fahasábot. A távoliakkal többször megpihentem, hogy erőt merítsek egy újabb lépéshez, mert már minden energiámat feléltem. Szinte önkívületben jöttem-mentem, és amikor átbuktam egy ágon, nem volt már erőm felállni.

Péntek is lerogyott a hóba.

Megdöbbsentem. Valami belső félelem fogott el. Szétment a kötőanyag, amely eddig összetartotta a hitemet. Péntek hideg kezébe kapaszkodtam. A nyáron még együtt bizakodtunk az asai kovácsműhelyben,

most a salasovai erdőben, egy farakás tövében, reményvesztetten elsírtuk magunkat. Ott volt a végzet az erdőben, a fagyos falevelekben, a fahasábokban, amelyek szanaszét heverték a hóban.

Elvesztél – gondoltam –, ha fejet hajtasz.

Bármilyen reménytelen volt is a sorsom, eddig soha nem vesztettem el a hitemet. Mindig hittem egy váratlan, kedvező fordulatban, amely kivezet innen, de most úgy tűnt, hogy lehetetlenben reménykedem.

Rettegve néztünk egymásra, mi lesz ha nem tudjuk a tatárt meggyőzni, hogy holnap jobb fát választunk magunknak, amiből kilesz a norma. Tegnap is a fejét csóválta. Morgott valamit a normáról, a tűzről, a túl vastag hasábokról, de maradt minden a régiben, a norma felét sem értük el. A régi farakásokban csupa fenyő volt, meglátszott volna, ha a nyírfával keverjük, ezúttal nem lehetett a lebukás veszélye nélkül a sokszor bevált módszerhez folyamodni. Máskor sikerült az azelőtti vágásból átlopni egy-egy hasábot, hogy pótoljuk a kívánt famennyiséget. Ez most lehetetlennek látszott.

Minden ellenünk esküdött, a két vékony, göcsörtös nyírfa, a vastag hótakaró, s a kérlelhetetlen tatár, aki ha feljegyzí nevünket, ma nem vacsorázunk. Elmarad a zupa, a kása, a halfej, a déli és az esti kenyéradag. Az éhség arányában elfogy az izmok ereje és lassan velük sorvad az akarat.

Amikor az első télen a karantén ablakából elnéztem az erdőről csoszogva, imbolyogva megjövő favágókat, amint kullogtak csepegő orral a zónába, arra gondoltam – nézd, hogy elhagyják magukat.

Most aztán megértettem mindent, amikor én is legyengültem, hogy képtelen voltam átlépni egy faágat. Most minden megvilágosodott.

S akkor feltűnt a tatár szikár alakja, amint rövid bundában, füles prémsapkában és nemezcsizmában, a puha vastag hóban lassan közeledett.

Aztán, mint oly gyakran, amikor az ember mélypontra jut, váratlan fordulat következett. Amikor már azt hittük, hogy mindennek vége, az idő kereke hirtelen estére fordult és elért hozzánk a fák tompította sípszó, amely a munkanap végét jelezte.

Sorakozó... ó... ó ... jött minden irányból ez a zenei káprázat, és indulni kellett a zónába. Az örök sorakozóra tereltek, nekik is elég volt egész nap a fagyban. Ilyen hirtelen lett vége a salasovai favágásnak, és kezdetét vette fogsági életemnek egy új szakasza.

Az élet szeszélyes dolog. Néha rád mosolyog, máskor hátat fordít, és tükrében látod, hogy milyen törekény vagy. Ha elfordul szétesel, mosolyától erőre kapsz, és beborít a remény jótékony takarója. A viszszaért remény érzete feszítette a zónába tartó lépteinket. Gyorsabban mozogtunk, s bár elgyötörten, de ma is befogtuk magunkat a szánba és húztuk a fát a konyhára.

A szán nyomát hó fedte be és beleveszett a fáktól csonkított, végleg elhagyott salasovai erdőbe...

Másnap elindítottak ismeretlen irányba, emlékeztetve, hogy minden változás váratlanul jön, és más irányt szab az élet menetének. Jött egy pillanat és mindennek vége szakadt: bánatnak, normának, favágásnak.

Elpattant a salasovai kínok fonala.

Szent Lajos király hídja

Reggel a szokásos procedúra: sorakozó, számbavétel, toporgás, aztán elindítottak. Élelmet nem adtak az útra, és nem közölték, hogy hova hajtanak.

Menjünk csak, menjünk bárhova – gondoltuk –, csak az erdőtől szabaduljunk. El minél messzebb, hírért se halljuk többé az erdőnek. Akkor még nem is sejtettem, hogy milyen szerencsém lesz egy másik erdőben.

A hegyen át, keleti irányba haladva a folyó völgyébe értünk. Ebből már láttuk, hogy nem Asába visznek. Valahogy kiszivárgott, hogy a minyári hadiüzemben fogunk dolgozni. Ezt nagy örömmel vettük tudomásul, s csak azt kívántuk, hogy igaz legyen, hogy könnyebben megbirkózzunk a szigorú faggyal.

A mindkét oldalán fenyvesektől védett folyó jegén haladtunk. Lovas szánok húztak el mellettünk. Szerelvény igyekezett nagy füstfelhőt eregetve Szibériába. A folyó szemközt folyt a vonattal, tőlünk balkézre, azon túl a havas hegyoldal látszott a tegnapi irtássávvval.

Fehér homály fedte be az eget és elnyelte lehetetlenket. Elállt a havazás, szigorodott a hideg. A fűvő szél sepette a havat. Nagy tél volt az Urálban.

A folyó jegén, didergő emberek zúzmarás lovakat hajtottak. A vadállati fagyban, bugyolált fejjel, orosz módra, elnyúlva ültek a kasban, és valami meleg cél felé szaporáztak.

Reggel múltával a szél egyre szilajabb lett, felkapta a havat, szórta, sodorta. Néha irányt váltott, belekapott a lovak sörényébe, szembefújta a havat, hogy arcunkra

fagytak a könnyek. A folyópart fái fehéren dideregtek, és zúzmarát pergettek a földre.

E fagyott világ felszínén caplattunk girhes soványnan. A konvoj nyomában haladtunk, iramánál jóval lassabban. A gyengékkal a sor végén botorkáltam. Mindenki inkább csontváz volt, mint egész ember.

Túl a hegyen a völgyben a folyó nagy kanyart vett, és a távolban kémények füstölögtek. A minyári hadigyár magasba nyúló, füstölő kéményei mutatták az utat. A szélnek feszülve igyekeztünk mielőbb elérni a remélt melegbe. Minden más gondolat megdermedt a fagyban, amint hangtalan küszködtünk előre.

Érzékelni sem tudtuk, hogy mióta vagyunk úton, amikor a folyó jobb partján hosszan elnyúlva, a hegyek tövében feltűnt a város kontúrja. A bal parton volt a láger, amit a várossal egy függőhíd kötött össze.

Amolyan Szent Lajos király hídja volt ez. Azt századokkal előbb fűzfavesszőből fonták az inkák Peruban, és a Lima és Cuzco közötti utat kötötte össze. Ezen a hídon ballagtam át másnaptól kezdve a hadiüzembe a tizenkét órás műszakokba. Két véglet között imbolyogtam naponta, ahol az egyik oldalon a rabok világa volt, a másikon az ún. szabadok világa. Ez a szimbolikus – most imbolygó – perui híd egy délben leszakadt, és azok öten, akik éppen átmenőben voltak, a mélységbe zuhantak.

Miért történt ez éppen ezzel az öttel?

Miért kerültem én erre az imbolygó minyári hídra, ahol szinte elnyelt a fogság örvénye?

Úgy látszik van valami sorsszerűség a világmindenségben, amely az ember életét irányítja, és aszerint vagyunk rabok vagy szabadok.

Mások azt mondják, hogy sorsunk mozgatóerőit soha sem ismerhetjük meg, míg mások azt állítják, hogy hajunk szála sem görbülhet anélkül, hogy Isten ujja ne érintené.

Kerestük a választ a miértre.

Sok év eltelt, amíg mindent megértettem. A történelem adott választ a kérdésre. Ion Antonescu Romániájának történelme, az a véresen kegyetlen korszak, amelyre alig van példa más népek történetében, amikor a más etnikumú ember rögeszmés megvetésnek és gyűlöletnek volt kitéve. Az aljasságnak és a vad megvetésnek ez a filozófiája, még mielőtt Auschwitz megépült volna, megfogalmazódott a 19. század Romániájában. Vasile Conta filozófus²³ egykor – az 1878-as Berlini Kongresszus idején – így szónokolt a zsidók román állampolgárságát vitató román parlamentben: „Egy állam létezésének első feltétele, hogy polgárai ugyanahhoz a fajhoz tartozzanak.”

Íme a válasz egy későbbi korban, de ugyanezen gondolat szellemében:

1944. október 11-én hajnalban, a szovjet haderő védelme alatt Kolozsvárra besurranó honfitársaink, a Szovjetunióba való deportálással szerettek volna a magyaroktól megszabadulni. A deportáltak nagy része aztán el is pusztult a szovjet lágerekben.

E népirtás kiagyalóit és végrehajtóit soha senki nem vonta felelősségre.

23 *Conta, Vasile* (1845–1882), román filozófus, a iasi-i egyetemen a polgárjog tanára. Filozófiai tételeinek alapja az emberi lét determináltságának „fatalista” elmélete. Politikai nézetei a nemzeti kizárólagosság alapján állottak.

Ahol Pilátus lettem

A minyári láger közvetlenül a híd mellett, a folyó partján álló pár barakkot jelentette. A hídon túl volt a vasútállomás szénhegyektől körülvett épülete. Másnap reggel az imbolygó hídon kimasírozva a gyárba vittek, ahol egy vasakkal telehányt meleg csarnokban kötöttem ki.

Lárma, gépek zakatolása és gőzkalapács csattogása közepette derékig meztelen emberek húzták-tolták az izzó fémtömböket a dróthúzó hengerekhez. Gőzkalapács zuhant az izzó fémre és fröccsentette a szikrát a füstgáztól nehéz levegőbe. Ez lett a munkahelyem. A dróthúzó hengerekhez osztottak be.

Az izzó fém gyönyörű látvány, amint fokozatosan nyúlik, vékonyodik, és az egyik orsóból a másikba csúszik. Hosszú nyelű fogóval vártuk az izzó fémkígyó kibukkanását, hogy azonnal elkapjuk a végét, aztán félfordulattal a következő henger szájába tegyük, amely mohón bekapta, és nyújtotta, vékonyította kétszeres, többszörös hosszúságra. Nem volt megállás, jöttek a drótkígyók szakadatlan, az egyik vége után ott volt a másik eleje. Résen kellett lenni, hogy kellő időben rácsaphass a tűzkígyó fejére.

Egyedül voltam fogoly a csapatban. Gligor bá moldován volt, akivel románul beszélhettem, a többiek vegyesen, oroszok, baskírok, tatárok.

Amikor az oroszok megszállták Besszarábiát, sok moldovánt deportáltak. Így került Gligor apó is az Urálba. Családjától nem jöttek hírek amióta újból Romániához kerültek.

Ha letelt az idő és felváltottak a társak, egy csendesebb zugba leültünk félórát pihenni. A társainkhoz eljöttek néha a gyárban dolgozó asszonyaik, csak hozzánk nem jött soha senki. Ilyenkor a szó az otthoniakra terelődött, és kiöntöttük a rabságunk okozta bánatunkat. Az öreg moldován is feltárta sorsát. A román időkben tehetős ember volt a falujában. A szovjetek ezeket mind összeszedték és távoli vidékekre száműzték, a gyermekei a deportálás elől Romániába menekültek.

A moldovánok századokon át szenvedték a cári igát. Az 1828-as orosz–török háborúban harmincezer moldovánt fogtak igába, akik barmok módjára a társzereket húzták, mert: „Számunkra nem az a fontos, hogy kit fognak igába, barmot vagy embert, csak a parancs teljesítése fontos”, válaszolt a cári kormány a tiltakozásra. Így emlékeztették a moldovánokat a kétféle igazságra, és akkor megtudták, hogy ezek mindig más-más úton haladnak, és soha nem találkoznak.

Az öreg moldován révén teljes jogú csapattag lettem. Délben együtt mentem velük a kantinba, ahol megajándékoztak egy-egy tányér levessel, kásával vagy éppen tányérjukban hagyott maradékkal. Intett és oda-lökte tányérját a falatnyi ennivalóval. „Kusej” (egyél) – mondta. Nagy erkölcsi töltete volt ezeknek a gesztusoknak, és én igyekeztem munkámmal kiérdemelni jóindulatukat. Sikeresen megbirkóztam a feladattal, miattam soha nem állt le a vonal, ami olyankor fordult elő, ha valaki nem kapta el idejében az orsóból kijövő szálát. Az intenzív tempó miatt az orsóknál félóránként történt a váltás. Mégis iszonyú hosszú volt a látástól vakulásig tartó műszak, és iszonyú éhesek voltunk, amikor végre ebédet is vacsoráltunk a zónában.

Az éhség sugallta azt a gondolatot, hogy lopjak ki egy pokrócot a gyárból és élelemért eladjam. Reggel magamra tekertem, de a sorakozón az örök aznap megmotoztak és lebuktam.

Este a nacsalnik²⁴ elé vittek és megbüntettek.

Arra ítélték, hogy a műszak végén – már sötétben – egy zsák szenet vigyek a hídon túli vasútállomásra a konyhára.

Vacsora után a szakácsoktól kapott zsákkal, egy szánkót húzva, átballagtam a minden lépésemre imbolygó hídon, hogy elérjem a közeli szénhegyeket. Nagy halmokban állt a kőszén a vasúti pálya mellett, abból kellett egy zsáknit válogassak. Itt minden este új barátokra leltem.

Számtalan gyerek szorgoskodott ott esténként hasonló céllal. Kezükön a körmök már mind lekoptak és feketék voltak, mint a szurok. Ezt látva kezdeti szorongásom feloldódott, majd egy csuvas fiú személyében baráttra leltem, amolyan pártfogóra. Alex velem egyidős lehetett – már 18 éves voltam – és valami főnöke a többieknek, a gyerkőcöknek, így engem is besoroltak a bandába és szénkereskedő lettem. Amikor aztán nevet is adtak és Jurkának szólítottak, láttam, hogy befogadtak, egyek voltunk a nyomorúságban, könnyen szót értettünk egymással. A kaparászás szüneteiben tartott közös füstöléssel mutatták ki baráti érzelmüket. Európai történeteket kellett meséljek. Ilyenkor alig haladt a munka. Amikor aztán megszűnt a mesék varázsa, ment mindenki a maga útjára.

24 *Nacsalnyik* – ör.

Egy este Alex azzal állt elő, hogy adjak el egy-egy zsák szenet a közelben lakó civileknek. Így esett, hogy hordani kezdtem a szenet és a civilek élelemmel fizettek, pár szem krumplival, csupornyai tejjel. A konyhán a szakácsok sem fukarkodtak, végül is pozitív eredménnyel zárult a büntetésem, és gazdagabb lettem a közös szénlopás élményével.

Nagyon jól fel tudom idézni most emlékeimet, hogy szinte érzem az alattam imbolygó híd reccsenését. Szurtos barátaimra is emlékszem, amint a sötétben kaparásszák a szenet, és „bisztrej Jurka” – sürgetnek, hogy igyekezzem.

Csak lágeri társaim arcára nem emlékszem.

Az éhség itt is kiszívta minden energiámat, a szellemi erőt, amely nélkül az ember nem egyéb, csak csont és hústömeg, és nem sugároz társai iránt semmi meleget. Pilátus lettem, hogy egyetlen arcot sem tudok felidézni: Patkó, Páncél, a szakács Rákóczi... már csak a múlt homályába vesző arctalan nevek. Olyan voltam, mint tutaj az örvényben, és éreztem, hogy csúszok lejjebb és lejjebb a körülöttem zajló zűrzavarban.

Kétféle életet éltem, egyik, amely a lágeri élet nyilvánossága előtt zajlott, a másik, ami a létfenntartás kényszerítette apróbb stréberségekben jutott kifejezésre, és a becsületnek a hite távolodott tőlem.

A munkanap órái a gyárban nehezen teltek, a percek óráknak, az órák napoknak tűntek. Éjszaka bódult álomba merültem. A hengersor csontjaimról az egész húst lefosztotta. Halom bőr lettem, beesett arc, denevér fülek, és akkor egy komisszió nyomán kidobtak a gyárból és vasúti munkára irányítottak.

Vonultak Minyárból a szerelvények, vitték a haditechnikát a frontra, vágattak a vonatok tankokkal megakadva. A talpfák elnyűvödtek, a sínek meglazultak az éjjel-nappal rohanó szerelvények súlya alatt, de a katonavonatoknak menni kellett.

Vasúti pályamunkás lettem, talpfákat cseréltünk az elhaladó vonatok közötti szünetekben. Zúzott kővel tömtük ki a sínek alatti üregeket, igazítottuk a vibrációtól megcsúszott töltést, síneket cseréltünk a tavaszi időben. Gyorsan elsajátítottam a fogásokat, a talpfákba verni a sínrögzítő szegeket. Előbb Adorjáni Dezső jogászdoktor volt a segédem. A doktor úr szüntelen rettegett, hogy a szeg mellé verek, aztán ha rácsaptam a verőt, a szeg a rossz kontra miatt füttyülve repült a levegőbe. Barabás tanár úr nem rettegett ugyan, hogy mellé csapott a szegnek, ő szüntelen a kenyérmorzsákat kereste a zsebében, aztán ha elrepült a szeg, kezdhettük előlről az egész műveletet.

Lassan, de beletanultunk a vasútépítésbe. Jogász, tanár, cukrász, diák vasutat épített Minyárban, és a felügyelők hajszoltak, hogy kellő időre nyitva legyen a pálya.

A szükséges talpfákat Sulajából hoztuk Minyárba. Itt megy át a transzszibériai vasútvonal. Ezen a tájon volt ama híres oszlop, amely elválasztja Európát Ázsiától. Mi az innenső oldalon álltunk, s az oszlopon túl, lépésnyi távolságra volt Szibéria, amely roppant teleivel mélyen átnyúlt az Urálba.

Szibéria félelmet keltett bennünk a telei, másféle növényei, s a közelsége miatt. Olykor olyan hírek keringtek, hogy elvisznek innen a jakutok földjének szén- és aranybányáiba, a mínusz hatvan fokos hidegbe.

Olvasmányaim fogolytörténetei a félelmetes Szibériát idézték fel képzeletemben, a „Szibériai garnizon” hőseit²⁵, Rachanova Csekáját, és az itt kivégzett Romanovokat, akiket Jekatyerinburgban a minyári szovjet katonák őriztek.

Mindez félelmet keltett.

Amíg a sulajai vasútállomáson várakoztunk a csatlakozásra, megérkezett az irkutszki személyvonat. Bármészködők hada vette körül a zsúfolt vonatot, ugyanis itt mozdonyt cseréltek és javításokat eszközölt a személyzet.

Karnyújtásnyira voltunk a különös vonattól, és a gőzt eregető mozdonyuk mellé húzódva álltunk a jó meleg párákődben és figyeltük a szétszéledő utasokat, akik a forróvíz-csap körül kipitokért tolongtak, ami a csájához kellett.

Az irdatlan távolság és az egészségügyi megfontolás írta elő az állomásokon a nélkülözhetetlen vízforraló kazánokat, amelyek szüntelen ontották a forralt vizet, amit ők kipitoknak neveztek, és egy kis cukorral édesítve csájának mondtak.

A teaivás szokását az oroszok a kínaiaktól vették át. Évezredekkel előbb – Kínában – megfigyelték, hogy a teaivók ritkábban betegedtek meg vérhasban, mint a vízivók. Mivel ez a szörnyű betegség rengeteg embert elpusztított, a kínaiak áttértek a teaivásra. A néphit a tea gyógyító erejének tulajdonította ezt, az igazság azonban az, hogy a forralt vízben elpusztultak a kórokozók. Az oroszok a vasutak mentén ilyen vízforraló

²⁵ *Szibériai garnizon* – Markovits Rodion (1884–1948) több nyelvre lefordított híres, első világháborús „kollektív riportregénye” (1927).

kazánokat telepítettek, ezekből itták a kipitokat az utasok.

Az álló szerelvényt most ellepték az alkalmi árusok, akik tejet, vaját, pirogot, mahorkát kínáltak az utasoknak. Az elmaradhatatlan napraforgómagnak is nagy keletje volt az utasok körében, amit majd vég nélkül rághattak a hosszú úton, a Sárga-tengertől Moszkváig tartó lassan múló időben.

Leálltunk a munkával és a zsibvásárt figyeltük.

Vad hangzavar töltötte be a teret, ordító társaság vásárolt, kínálta a portékáját és alkudozott. Egy nagy keblű hölgynek fehér zománcú európai bilibe tejet öntött az árus, amikor visszatolatták a mozdonyt a vonat elejére, és az hosszan sípolva elindult. Néztük és elképzeltük, hogy mi is elutazunk.

Egy idő után a kerekek csattogása felvette a mozdony diktálta ütemet, és mind messzibbről hallszott a kattogás, egyre kisebb és kisebb lett a vonat, aztán eltűnt a messzeségben, vele ment a lelkünk, s a mozdonyfüst szárnyán eltűnt a végtelenbe.

Amikor e röpké epizód okozta fájó érzések elültek, felvettük a munka megszokott ütemét. Csörömpöltek a sínek, csattogtak a kalapácsok, és kiabáltak a felügyelők, hogy ne lankadjunk.

A kolhoz

A fogolytapasztalat már megtanított, hogy itt minden változás hirtelen jön, egyik pillanatról a másikra.

Másnap egy távoli kolhozban ebédeltem.

Lágy szelek fuvallatában érkezünk meg. A félelmetes téli idő tovatűnt és az ébredő élet tavaszi zsongá-

sa vette át a helyét. Tavaszi zsongás áradt a földeken, mozgott az élet, minden ami a télen meg sem moccant. A fák ereiben nedvek keringtek, az elvetett magvak kirügyezték, és zöld ruhát vett fel a természet.

E parányi szigeten pár faház szomorkodott a májusi időben. Egy asszony jött ki a házból, az udvaron tús-ténkedett, egy gyerek egészen közel jött és bámulta a sok idegent.

Valami azt súgta, hogy itt jó dolgunk lesz. Nem volt drótkerítés, őrség, lágerzóna. Szikrázott a napfény a házak felett, árnyékot vetettek a sövényből font kerítések. Mezei illatok terjengtek a levegőben, érzett a felszántott föld bódító illata. Madarak kergetőztek a levegőben...

A festői helyen talált kolhoznak nem volt más neve. A táj keleti irányban lankásan lejtett, majd dombok következtek, ahol földút kanyargott a távolban látszó erdő irányába.

Magányos ház állt a gazdasági épületek mellett, abban helyeztek el. Előttünk egy német csoporttal jött Kovács bácsi, a kolozsvári gyomorfekélyes postai levélkihordó. Már kibogozhatatlan, hogy keveredett Kovács bácsi egyedüli magyarként a németek közé. Az élehetetlen ember reakciója néha érthetetlen.

Amint meghallottuk, hogy van itt egy beteg „ungarn” siettünk megkeresni. Amikor rátaláltunk, ott guggolt egy rongygomolyag a szabad tűz mellett egy füstös csajkára vigyázva. Feleszmélt a magyar szóra.

Hosszú vékony nyakon kis fej, nagy szájból kivillanó aranyfogak, sápadt sovány arc, denevér fülek, sóvárgó tekintet.

– Kovács vagyok Kolozsvárról, postai kézbesítő – mondta, szomorkás vidáman a magyar szóra reagálva. Az öregnek recsegő hangja volt, mint amikor öreget alakítanak a fiatal színészek, hogy elesettebbnek tűnjön a szereplő.

Az első nap krumpliültetésen dolgoztunk. Nagy halmokban állt a kiültetésre váró krumpli a földeken. Délben megfőzhattunk egy-egy csajkával magunknak, a falusiak is azt fogyasztották. Később az erdőben bogyókat eszegettünk és mindenféle ehető növényeket.

A kolhoz apró termetű lovacskái is biztosan bogyókon éltek, olyan girhesek voltak, csupa sovány testű valamennyi, de azért a munkában virgonckodtak. Ilyen girhes lovakkal vontatta fogattal hordtuk ki a krumplit a földekre, aztán beálltunk mi is a barázdába, hogy mielőbb végezzünk az ültetéssel.

Megmozdult minden, amiben csak lüktetett valami élet, egyetlen cselekvés volt a vidék. A brigadérosok is vigyáztak, nehogy elhenyéljük a drága időt. Korán reggel barázdába hajtották az embereket, húztuk az igát, lovaikkal együtt, látástól vakulásig. Sietni kellett a vetéssel a későn jött tavasz miatt. „Ha nem fagy szeptemberben, lesz krumpli bőven” – mondták a helybéliek, és hajtás nélkül is igyekeztek.

A langyos szelek vitték a napokat, egyiket a másik után. Hétfőre virradt, szombatra esteledett, és csak áldottam szerencsém, amely erre a békeszigetre vetett. Nagyon reméltem, hogy itten kihúszom a nyarat és jó kondícióban nézhetek egy újabb tél elébe.

Amikor végeztünk a vetéssel, szántani küldtek, a traktorosnak lettem a segédje. Könnyű munkám volt, nem igényelt semmilyen szakértelmet a traktoros szó-

rakoztatása. Amikor a dűlő végére értünk, a traktoros feltolta a sapkát izzadt homlokára, és leálltunk szivarnyi időre, s egy kis csevegésre, aztán megindultunk vissza és új barázdát fogtunk a porhanyó földben.

Barázdabillegetők kutatták a szántást, és lepkék kergették egymást a kékesen csillogó barázdák felett. Pecsenesen lépdelt a vetési varjú és felcsipkedte a barázdából a zsíros férgeket.

Traktorfüst, lepkék és csicsergő madarak vettek körül.

Az előttünk érkezett németek egy része a téli verem építésébe kezdett. A szigorú telekre való tekintettel a vermeket itt mélyen beássák a földbe és oldalait kibélelik fenyőrönkökkel, amit egymástól erdei mohával szigetelnek. A szükséges rönköket a közeli erdőben kellett kivágni. Erre a munkára négy magyar társammal együtt engem is kijelöltek, a többiek, vagy húszan, németek voltak, és Iván Kuzmics veterán frontharcos volt az értünk felelős őr és mester egy személyben. Kuzmicsot Európában érte a háború vége, tapasztalta, hogy ott szabadon, jólétben élnek a népek. Látszott, hogy a háború eléggé megviselte, üstöke már szürke volt, mint az út pora, a háta meghajlott az évek súlya alatt, s maga is elnyűtt, mint minden körülötte. Katonasapkát viselt, pufajkát meg lágyszárú csizmát, és a vállán valami fegyvernek látszó tárgy fityegett. Tekintete a megértő ember fényeit szórt a környezetére. Később szükségünk is volt erre a megértő jóindulatra.

Gyalog indultunk neki az erdőnek. A földúton haladva egy sekélyes vizű patakhoz értünk, rozoga fahíd vezetett át rajta. A patak partját mélyen a víz tükréig érve benötte a dudva. A csendes folydogáló patakról nem hittük volna, hogy egyszer úgy megduzzad, hogy

elviszi a hidat, de rövidesen rácaffolt erre a könnyelmű hiedelemre.

A híd túloldalán Kuzmics pihenőt rendelt el, és szivarozni kezdett. Mi is rágyújtottunk és letelepedtünk az árokpartra. Békazene színezte a csendet, és szivarfüst gomolygott az enyhe levegőben.

Körülnéztem, hogy tájékozódjam ebben a messzeségben.

Láttam, hogy az út innen elágazik. A távolban házak kontúrjai látszottak és egy lovast láttam abból az irányból közeledni.

– Mi majd balra tartunk – közölte Kuzmics –, a patak mentén, az úton érünk az erdőbe.

A távolból jött lovas közben elérte csoportunkat. Az út pora belepte ruházatát, a tarkójára tolt sapkáját, lábán a csizmát, de az arcát is.

– Prrr – így a lónak és illő távolságra megállította.

– Plennij? Foglyok? – kérdezte.

– Plennij, foglyok – mondta Kuzmics.

– Nyemci?

– Nyemci!

– Dobre – felelte amaz, ami jóváhagyást jelent. – Dobre – ismételte, és nézi a háborúban legyőzött nyemciket, aztán hirtelen Géza kezére mutat.

Megértjük, hogy a gyűrűt akarja.

Géza inti, hogy szó lehet róla.

– Za sto? – kérdi az idegen –, mit kívánsz érte?

Géza mutatja, hogy mahorkáért cserélne.

A lovas meglóbál egy mahorkás zacskót és sercint egyet a földre.

Nem sokat alkudoznak, cserélnek.

Heverészünk még egy ideig, jutott idő egy közös szivarra is az idegennel, aztán felcihelődünk, és elindulunk az erdő irányába. A lovas is felpattant a lóra, s a rézgyűrűt nézegetve, ügetésre fogta.

A csoszogó lábak porfelhőt kavartak, amely utánuk úszott a levegőben, aztán lassan rászállt az utat szegélyező zöldellő zabtáblára.

Az erdőbe érve egy tisztáson letáboroztunk, és nekiláttunk elkészíteni a szállásunkat. Ágakból, szénából kalyibát rögtönöztünk. Én az új munkatársammal, a csíkmenasági Váncsa Gézával laktam. Mellettünk volt az egri Magyar Lajos és Nagy Sándor kalyibája.

Alig készültünk el a szállásunkkal, este lett és kitört a vihar. Villámlott az égbolt, s a nyomában megeredt esőben elázott minden. Sokáig dideregtünk a feltámadt szélben a tábortűz mellett, mert a hidegtől nem jött álom a szemünkre. Kuzmics közben járta a szállásokat és egy-egy nyicsevóval próbálta emelni a vihar tépázta morálunkat.

Reggel kiderült, hogy a megáradt patak megrongálta a rozoga hidat, amely eddig a szállítás folytonosságát biztosította. Két napi munkával alkalmas műalkotást hoztunk létre. A munkának Géza volt a hőse. Addig véste, faragta, ékelte a fákat, amíg a régi és az új hídelemeket biztonsággal egymáshoz illesztette. Elkészült a híd – most *Géza hídja*.

A közös munka összerázta az embereket. A munkában Kuzmics is felengedett, elmondta, hogy a fronttal járt Európában, és látta, hogy ott szabadon és jólétben élnek az emberek. Sokan közülük, akik megjárták a frontokat, meglátták a másik világot, amit eddig előlük eltagadtak, és nem tudták többé elfeledni, amit láttak.

Belélegezték a nyugat levegőjét, és már nem tudtak vakon hinni, hogy minden úgy van jól, ahogy itthon csinálják.

Másnap nekifogtunk a favágásnak. A kitermelt rönköket autó vitte a kolhozba. Gézának én voltam a párja. Kemény székely legény volt a párom, mindent tudott a fáról, amit tudni kellett egy erdei munkásnak. „A fák világában nőttem fel a messzi Csíkországban – mondogatta. – Szeretem a terpentín illatú fenyőket. Három ilyen fenyő – mutatott egy közelben magányosan álló sudármagas fára – állt a szeretőm háza közelében” – mesélte. Esténként aztán, a tábortűz mellett emlékeztünk a szép székely lányra, akit Géza fenyői mellől fűjt az uráli szél emlékezetünkbe. Parázsló szempár jött elő a tűzből, süttött ránk a lángból, s azt hittük, hogy az égő fenyőgally sercegése a szeretett lány kacagása. A felséges nyári éjszakában, amikor a csillagok kiültek az égre, és az erdő hűs lehelete felénk sodorta a patak csobogását, régvolt történetekről fantáziáltunk.

Géza sokat vesződött velem, amíg megtanultam a kellő fogásokat: nem rángatva húzni a fűrészt; nem erőből, csak lendületből csapni az ékre; lazán fogni a fejsze nyelét, hogy ne törjön fel a tenyér.

A fák magasságát, árnyékuk alapján felmérni, én tanítottam. „Jól van, no” – ismerte el tudásomat; Gézánál igazibb bajtársam nem volt az Urálban.

Vidám tekintet, csillogó szemek, lomha járás, lapátnyi tenyerek, egyenes beszéd... ez volt az én barátom: Váncsa Géza.

Tudtam, hogy jobb társra is akadhatott volna, de soha nem háborgott ügyetlenségem miatt, vagy hogy a munka nehezét ő kellett végezze. „Te csak tedd ki az

éket” – szólt hátra, aztán felemelte az irdatlan nehézséget, és a tengelyre tette, aztán a ló lehúzta a rönköt az útra.

Egy idő után megtanultam a fogásokat és már nem éreztem magam haszontalannak. Egyre több hasznát vette a munkámnak, és összetartottunk jóban, rosszban. A közös munkában minden nap tanultam valami hasznosat. Megtanultam hogy kell a tüzet sokáig ébren tartani az erdőben: „Két egymás mellé helyezett tuskó sokáig izzik – egész éjjel –, három tuskó azonban élénken ég, és gyorsan kioltja” – mondta és a tapasztalásból merített tudással oktatott ehhez hasonló tudnivalókra.

A munka szünetében lovaink legelésztek, falánk mohósággal rágták a dús erdei füvet. Amint tőlünk tellett, nem hajszoltuk őket a munkával.

Miután a kellő számú rönköt a lovakkal lehúztuk az útra, hogy ott felrakhassák az autókra, szabadon kóricáltunk az erdőben. A baj – később – abból eredt, hogy kerestük a jóban a jobbat, amihez a könnyelműség van a legközelebb. Az igazság az, hogy elbíztuk magunkat, és visszaéltünk Kuzmics jóindulatával.

Az erdőben kóricálva találkoztunk az ott dolgozó falusiakkal, akik szintén favágók voltak. Miért ne segítsünk nekik a favágásban? Ígérték, hogy élelemmel viszonozzák a segítséget. Munkaidő után bementünk a falusiak szektorában kijelölt irtássávba, és estig végeztünk pár köbmétert.

Egy nap kapcsolatunkban új fordulat következett be. Úgy emlékszem, hogy nálunk pünkösd napjára esett, amikor falujukban meglátogattuk favágó barátainkat.

Amikor megérkeztünk a megadott helyre, összegyűlt a falu apraja-nagyja bámulni bennünket, európai

embereket. Úgy méregettek a gyerekek, mint majmokat szokás az állatkertben. A felnőttek csak tartózkodó kíváncsisággal közeledtek.

Anyókák hozták a rengeteg élelmet, és kínáltak: „kusej ribjáti”, egyetek gyerekek, és sopánkodtak sóványságunk felett. Egy másik ismerősünk is beinvitált a házába, és itt is kínáltak. A kíváncsiskodók mellénk telepedtek és különösen az idős asszonyok az otthoniakról kérdezgettek. Kíváncsiságuk fiatalságunknak is szólt, de elszigeteltségüket is tükrözte. Nagy esemény volt a faluban a két idegen.

Akkor úgy éreztük, hogy közel kerültünk az itteni emberekhez, akik valamennyien – látszólag – egy nagy családot alkottak. Az emberek a nincstelenségben összeforrtak. A hit is – muzulmánok voltak – összefogta őket, és a hagyományok ápolása azt az illúziót keltette, hogy apáik óta semmi sem változott életükben. Legyőzték a hideget, a rendszer jellegéből származó kilátástalanságot, művelték földjeiket, éjt nappá téve robotoltak, s még boldognak is látszottak, amint jó szívvel adakoztak.

Búcsúzáskor egy bárányt is kaptunk ajándékba. Ezt Géza vitte a nyakába dobva, én a sok holmit egy zsákban cipeltem. Az úton megálltunk, mert hánynom kellett, mert úgy bezabáltam, hogy fulladoztam. Megkönnyebbülve leültünk pihenni a partszegélyre. Egy ideig még elnéztük a mozdulatlanul lebegő fellegeket, aztán emlékezni kezdtünk a valóságra és elindultunk az erdei szállásunk felé. Az erdőben a már megnyúzott bárányt másnapig elrejtettük az avarban.

Este a szállásunkon társainkkal testvériesen megosztottunk a szerzeményen, és jóllakottan tértünk nyu-

govóra, de gondolatban már készültünk a másnapi lakomára.

Korán keltünk, amikor körös-körül még minden a virradat előtti álmát aludta. Mentünk a harmatos fűben sötét nyomokat hagyva magunk után, amíg megtaláltuk a rejtekhelyet. Keressük a bárányt, de semmi... eltűnt, csak hűlt helye maradt, de láttunk más nyomokat a harmatos fűben. A nálunk serényebbek lábnyomai mentén keresve találunk egy másik rejtekhelyet, és lám ott a bárány, egy nagy halom krumpli mellett. Kirámoltunk mindent.

Vártunk... Egyszer csak jött. Magas volt, sovány, bibircsókos orrú, hosszú állkapcsú, lópofájú. Egykettőt szipogott mielőtt megszólalt: „Fleisch” – mondta és a hús egy részét kívánta, aztán elment, de állandóan a közelben ténfergett. Éreztük, hogy nem lesz ennek jó vége, mert feladással is fenyegetőzött. Eldöntöttük, hogy nem engedünk a zsarolásnak, és találkát adtunk délutánra az erdőben.

Egy forrás közelében zajlottak le az események, ami később az erdőből való távozásunk oka lett.

Amikor emberünk a kitűzött időben megjelent, Géza azonnal nekiment, és német–orosz keveréknyelven ordibálni kezdett: „Fleisch nádá? Fleisch nádá!” – kiabálta és a németet fojtogatni kezdte. „Nye nádá, nye nádá!” – kiabálta vissza a meglepett ember és Géza markából szabadulva eltűnt az erdőben.

A történetek után megfőztük a birkagulyást és miközben rotyogott a privát koszt a szabad tűz fölé akasztott vederben, röhincsélve kielemeztük a történeteket. Alkalmas mozdulatokkal utánóztuk a szereplőket, aztán körbe ültük a vedret és degeszre ettük magunkat.

Az evészet terén hihetetlen produkcióra voltunk képesek.

Pár nap elteltével, amikor már-már elfeledtük az előbb leírt történetet, az eddig nyugodt erdei életünkben fordulat következett. Egy reggel a rönkszállító autóval jött egy „kiküldött”, mert feljelentés történt, hogy a foglyok a falusiakkal trafikálnak.

Miután megbeszélték Kuzmiccsal a teendőket, ketőnket elővettek, és közölték, hogy kivizsgálás végett visszavisznek a kolhozba. Elbúcsúztunk társainktól, és batyuinkat szorongatva előálltunk az indulásra. Amikor intettek, felszálltunk az autó platójára. Kuzmics is mellettünk foglalt helyet, a két idegen a vezető mellé a fülkébe ült le. Háttal a jövőnknek, zötykölődve haladtunk fejünkön egy súlyos váddal, és sajnálni kezdtük elpuskázott szerencsénket.

Amikor megérkeztünk, a kolhoz irodájába vittek, egy nagyobb terembe, ahol asztal volt középen és székek. Körben pedig padok gimnasztorkában ülő emberekkel, akik füstfelhőt eregetve szivaroztak. Vének és még vénebbek elé vezettek és a terem közepére állítottak.

Várákoztunk egy ideig, aztán mikor bejött egy nagyon öreg ember, a többiek mind felálltak. Az öregnek hosszú lelógó szakála volt, és lágy, simogató, jóindulatra utaló tekintete. Intett és mindnyájan leültek. Miután elhelyezkedett, intett Kuzmicsnak, aki hosszan adta elő a történeteket, elmarasztalt, hogy lopásra vetemedtünk és az éhséggel hozta kapcsolatba, amit sokáig fejtegetett. Elmondta, hogy becsületesen dolgoztunk, dicsérte Gézának a hídépítésnél tapasztalt szakértelmét. Rám mutatva aztán elmondta, hogy nem voltam kato-

na, nem harcoltam a hazájuk ellen. Az öregek bólogattak és kérdéseket tettek fel, és faggatni kezdtek, hogy mifélek vagyunk, ha nem Fritzek, azaz németek.

Rendre kiderítettük, hogy vengerszkek vagyunk – magyarok.

„Vengriá, Budapest” – mondtuk, hogy jobban értsek.

„Ahá” – szólt közbe a szakállas öreg, akit olyan tisztelet övezett, hogy felálltak az előbb, amikor belépett. – „Ahá, Ávsztriszkája Impériá – szólt közbe. – Avsztro–Vengriá” – magyarázta a régmúlt időkre emlékezve és a többiek megértőleg bólogattak.

„Avsztro–Vengriá” – ismételte és bele-belevágott az időbe, az első világháborút magyarázta, amelyben ő is részt vett, aztán visszazökkent a jelenbe, és a győzelem jelentőségét fejtegette, hogy most már vége szakad a nélkülözésnek, a háború okozta szenvedésnek, hogy minden jó és rossz elmúlik egyszer. A jónak örülni kell, amíg tart, a rossznak akkor, ha elmúlik. A muszlimok erős hitével élt, „Isten akarata volt... és Isten bölcsen cselekszik...”

A kialakult légkörben Géza elővette a féltve őrzött családi fényképet és mutatta körben a véneknek a szülőket, testvéreket, akik sorra megnézték és megjegyzéseket tettek a család tagjaira, a viseletre, az otthoni életünkre.

Ezek az egyszerű emberek nagyon jól megértették itteni helyzetünket, amely a háborúval tört ránk, és nemes gesztussal siklottak át a történetek felett.

Amint felidézem a múltat, hogy a jót és a rosszat összegezzem, felötlik bennem Kuzmics Iván neve, aki-ben volt annyi emberség, hogy kiálljon mellettünk. Ha

még tovább árok emlékezetemben, látom a jóindulatú véneket, amint Avsztro-Vengriáról faggatnak, és mielőtt elengedtek, rendre megnézték a családi fényképet, aztán egy „láná”-val pontot tettek a történetekre. Látom, amint „dáváj zákurity”, nyújtották a mahorkás zacskót, és feloldódtunk a szivarfüstben, amikor már nem érzékeljük a különbséget, hiszen őket is parancsra hajtották munkára.

Még beszélgettünk egy ideig az otthoni viszonyokról, és összehasonlításokat tettünk, elmondtuk, hogy Csíkországban is elfagy néha a krumpli szeptemberben. Emlékeztek aztán a régi időkre, amikor jólétben éltek, és szabadon mehettek földjeikre. Abba a reménybe kapaszkodtak, hogy most, a győzelem után másképp lesz minden, nem nélkülöznek többet, s ha az időjárás kedvez, lesz krumpli bőven az épülő vermekben.

Reményeikbe ágyazva így bírálták önkéntelen a rendszert, amely eddig a krumplit is porciózta, amely apáik ösvényéről letérítette őket, ahol addig a hagyományos jó úton haladtak.

Vigasztaltak, hogy most a háború végeztével a foglyokat elengedik, és hazatérhetünk Vengriába. Csevegtünk még egy ideig, aztán közölték, hogy holnap a közeli Kárpácsovára visznek, hogy ott dolgozzunk egy építkezésen.

Így nevetett ránk újból a szeszélyes rabélet.

Kárpácsova

Másnap egy autó platóján Kárpácsovára érkeztünk. Itt transzformátorállomást épített egy Asáról kihelyezett fogolycsoport, a torockói származású Fülöp bácsi vezetésével. Erre a transzsibériai vasútvonal villamosítása okán került sor. A csoport szállása a vasútállomás közelében volt egy magányos épületben, az őrizetet is a vasút civil őrői biztosították, ami igen kedvezően hatott mindnyájunk hangulatára.

Munkahelyünk környéke a rendetlenség érzetét keltette az összevissza dobált kőrakások, árválkodó messzeszögdrök és szétesett homokbuckák látványa miatt. Rövidesen beilleszkedtünk a kis közösségbe, ahol sok régi ismerőst fedeztünk fel. Rátaláltam a már elveszettnek hitt Turzai Ferire, aztán Vincze Sanyi személyében új munkatársra leltem. Volt még egy kutyánk, amelyik nappal a szállásunkat őrizte, éjszakára pedig az ajtónk elé heveredett.

Jól kezdődött... Velünk együtt megjöttek az első otthoni válaszlevelek. Én márciusban közöltem szüleimmel, hogy élek. Most értesítettek, hogy apám is szerencsésen megérkezett. Nézem, cirill betűs címzés, szovjet bélyeg, moszkvai pecsét, más mint a többiek.

Pár évvel később tudtam meg a részleteket. Apám megkért egy szabadságolt katonát, aki Moszkvában feladta a nekem szánt levelet. A körülményeket ismerve elgondoltam, hogy bátor egy ember lehetett az ismeretlen.

Sírva olvastam az otthon üzenetét, amellyel rám talált a remény és sok más emberi érzelem, amiről azt hittem, hogy kivesztek belőlem, mert egyre jobban el-

vadultam, már nem vallottam Konfucius hitét, aki a tisztességet és az erényt hirdette, inkább az ellenkezőjét hittem, és saját törvényeim szerint éltem, leszoktam a szeretetről.

A kárpácsovai levél nyomán feléledtek az emlékek, és még élénkebben láttam, hogy milyen nyomorúságba cseppentem. Annyi minden jutott eszembe: az otthonom, a háború, a bajtársak, akik már nem éltek, és a sorsom, amelyben ezek ellenére sok szerencse társult a lágerekben. Elalvás előtt hosszan bolyongtam a múltban, ahol szilvalekváros és töpörtyűpogácsás illata volt a hajdani gyermekkornak.

Elgondolkoztam az elkövetett stréberségek felett és megfogadtam, hogy pontot teszek ezekre, bár kétségeim támadtak, de mégis hittem, hogy az éhség okozta kényszer nem lesz erősebb. Úgy hittem, legalább próbáljak meg azzá lenni, amivé lenni szeretnék. Ez volt a legtöbb, ami akkor tőlem kitellett, mert bizony rövidesen meg kellett újítani ezt a fogadalmat. Az alávalóság szilárdan ült megingathatatlanak tűnő trónusán.

Sok utat jártam végig az uráli lágerekben, ahol felváltva hittem és hitetlenkedtem. Éltem városban, erdőben... gyászoltam, temettem. Koldultam, loptam, kiraboltam egy bakterházat, de a reményt nem adtam fel soha, és bár sokáig nem értettem az Isten szerepét a lágerekben, mégis megmaradtam.

Hogyan csináltam? Sehogy! Azaz mégis volt valami megtartó erő a legbenső énem legmélyén... Szabad voltam! Volt egy magánvilágom, ahol a magam ura voltam, ahol szabadon gyászoltam, szabadon ünnepeltem, és néztem a jövőbe, mert csak előrenéztem. Mindig csak előre.

Nem mondhatom, hogy egyhangú volt az életem. A sors sokféle helyzet fürdőjében mártott meg. Az élettől – később – sok mindent kaptam ajándékba, sokszor ujjászülettem. Sikereimet kudarcok ellensúlyozták, hogy el ne pimaszodjam, mert azért ez is megesett.

Az építkezéshez beosztottak többnyire kolozsvári civil ácsok, kőművesek voltak. A fát a japánok szállították az építkezéshez.

Amíg együtt dolgoztunk, a japán ember sok érdekes vonását ismertem meg. Alkalmam volt betekinteni a konfuciusi elvekre épült társadalom világába, ahol azt vallották, hogy nincs egyenlőség az emberek közt, mert értékük igen különböző. A társadalom egy piramishoz hasonlatos, amelyben mindenki alá van vetve valakinek, aki feljebb áll a lépcsőn. Mindenki tartozik szolgálni valakit, gyermek a szüleit, az asszony a férjét, a sapcsi (közkatona) a hancsónak (a feljebbvalónak) tartozik engedelmességgel.

A japán társadalom az alábbi elvekre épül fel:

- Az alattvaló a sógunnak, az egész társadalom pedig az isteni császárnak, a Tennónak tartozik teljes és feltétlen engedelmességgel.

- A tekintély őre a helyes, fegyelmezett, ünnepélyes magatartás. Az érzelmek álarca az udvariasság; az ön-fegyelem megóv a szégyentől. Szégyent hozni a családra nagy bűn.

- Halálos bűn szégyent hozni a császárra.

- A szolgálat alapja a hűség, amely az összes erkölcsi törvény tengelye, mert ebből fakad az ősök tisztelete, amely évszázados hagyomány Japánban.

- A csatába induló harcosok mindig hagytak egy hajtincset hátra, hogy legyen mit elégetni, ha elestek. A

hamut aztán a sírjukra helyezték egy mélyedésbe az ősök képeivel, és imádkoztak érte.

A kínaiak, ezzel szemben, az ősök tiszteletének más szokását honosították meg. A vallásos kínai inkább meghal, de nem engedi testét megcsonkítani, mert csonka testtel ősei nem fogadják be a másvilágra. A kínai nem engedi magát amputálni, inkább meghal.

A japán katonával a fogságban is felmondatták a Császári eskü öt pontját, amely ilyen figyelmeztetéseket tartalmaz: „A kötelesség súlyosabb a hegynél, a halál könnyebb a tollpíhénél...”

Különös világot ismerhettem meg a szamuráj kódex, a busidó elvein nevelt japán katonákkal való érintkezésben. Itt értettem igazán a kamikaze akciók erkölcsi hátterét, amely a busidó halálra buzdító szelleméből táplálkozott.

A japánok a mi szállásunkkal átellenben, egy szélesebb réten sátrakban laktak, oda hallatszott esti karattyolásuk. Amikor a csillagos ég fénye megvilágította sátraikat, látni lehetett a szélben hullámzó zászlójukat.

A japán tisztek a fogságban is katonáikkal voltak és megkövetelték a fegyelmet. Reggel, amikor a Felkelő Nap felkúszott a zászlórúdon, a japán tábor irányából felhangzott a himnusz, a kimigájó, és akkor mi is felcihelődtünk és igyekeztünk a munkahelyre.

Amikor aztán megszűnt a tájko binta, a dobolás, tudtuk, hogy elindultak a fatelepre, mi is nekiláttunk a rendcsinálásnak, mert minden tótágast állt a munkahelyen. Igyekezni kellett, mert jöttek a japcsik a faanyaggal, amit Fülöp bácsi és segédei ácsoltak össze. Géza barátom és Vincze Sanyi a habarcsot hordta, én a keverőgéppel bajlódtam. Az internált moldován, tatár, vol-

gai német unottan falaztak, illesztették a téglát szélteben-hosszában egymás mellé a helyére. Nagy szivarszüneteket tartva, lassan, de emelkedett az épület fala.

Igucsi

Szállásunkkal átellenben, a vasúti töltésen túl, enyhén emelkedő domboldalon krumplitábla zöldellt. Több próbaút igazolta, hogy nyár végére egész jól beérett. Amikor a hold átbukott a hegyen, az itt-ott csillagokkal pettyes égbolt védelmében indulhattunk a krumpliföldre. Amint a hold előbújt, az éjszaka világos lett, és ott ahol az ég alja a hegy pereméhez simult, kivehető volt, hogy emberek lopakodnak. A japánok jöttek abból az irányból. Mindig itt találkoztunk, és a gyorsan elhadart – japánszki–germányszki kámerád, ruszki kaput – üdvözlése után ideges kaparászás, aztán tűnés a zsákmánnyal a szélrózsa minden irányába, de híre-hamvát sem láttuk soha valami őrségnek.

Mások még átsurrantak egy-egy kerítésen és megdézsmálták a veteményest. Feri bácsi a krumplit hagyásával ette, a szalonnát melléje gondolom Gyuszika – mondogatta.

A lopott krumplit a szállásunk melletti elhagyott kovácsműhely tűzterében főzicskéltyük. Ide tévedt be egy este, majd állandó vendég lett egy kis japán fiú, akit valaki Igucsinak nevezett el, és ez végleg rá is ragadt.

Amikor esténként Igucsi megjelent a motyóival, helyet szorítottunk neki is a tűznél, amit ő „domo árigató”-val nyugtázott, így köszönte gesztusunkat, aztán a kézzel-lábbal való mutogatások következtek. Sok japán szót tanultunk tőle. Megtudtuk, hogy a binta

verést jelent. „Binta-binta” – mondta, és mutatta, hogy a tisztesek, a hancsok veréssel is fegyelmezik őket. Olykor icsi-ni, azaz egy-két kisebb halat hozott aján-dékba, és „támádcsi kamerád” mutatott körbe a barát-ságunkra utalva, és mi ezt sóval köszöntük meg. Só – mondtuk, és akkor újból felderült a ferde szemű képe, és olyan mozdulatot tett, mintha trombitálna, azaz a só szó japánul trombitát jelent.

„Kámpáj, egészségedre”, Igucsi, köszöntük a halat.

Lobogtak a tüzek a kovácsműhely tűzterében, főtt a lopott krumpli a kotyolókban és a raktáros Lénáról fantáziáltunk, akit Igucsi ruszki mádámnak nevezett. „Mádám Léná” – így emlegette. Léna volt akkor mind-nyájunk kedvence. Amikor kijött az irodából, ahol a benzines ügyeket intézte, felragyogtak a fogolytekintetek és gyönyörűnek láttuk minden alkalommal.

Telt-múlt az idő, s eljött a nap, amikor erős szél kezdett fújni, éjszaka pedig az utat szegélyező nyírfák elhullatták leveleiket, aranytakaróként terülve el a fák alatt. Az égbolton hófelhők gyülekeztek és reggelre dér ülte meg a tájat.

Fürge, körletünk hű kutyája is fázósan kucorgott kuckójában. Lehet, hogy a múltó nyárról álmodott, vagy a jóllakásról, vagy valami másról, mert talán megérezte, hogy elválunk nemsokára, és búcsúzott a kásalefetyektől, amit olykor elébe vetettünk, amíg együtt voltunk a nélkülözésben.

Egy reggel aztán tehervagonra ültünk és platójáról intettünk búcsút Lénának, Fürgének, Igucsinak. Igucsi rabsága is folytatódott és ki tudja mikor ért véget. „Sajonará” – intettük –, viszontlátásra bajtársak, de Igucsi ott maradt, és nem tudni, mi lett a sorsa. Gyak-

ran gondoltam rá, amíg Asában voltam és hallani véltem izgatott suttogását: „Mádám Léná...”

Megérkeztünk Asába...

Az őrszoba faláról a már ismert, nagy bajszerű foglár nézett ránk szigorúan. A szokásos huzavona után beengedtek a zónába. A régi helyemen áporodott levegő, poloskák, emeletes priccsek...

A közelgő télre gondolva a melegebb felső hely egyikét foglaltam el, és Géza is mellém telepedett. Elhelyeztük cókmojkjainkat. A szomszéd elhúzódott, de mondtam, hogy kolhozból jövünk, nem vagyunk tetvesek. A falakon poloskák vérvörös nyoma sejtette a ránk váró rémségeket.

Siettem meglátogatni a kovácsműhelybeli barátokat. Nagy örömmel fogadtak, de Murzuk halálhíre mérsékelte örömünket, s az én visszakerülési reményeim is elúsztak. Nagyon letörtem erre a hírre, most már csak hagyományos szerencsémben reménykedhettem újra.

Egy ideig a közeli kolhozba jártam ki munkára, de romlott az idő, és akkor kihajtottak a gyárhoz tartozó fatelepre. A beállott lucskos időben a nedves fákat osztályoztuk, ide a lágy fát, oda a tölgyet, és így szortírozva vittük a lepárlóba, ahol a fák kiizzadták nedveiket és elszenesedtek. Máskor, egy-egy napot a lepárlóban kellett eltöltenem, ahol felügyeltem az alagsori kemencékre, vagy az izzó szenet tartalmazó vagonokat vonszoltuk ki az alagútkemence poklából az előtérbe. A meleg kemencék védelmében ritkán gondoltam a közelgő télre, amikor egy váratlan fordulat más irányt szabott életem menetének.

A szűk lágerkoszttól gyengülni kezdtem. Szeptemberben szüntelen esett, havas eső hullott, hóval válta-

kozva. Estére rendszerint eláztunk, reggel úgy mentünk munkára, és ott ránk fagyott a ruha.

Negyvenhat októberében olykor húsz fok alá is lement a szesz hőmérő mutatója, és mindenféle hírek keltek szárnyra. Azt is beszélték, hogy a civileket elviszik innen. Valami feljavítóról és az onnani szabaduláshozról beszéltek. Ezek nyomán naponta törtem le, majd újból reménykedni kezdtem valami kedvező fordulatban.

Munkaidő végén, karácsony estéjén, a nagy pillanat elérkezett.

Vacsoránk elköltése után közölték, hogy gyülekezünk az étkezdében. Vagy negyvenen gyűltünk össze. Ennyien maradtunk a Kolozsvárról internált civilek, a többiek – a kb. ötezerből – szétszóródtak a Gulág lágerében, sokan kidőlték a hajszolt munkában, megfagytak, éhen haltak vagy a hastífusz vitte el őket az első télen, vagy számtalan más módon végezték be életüket, hogy még az emléküket is befedte az Urál hava.

Komisszió, fürdés, ruhavételezés... fejadag.

A gondos számbavételt követően a raktárban új ruhákba öltöztettek. Ez még inkább felszította reményeinket és a közeli szabadulás lázában készültünk az útra. Mindenki hitte, hogy valóban elengednek, hozták a katona bajtársak a leveleket és ígértük, hogy személyesen visszük a címzettnek.

1946 karácsony estéje.

Kivittek az asai vasútállomásra. Csordultig volt a szívünk reménnyel, nem úszkált semmi aggodalom benne, amelyre gondolni sem mertünk. Sokáig várokoztunk, vonatok mentek nagy zakatolással keleti és nyugati irányba.

Csak jönne már az a mesebeli vonat.

Aztán jött egy vonat és azt mondták, hogy ez a miénk. Messziről látszott, amint Szibériának tartva, mint egy nagy fekete állat közeledett.

És akkor megértettük, hogy vége az ábrándos reményeinknek.

Dermedtségünkből az örök nógatása vert fel, akik elindítottak a kijelölt vagon irányába.

Úgy csoszogtunk a havas kövezeten, mint akik távolodnak életüktől.

Beloreck, a 7777. sz. láger

Na, fiúk...

Felcihelődtünk a kijelölt vagonba és elfoglaltuk helyünket. Csend borult ránk, mint egy átok. Rabságunk árnyéka vett körül a két mongolos arcú katona által őrzött vagonban.

Megrándult a szerelvény, s az erdő hátrafelé kezdett rohanni a pálya mellett, amint az éj alagútjában eszeveszetten száguldott a szibériai tájon.

Ránéztem a többiekre, de nem láttam, csak éreztem félelmüket a sötétben. A jövő reménytelensége nehezedett mindnyájuk lelkére.

Gondolataim a múltban ingáztak. A háborús rettegés első jelei éledtek fel emlékezetemben: Október! Peregték a fákról a nyári levelek. A csáni legelőn át menekültünk apámmal Kolozsvárra. Orosz repülők vadásztak a menekülőkre. Apám fogta a kezemet és zihálva követett. Arca hamuszürke, tekintete telve félelemmel. „Elérünk-e” – kérdezte rettegve, hogy lábammat találat érte. „Csak szilánk, nem veszélyes” – nyugtatom meg, hogy bírom az utat. Felértünk a dombra és egy mélyedésben megpihentünk. Visszanéztünk: a malom melletti akácosból felugatott a magyar légvédelem és egy Rata bukfencet vetett a levegőben... Estére beértünk Kolozsvárra.

Az embergőztől zúzmarás ablakú vagonban társaim némán szöszmötölnek. Azonosulok velük a hallgatásban és tovább szövöm az emlékezés színes takaróját, amíg a kerekek kattogása vissza nem zökkent a valóságba.

Valaki megszólalt: Na, fiúk...

Csak ennyit, de ebben benne volt minden.

Az igazság vágya, az akarat, s a csak azért is, hogy nem adjuk fel, nem hajtunk fejet a kényszer előtt, amely újból rátört életünkre.

A csöndben lassan felocsúdtak az emberek és elkezdődtek a találgatások, hogy hátha jobb lesz.

Egész éjjel rohantunk, csak néha álltunk meg rövid időre egy-egy állomáson, aztán tovább robogott a vonat. Hajnalodott, amikor feltűntek Beloreck távoli fényei. Nagy hópelyhek úszkáltak a levegőben jelezve, hogy tűrhetővé enyhült a hideg.

Reggel megállt a vonat a belorecki állomáson. Az őrnóगतására kioldalogtunk a vagonból és felsorakoztunk. Félve körülnéztünk, hogy hol is vagyunk? Elképzelni sem tudtuk, milyen meglepetésben lesz részünk rövidesen.

Az örök elindítottak. Az addig számomra idegen Benedek mellé kerültem. A többiek előttem-mögöttem lépkedtek. A nagy vagány S. Géza, aki szakács volt Salasován, a mindig mosolygós Székely Attila; Bartha Miki a szeplős fiú; a nagy hantás Tóth; Lázár Béla, a cukrász; Losonczy úr, a szobafestő és apró termetű sógora; Mozer a sofőr; a két Vincze, Sándor és Pista; a hóstáti Vinci egyedül, miután apját Salasován eltemette; Turzai Feri Enyedről, aki később igazolta, hogy értek a traktorokhoz; dr. Adorjáni Dezső és dr. Kovács

Zoltán tanár úr; Barabás Vilmos Székelykeresztúrról; Majchim Béla bácsi a leendő lágerführer; a langaléta Mogyorósi Jenő és sokan mások, akiknek neve elenyészett az időben.

Fogolytempóban haladtunk, s az örök nógattak gyorsabb menésre, amikor egy kanyar után feltűnt a láger szokásos kontúrja az őrtornyokkal. A belorecki 7777. sz. láger kapujában voltunk. Várakoztunk egy ideig, aztán beengedtek a zónába. Az őrszobától jobbra és balra elnyúló két hosszú barakkot láttunk. Ezekkel szemben egy másik épület volt, amiről kiderült, hogy az a konyha és a fürdő.

A hideg, havas udvaron szokatlan külsejű alakok csoszogtak a latrinára, aztán siettek vissza a meleg barakkba. A szél himbálta a sínvasat, amit az előbb megkongattak, és éledni kezdett a láger.

Betereltek az ebédlőbe.

Az ébresztőre beindult az élet, tódultak be a foglyok, az első váltás reggelit vételezett, és az elénk táruuló látvány megdöbbenett. Néztük eltájolva, hogy mi ez a varázslat?

Lányoknak hívták a varázslatot, akik a semmiből léptek életünkbe. A monda szerint Erőst is a semmi szülte, amikor szél kerekedett, s az fújta szerte a Világba, hogy eljusson az emberekhez. Elbűvölt a látomás.

Azonnal körülvettek. A hír gyorsan terjedt, hogy új fiúk jöttek. Az ebédlőt betöltötte a lányok lármája, az újabb betódulók karattyolása, amely a reggeli végeztével sem szűnt meg, mert újabbnál újabb csoportok jöttek látni bennünket.

Kik vagytok? Honnan? Nem győztünk válaszolni a számtalan kérdésre. Magyar fiúk Erdélyből... Ők német lányok Pomerániából...

Erdély?... Pomeránia?...

Vizsgáztunk földrajzból, történelemből. Magyaráztuk, hogy Siebenbürgen, és ők bólogattak, hogy értik, de csak később értették meg.

Pomeránia? Ez a föld az Odera, a Warta és a Vistula által határolt terület, amit északon a Balti-tenger zár le. Itt van Danzig, amit a lengyelek Gdansknek mondanak. Pomerániában van Thorun városa, itt élt Kopernikusz, aki kimondta, hogy a Föld éppen olyan bolygó, mint a többi és azokkal együtt kering a Nap körül, amellyel megalkotta a modern asztronómiát. Ezzel az emberiség belépett – 1542-ben – történelmének új korszakába.

Ez a nap az ünneplés jegyében telt el. Miután kijelölték a szállásunkat, folytatódtak az ismerkedések, estére már párok is kialakultak, hogy majdani elválásukig együtt is maradjanak. Engem a későbbi brigádom vett pártfogásba és körükben Iulius lettem. Olyan volt az egész, mint egy derűs ünnep, karácsonyi hangulatot árasztott a barakkot betöltő fenyőillat. Az ének aztán, mint egykor a galamb az olajággal, reménnyel jött be a barakkba az egymásra talált emberekhez.

És a remény végig ott is maradt.

Vallomások

Rendre fény derült az egyéni tragédiákra.

Ruth a pomerániai a Wirzitzki kerületben, Mohensee-ben élt szüleivel, amely virágzó falu volt, hatalmas

csűrökkel, kőházakkal. A tehetősebbek németek voltak, a lengyelek szegényebben éltek, de nem annyira szegényen, mint a környező lengyel falvacskák faházak lakói.

Ezen az ősi, jámbor pomerániai vidéken éltek – látószólag – békében a lengyelekkel, ahol a tekintélyesebbje büszkén vallotta magát németnek, holott – lehet, hogy ősei – lengyelek voltak. Jellemző, hogy sok németnek volt lengyel hangzású neve – Kaminski –, a lengyelek közt sok volt a Putzger és más német hangzású név. Évszázadok óta éltek együtt, miközben a Kaminskik németekké, a Putzgerek pedig lengyelekké lettek. Történelmük a német lovagkor óta a bajszerzés és harag hosszú története, ahol az elnyomó nemzeti politika lehetővé tette az egyéni és kollektív leszámolásokat. Ebben a légkörben jöttek vissza 1944 őszén a lengyelek és elkezdődött a leszámolás a németekkel.

A német falvak lakossága mindenét hátrahagyva menekült, és a Warta folyó irányát követve szaladt nyugatra, az Oderán túlra.

– A nagy zűrzavarban családunk szétesett, testvéreim az anyámmal elértek nyugatra. Én az apámmal napokig szekereztem, jártuk a vidéket körbe-körbe a visszatérés reményében, de jöttek az oroszok és elvettek mindent, szekeret, lovat, minden értékünket. Apámat elhajtották és a lovakkal együtt odaveszett, aztán rám tört egy szakasz orosz katona... Jöttek és jöttek és már nem éreztem rémületet, sem fájdalmat. Meghaltam, de ezt csak én tudtam egyedül... – meséli az egyik lány. –Később beosztottak egy transzportba és irány... Beloreck...

Mások is a menekülésükre emlékeznek:

– Nyitott teherkocsikon menekültünk halálra fagyott gyermekekkel. Szél fújt, hó lepett be a nyitott vagonban...

– Fiatal lányok, asszonyok serdülő gyerekekkel menekültünk az oroszok elől – folytatja egy másik. – Amikor ezek beértek, a nőket megerőszakolták és újjáépítésre deportáltak.

Így meséltek és emlékeztek az átélt borzalmakra. Arról beszélnek, hogy soha nem térnek vissza szülőföldükre, Pomerániába.

Ez a század a háborúk jegyében telt el. Egymásra támadtak, és gyilkolták egymást a népek. Bruno Lukaszewicz a lengyel zsidóság kálváriáját meséli: „Amikor a németek harminckilenc szeptemberében lerohanták Lengyelországot, bevonultunk a hadseregbe. Apámmal együtt számtalan zsidó katona esett el a harcokban, akik a lengyel hadsereg egyenruháját viselték.”

Miután a németek bevonultak Varsóba, a legtöbb lengyel zsidó, inkább bizakodó lévén, mint realista, úgy érezte, nem fenyegeti őket semmi és maradtak. Mások úgy döntöttek, hogy elmenekülnek a Szovjetunió – illuzórikus – biztonságába, amely időközben bevonult lengyel földre és bekebelezte Lengyelország keleti felét. Bruno is ezekkel tartott – és itteni barátai, Hase és Psisorka –, de miután a tiszteket a katyni erdőben lemészárolták, a közkatonákat a Gulág lágereibe vitték.

A legjobbak ugyan látták a közelgő végzetet, mégsem voltak képesek tenni ellene. Sokan úgy hitték: „Utóvégre Európában vagyunk, nem az őserdőben.” El sem tudták képzelni, hogy a 20. században halálra lehet ítélni egy népet.

Nem... nem... ez lehetetlen!

Sokan máig kételkednek a történetekben. Elie Wiesel, aki maga is megjárta Auschwitz poklát, egy tényfeltáró írásában ezeket mondja: „Egy amerikai zsidó kritikus vette magának a bátorságot, hogy leírja, nem egészen hiszi, hogy valóban megtörtént...”

A fekete és vörös felhő sokáig lebegett Európa népei felett.

Izabella a nagyváradi eseményeket eleveníti fel: „És akkor bevagoníroztak és elindítottak. A borzalmak útja volt. Indulás előtt vettünk magunkhoz némi vizet, de a keretlegények kiöntötték. Sokan elájultak a nyári kánikulában, a gyerekek vízért könyörögtek. Három napig mentünk ebben az iszonyatban. Amikor megérkeztünk, füstölgő kéményeket láttunk, és valami émelyítő bűz terjengett a levegőben. Auschwitzban voltunk...”

„A szelekción elkerültem a gázosítást, és amikor az oroszok elérték a lágert, szabadultam. Kiözönlöttünk a szabad világba, hogy visszatérjünk otthonainkba. Melékutakon menekültünk a cseh határ irányába, a gyengék – közöttük én is – lemaradoztak és a lengyelek kiadtak az oroszoknak, akik összecsaptak a pomerániai menekültekkel. Hiába tiltakoztunk, nem volt más gondjuk, mint éberren vigyázni összetolvajlott motyóikra, amit velünk cipeltettek az úton...”

A megszállt Európában egyetlen zsidó sem érezhette biztonságban az életét. Kiirtás fenyegette azt a népet, amely a Bibliát adta az emberiségnek.

Csak a kis Dánia mutatott példát a világnak. Csak a dán nép vizsgázott jelesre emberségből Európában.

Keresztély dán király – a megszállók rendelete ellen tiltakozva – maga is Dávid csillagot öltött, kijelentve,

hogy minden dán pontosan olyan, mint a többi, és elvárja minden alattvalójától, hogy ugyanezt tegye. Dániában – Niels Bohr, az atomtudomány megalkotójának hazájában – a németek visszavonták a zsidók deportálására vonatkozó rendeletet.

Ebben a népben valami kozmikus érzés szikrája élt, amely őket a gyűlöletben jeleskedő többi nép fölé emelte. A vallásos hitnek ezt a magasztos érzését a legválságosabb időkben is megőrizték, és így cselekvő részesei lettek az emberiség nagy tetteinek.

A zsidóüldözésnek Európában hagyománya van. Amikor Ferdinánd és Izabella kiűzték Spanyolországból a mórokat, a zsidókat áttérésre kényszerítették, az ellenállóknak aztán nem kegyelmezett az e célra létesített inkvizíció.

A zsidó hagyomány feljegyezte a nagy pogromokat: Blois-ban 1171 húsvét estéjén megvádolták a zsidókat, hogy megöltek egy keresztény gyermeket, és ezért máglyahalálra ítélték az egész közösséget. Ehhez képest Auschwitz gázkamrái valóságos jótettnek számítanak.

A pogromok nyomán zsidó mítoszok születtek. Ismerős a prágai gólem, az agyagbábú története, amely túljár az ellenség eszén. Izrael ellenségei olyan mélyre süllyedtek, hogy ember előtt nem jelenhettek meg, ezért a zsidó népi bölcsesség, a gólem – az agyagbáb – elé idézi őket, hogy azelőtt gyónják meg bűneiket.

A holokauszt gyökerei mélyen beágyazódtak a kereszténységbe. Nem céлом itt firtatni a kiváltó okokat, de az okozatok miatt az egész kereszténység a jeruzsálemi siratófalhoz zárandokolhatna.

A zseb

Másnap a női brigáddal mentem ki munkára. A kohászati üzemben karbantartók voltunk egy öreg moldovánhoz, Petre Manu bához beosztva. Ahol sűrűsebb volt a munka oda irányítottak. Koksztot, salakot lapátoltunk a vagonokba, télen az üzem útjairól hánytuk el a havat.

A lányok nagyon kedvesek voltak, mint egy gyereket pátyolgattak, és amíg erőre kaptam, boldogan bíztam rájuk magam. Elesettségem láttán egy ideig minden munka alól felmentettek. – Julius, geh schlafen!, menj aludni – mondták, amikor reggel kiértünk a gyárba. Sokáig a Martin-kemencék salakozójában melegedtem.

Ültem a Martin-kemencék salakgyűjtőjében és az oroszok krumplisütési módszerét figyeltem, amint egy lapátnyi forró salakot a veder aljára tettek, erre pár szem pityókát helyeztek és forró salakkal fedték le az egészet. Az így előkészített vedreket kitették a kemencék előterébe. Amikor eljött az evés ideje mindenki vette a maga edényét, tartalmát a földre borította és kihalászta a ropogósra sült krumplikat, aztán lakmározni kezdtek. Ilyenkor sült krumpli illata csapott meg és nyálazni kezdtem az evészet látványára, majd ugrottam felkapkodni az eldobott héjakat. Néha egy-egy egész krumplit is odadobtak.

Szállásunkon mesélték, hogy egyik társunknak egyszer ragyogó ötlete támadt. Egy nap szerzett ő is egy vedret, megtöltötte forró salakkal és kitette a többi mellé a placra. A trükk abból állt, hogy alkalmas időben ő is elvehetett feltűnés nélkül egy vedret. Az oro-

szok ebből semmit sem láttak, nem is értették meg a krumpli eltűnésének jelenségét, mert nagyon bölcsen ez nem ismétlődött meg, de a priccsen sokáig derűs beszédtema maradt.

Délben a kantinban csellengtem. Már Minyárban megfigyeltem, hogy kanál híján az oroszok szürcsölik a levest, a kenyérhéjjal meg kimártják a kását. Ilyenkor nyújtottam a kanalam és vártam, hogy a maradékot megehessem. Megtörtént, hogy az orosz csak a kását kanalazta, s a levest odalökte: „ná kusej”, egyél, és kiittam a levest.

Így mindig szereztem egy kis csekélységet, és kibővült az ismeretségi köröm. Megismerkedtem a kantin főnökével és eladtam neki a bicskám, ami további előnyökkel kecsegtetett.

A vásárt az öreg moldován közvetítette: „Meglátod, azonnal rácsap – kés, kanál, villa, dugóhúzó –, jó szerzőm, kincstári, német... Legyen ám eszed” – okított az öreg. Hosszan húzódoztam, végül megegyeztünk. Adott azonnal egy egész kenyeret, és egy-egy zseb krumplit, amikor vételezték a konyhára. Délben megjelentem a raktárban és segédkeztem a mérlegelés körüli teendőknél. Rendre megszokták a jelenlétem, mert szerényen viselkedtem. Egy zseb krumplinál – öt, hat szem – soha nem vettem többet, amíg felhagytak a szokásos motozással... És akkor a köpenyembe új zsebet varrtam.

Kondíciómat még javították az apróbb szerzemények, egy pofa cukrot, egy kanálnyi étolajat, egy maréknyi lisztet is lenyeltem néha. Egy ideig ennyi krumplit vihettem, amit a lányokkal közösen költöttük el, néha csak félig sülve, mert nem volt türelmünk ki-

várni. Gyorsan-gyorsan, mielőtt valami közbe jönné. Mintha megéreztük volna, hogy a raktári jó világnak vége lesz hamarosan.

Olyan délelőtt volt, mint máskor, akkor is időben megjelentem és segítettem a cipekedésben. Köpenyem zsebét már megtömtem és hanyagul rádobtam egy halom zsákra. Éppen a cukrot akarták lemérni, amikor az útjában levő köpenyt valaki megemelte. Gyanúsna tűnt a nehéz ruha és megtapogatta. Nagy röhögések közepette mérték le a zseb tartalmát, amelyből vagy négy kiló krumpli jött ki, jó negyed vedernyi volt a fuffanggal kitoldott zsebben.

„Kanyec” – a bicska ki lett fizetve.

Beláttam, hogy mást nem tehettek.

A lányok vigasztaltak, hogy ne búsuljak, hiszen negyed tonnányit is megettünk közben, és még derültünk is a történeteken, még elő is adták a jelenetet alkalmas mimikával utánozva, amint amazok emelgetik a nehéz köpenyt.

A dolgok rendje szerint a lágerben a fogoly nem adta fel, és csak azt nézte, hogy mit szerezhethet másnap az elveszett helyett.

Ez volt a lágeri élet filozófiája, mert itt minden mulandó volt, s előttünk csak a jövő homályos képe tátongett.

Ábrándozások

Amint lábra kaptam, kezdtem incselkedni a lányokkal. Ez előbb titokban ment, mégis rajtakaptak és sóvárgó csodálkozással nézték még csak ártatlan játékunkat. Ezekben az elfelejtkezésekben az élet ízeit

kósztolgattuk, amire ők csintalan kacagással reagáltak, hiszen mindnyájan tele voltak vágyódással, hogy emberi lelkek vegyék őket is ölelésbe, hogy legyenek valakije valakinek. Úgy fogadták testük bimbózását, mint egy varázslatot, amelyről azt hitték, hogy nem eshetik meg velük többé, mert sok egyebet nem tettek meg, ami előző életükhöz tartozott. Legtöbbjükben szünetelt a peteérés, csak a vágy szunnyadt mélyen elrejtőzve a lerobbant testben, hogy életre keljen.

Arról ábrándoztak, hogy újra nők lesznek, valódi nők, szép hosszú hajjal és majd illatszereket használnak, hogy tessenek a férfiaknak.

Milyen csodálatos lesz – ábrándoztak:

– Ha most egy férfi megkívánna, képtelen lennék viszonzni...

– Most csak ehessenek, alhassak és álmodozzam. Ez minden vágyam.

– Majd, ha lelkemből száműztem a lágert, és a sok borzalmat, ami az úton ért bennünket, majd akkor – talán – a testem is feléled, hogy az élet ízeit befogadja.

Egy vékony szőke lány rövidre vágott haját igazította. A barakk elektromos fénye – ahol elérte – szőkébbre festette, a hajáról pedig azt mesélte, hogy ott-hon fonatokban viselte. A fonatok számát a napok fontossága határozta meg. Minél fontosabb volt egy nap, annál több volt a fonat. Voltak hármás, négyes és ötös fonatú napok. Az esküvőjén majd hetes fonatot visel – így képzelte el.

Máskor a szabadulásukról ábrándoztak, felidézték szeretteiket, s ha ritkán levél jött, megvitatták az otthoni híreket.

Egy drezdai lány a borzalmas rombolásra emlékezett, a kiégett falakra, amikor megszűnt a világítás, az élelmezés, és csak a füstölő romok meredeztek.

– Mikor hozzuk ezt a rombolást helyre, és minek, ha újra romba dőlhet?

– Majd ha innen szabadulunk... Akkor majd vesszünk lapátot, csákányt, kalapácsot és eltakarítjuk a romokat, s azok helyén új otthont teremtünk.

Beszélgetéseink általában így kezdődtek: „Tudjátok, amikor még...” és így végződtek: „Emlékeztek még...?”

Szüntelen emlékeztek és terveket szőttek, amikor aztán megkongatták a vasat és felhangzott az „essen-holen”, vonultunk az ebédlőbe.

A vacsora okozta zajok elülte után ínycsiklandító beszélgetések kezdődtek: sertéssült, kuglóf, kocsonya... recepteket cseréltek.

Máskor vidámabb dolgok kerültek terítékre. Gyakran élcelődtek velem, és a még mazsola voltom miatt nevettek, de biztosítottak, hogy majd ők gondoskodnak rólam, mert már átestek „azon”, mindenben, erőszakkal, aztán szomorúan mesélték, hogy ők hogyan fogadták ezt a rájuk zúduló csapást.

Nevetve, ígéreteik betartására figyelmeztettem őket.

Így ugrattuk egymást, elfeledve nyomorúságunk, de a lányok sem gondolták komolyan, hiszen tudták, hogy nem attól lesznek jobbak, amit megtesznek, hanem inkább attól, amit nem tesznek meg, és – legtöbbször – ehhez tartották magukat.

Mint mindenben és mindenhol, itt és ebben is volt kivétel, egy páran teherbe estek. A felgyülemlett villamosság körülöttünk vibrált a levegőben, hiszen sokat

tartózkodtunk a lányok közelében, együtt voltunk a munkahelyen.

A teherbe esettek szabadulása kapcsán elkezdődtek az elmaradt gyermekeikre való emlékezések.

Egy anya négy éve nem látott gyermekét emlegette: „Istenem, mein Gott, hétéves már, és talán meg sem ismer...”, és mesélni kezdett. Sokan együtt sírtak vele.

A lágerben a napok nem voltak egyformák.

Voltak könnyes napok, amikor a vágyódás könnyei törtek valahol felszínre és utána sorban mind sírni kezdtek.

Voltak csendesebb napok, amikor azokra emlékezünk, akik már nincsenek, és csodálkoztunk, hogy még életben vagyunk.

Voltak napok, amikor vágyakozás éledt bennünk otthoni világunk távoli földje iránt. Emlékeztünk az otthoni enyhe telekre, látni véltük a vetés hullámszását a májusi szélben és szívünk visszahúzott. Így álmodoztunk egy ideig a priccsen, amíg ránk borult a fáradtság és le nem fektetett a kemény deszkára. Testünknek nem volt más követelése, csak egy vágyunk volt, hogy tartson hosszan az éjszaka és az álom jótékony takarója.

A láger havas udvarán kopár volt minden, de ha a barakk feléledt, elkezdődtek a karattyolások, és amikor megfőtt a privát koszt éték, közösen költöttük el. Nagy család volt ilyenkor a női barakk. Nem volt itt éppen kolostori élet, de ragyogó rend volt, mint egy patikában.

Szabad idejükben vég nélkül mostak, felmostak, szegecseltek, állagmegóvási tevékenységbe kezdtek. Az otthoni rend szerint éltek, ami a szabadság érzetét keltette. Génjeikben hordozták a rend szeretetét és gör-

csösen ragaszkodtak ehhez. Jól csinálták meg – németesen –, aminek nekifogtak.

Bámulatos kitartással viselték a megpróbáltatásokat. A nők jobban bírták a fogság légkörét, mint a férfiak, mert nagy közösségben éltek, törődtek egymással, gyámolították az elesetteket. Ritkán marakodtak. A „gyenge” nem példát mutatott kitartásból, és úgy éreztük, hogy ettől mi is erősebbek vagyunk.

Legelőbb a behemót férfiak csuklottak össze, a városi fiúknál jobban bírták a keményebb élethez szokott falusi gyerekek. A fiatalok jobban bírták, mint az idősök, a magyarok jobban a németeknél.

Az olaszokat kegyetlenül megrostálta a láger, sokan hullottak el télen az erdőben. Az uráli hideg örületbe kergette némelyiket, ez aztán elborult aggyal naphosszat a láger útjait róta.

Mindnyájan szenvedtünk a gyötrelmes munka, a kosz, a tetvek, az éhség miatt, mégis a nők voltak a legkitartóbbak, még kedvük is volt – olykor – nyomorúságunk felett élcelődni. Finoman fogalmazott humorukra jellemző az étkezde falára mázolt szöveg, amit az oroszok nagy elismerésben részesítettek. Egyikük, amikor az étkezdet kimeszelték, a falra zöldségeskertet pingált – káposztával, hagymával, sárgarépával –, alatta a stílusirányzatra utaló szöveggel: „Vitaminnij sztil”, amelynek finom humorából jutott egy-egy csepp a kása mellé ízelítőnek.

Esténként vidám jelenetekre is sor került a barakkban. Ezekben egy vékony szőke lány vitte a főszerepet. Jeleneteket adott elő az oroszokkal való találkozásairól a munkahelyén. A színlelt párbeszédben ügyesen cseplgette a szerepeket, és alkalmas mimikával emelve ki

a fogoly és civil viszonyát érintő lényegét. Ezek a vídám percek fel-feloldották a helyzetünkből adódott feszültséget. Mégis gyakran beszéltek az őket ért csapásról, arról, amit velük tettek a harcosok az úton. Úgy vélték, hogy emberi méltóságukon súlyos csorba esett, s ez olyan mélyen érintette őket, hogy soha nem fogják kiheverni: „Néhány év múlva – ha visszatérünk – nagyon nehéz lesz erről beszélni, mert a földi nyelvben nincsenek meg azok a szavak, amelyek pontosan megfelelnének annak, amit átéltünk. Kénytelenek leszünk új szavakat kitalálni, hogy megértsenek azok, akik még a régi földi nyelven beszélnek.”

Megerőszakoltak, letépertek...

Ki érti meg?

Ki érti ezt?

A lányok néha összejöttek táncolni-énekelni az étkezdében, amelyre a fiúk is hivatalosak voltak.

Máskor a komisszár gyűjtött össze az úgynevezett „antifasiszta” kiképzésre. Ilyenkor dicshimnuszokat zengtek a Szovjetunióról, aminek az volt a lényege, hogy mi a feketét fehérnek lássuk, ami teljes lehetetlenség. Azt kellett volna lássuk, ami nem volt – jólét, szabadság –, hogy a fehér nyeli el a fényt és a fekete veri vissza.

Isabella, a nagyváradi zsidó lány, gyakran zavarba hozta őket: „Ti is üldözik a zsidókat? Ha nem, akkor miért hoztatok Auschwitz után az Urálba? Igazság ez?” – kérdezte minden alkalommal.

Erre többnyire csak hápogni tudtak, vagy röhöcséltek zavarukban, és válaszuk nem érintette a lényegét,

amint bírakként ültek hanyag testtartásban, eltelve göggel, az eszmét szolgálva, nem a lelkiismeret.

Lelkiismeret? Világ proletárai inkább. Az igen, nem az olyan kis bolha, mint ez az Izrael lánya, aki – nézd milyen bátor – az igazságról faggat. Milyen igazság nevében? Hát a győztesében!

A „különleges láger” foglyairól feltett kérdéseinkre ilyeneket feleltek: „A szovjet emberek az utolsó csepp vérig, az utolsó leheletükig harcoltak az ellenséggel. Akik fogságba estek hazaárulók, számukra nincs kegyelem. A szovjet nép, élén Sztálin elvtárssal, nem bocsátja meg nekik a gyávaságot.”

A szovjet nép háborúban tanúsított hősie helytállását hangoztatták szüntelen, amiből az következett, hogy a fogságba esettek árulók, és nem érdemelnek kegyelmet.

Izabella elmondta, hogy Auschwitzban úgy várták a felmentő orosz csapatokat, mint a vallásos zsidók a Messiást, de azok csak nem akartak megérkezni, és ez a pár órnyi késedelem százezrek életébe került.

Miért jöttek ilyen későn? Az Auschwitzban levő sok orosz hadifogoly miatt. Tébolyult gyűlöletében Sztálin ezeket holtan akarta látni.

A háború után a fogságból szabadulókat lágerben való átnevelésre ítélték. Több millió ember sínylődött ezekben a speciális lágerekben a szabadulás legkisebb reménye nélkül. Senki sem várta haza őket. A megfélemlített család meg kellett tagadja ezeket az embereket.

Lunacsarszkij²⁶ felfogása jól bele illett a bolsevista ideológiába, amely szerint az egyéniség a bomlasztás éltetője. E téren még radikálisabb nézeteket vallott a híres-hírhedt szovjet diplomata Kollontaj asszony²⁷: „A család a burzsujoknak az egyház által feltalált intézménye, amit el kell pusztítani!”

Lehetetlen volt megérteni ezt a világot, ahol nógatták a gyereket, hogy tagadja meg az apját, mert fogságba esett, ne kegyelmezzen, az ilyennek nincs helye a földön, csak halált érdemel.

Több évtizedes vívódás után a szovjet társadalom az erkölcsi halállal vívódott. Csak idő kérdése volt az összeomlás, ami szabadulásom után negyven évvel be is következett, de addig is vég nélkül ítéleztek, konstruálták a koncepciók pereket, rótták ki a halálos ítéleteket. A túlélők aztán, mint hiteles tanúk, a Gulágitirodalom keretében számoltak be képzeletet meghaladó élményeikről, akik közül Szolzsenyicin, Varlam Salamov, Borisz Paszternak, Arthur Koestler az ismertebbek.

Ha vitába szálltunk a hadifoglyoknak kémekké minősítő érvelésükkel, az „ötödik hadoszlopot” emlegették. Ez a diverzánsokat minősítő fogalom a spanyol polgárháború során, Madrid ostromakor született. A madridi ostromgyűrű bezárásakor sok francóista ma-

26 *Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljevics* (1875–1933), orosz politikus, teoretikus, író, újságíró. A szovjet állam művelődésügyi népbiztosa 1929-ig. Mérsékeltebb állásfoglalása és diplomáciai tevékenysége hozzájárult a Szovjetunió külföldi elismertetéséhez.

27 *Kollontaj, Alexandra Mihajlovna* (1872–1952), szovjet-orosz politikus, a nemzetközi nőmozgalom ismert alakja. 1923–1945 között a világ első női nagykövete.

radt vissza a városban, akik bentről próbálták a védők szilárdságát megbontani. Ők képezték az ötödik hadosztályt, a várost kívülről négy francóista hadosztály támadta, amely 1939 márciusában esett el, de ez már a kommunista Dolores Ibárruri²⁸ és a későbbi diktátor Franco tábornok nevével fémjelzett történelem. Itt csapott össze – először – a sarló-kalapács a horogkereszttel.

Beteg század, beteg történelme!

A beteg századról Rubásovval – alias Buharin – mondatja ki a szentenciát Koestler, akire a moszkvai perek lesújtó hatással voltak: „És mégis, ahol felhangzik a szavunk, elhervadnak a fák és száraz leveleket hordoz a szél. Mi hoztuk az igazságot, a mi szánkából azonban hazugságnak hatott... az emberek gyűlölnék bennünket” – mondatja Rubasovval Koestler a *Sötétség délben* című könyvében.

Buharin – amint tudjuk – feláldozta ifjúságát a kommunista eszme érdekében, és amikor kihasználták idealizmusát, félrelökték. Sorsa a sztálini rendszer hitványságának bizonyítéka.

Később, nagyon későn, számos gondolat vetődött fel bennem Buharin sorsával kapcsolatban, az elmélet és bolsevista gyakorlat ellentéte tükrében. Sokáig tévelyegtem, amíg a lényegre kérdezhettem: „A világ zűrzavar vagy rend?” Azaz, zűrzavarban vagy rendben akarunk-e élni?

28 Ibárruri Gómez, Dolores; *La Pasionaria* (1895–1989), a spanyol kommunista párt vezető funkcionáriusa. A spanyol polgárháború (1936–1939) idején tűnt föl a köztársaság védelmében tartott szenvedélyes rádióbeszédeivel. 1942 és 1977 között a betiltott spanyol kommunista párt vezetőjeként emigrációban a Szovjetunióban élt.

Lám, milyen egyszerű: rend vagy zűrzavar?

De ott és akkor azt láttam, hogy jogtalanul tartanak bezárva embereket. Láttam, hogy az arányok eltolódtak, de nem a jog, hanem az önkény irányába, és gyűlölték egymást az emberek, a rabtartók a rabot, a rab pedig a rabtartót gyűlölte.

Ha visszamegyünk a történelemben, látnunk kell, hogy a gyűlölet és a pusztítás Jerikótól Hirosimáig az emberiség kísérő jelensége. A Föld hétezer éve él a gyűlölet jegyében, és öröklődik nemzedékről nemzedékre.

Spengler nyomán követem ezt az utat:

– „Jerikó pedig elzárkózott vala az Izrael fiai miatt... a város falai megrepednek, és a támadók... minden jerikóit, gyereket, öreget megölnék...”

– Ott... egykor lángok világították meg az éjszakát és fényüknél győzelemtől részeg katonák kínozták a foglyokat és veszekedtek a zsákmányon, Trója várának kalózzai örömmünnepeltek.

– „És kivágom Babilon nevét és maradékát, fiait és unokáit, szól az Úr; és sündisznóknak örökségévé és álló vizek tavává teszem azt, és elsöpröm azt a pusztítás seprőjével...” (Ézsaiás 14,22–23)

– „És [az Úr] kinyújtja kezét... és Ninivét pusztasággá teszi, kietlenné, mint egy sivatag...” (Szofóniás 2,13)

Ninive elpusztítása olyan alapos volt, hogy a sivatag homokja befedte, és még azt sem tudjuk, hol is volt valaha.

– „A spártaiak Athén ellen vonultak... lemészárolták a katonákat, felgyújtották a templomokat és feldúlták a várost...”

– Omár kalifa hódította meg Alexandriát – 641-ben – és a nagy könyvtárat elégették a fürdőben... „Ha a görög írárok megegyeznek a Koránnal, haszontalanok és nincs szükség rájuk. Ha viszont eltérnek tőle, veszélyesek, és meg kell semmisíteni őket...” – érvelt Mohamed utódja.

– Karthágó pusztulását az öreg Cato híres mondása vezette be: „Egyébként az a véleményem, hogy Kartágót el kell pusztítani...”, aztán Scipio felgyújtotta, talaját felszántatta, és sóval hintették be.

Ma is gyűlölik egymást a népek. A román a magyart; muzulmán a szerbet; arab a zsidót. A görög és a bolgár közt évezredes a gyűlölet... 1014-ben a bolgárok a Bizánci Birodalomra támadtak, de vereséget szenvedtek és húszezer bolgár fogságba esett. Baszileiosz bizánci császár a húszezer hadifoglyot megvakíttatta és egy félszemű bolgár kalauzolása mellett hazaküldte őket. A megvakított sereg látványa oly megrendítő hatással volt Sámuel bolgár cárra, hogy néhány nap múlva szívgörcs következtében meghalt. A bolgárok azóta gyűlölik a görögöket.

A második világháború során, valahol Szerbiában, földbe ásattak vagy száz német hadifoglyot és tankokkal fejezték le őket.

A 20. században történt, nem Trója korában, és ez történik ma Boszniában és Koszovóban. Emlékezzünk Marosvásárhely fekete márciusára...!

És az emberiség tehetetlen. A gyűlöletnek nincs ellenszere?

Ki érti ezt?

A „speciális láger” foglyaival naponta találkoztunk, reggel, amint elcsigázva vánszorogtak a munkahelyre. Meggömbülve mentek, válluk megrogyant, fejük lekókadtt, szemüket a földre szegezve mentek, kart karba öltve haladtak farkaskutyák csaholása közepette. Az örök pórázon tartották a vicsorgó ebeket. Az őrség lövésre készen kísérte őket, és szüntelen ordibálva – bisztrej, dáváj bisztrej – nógatta őket gyorsabb iramra. A feljavítottan élelmezett kutyák rá-rárontottak a sorból kilógóra. Csikorgott a hó a talpuk alatt, amint a salakrakódó felé kanyarodtak.

Soha nem juthattunk ezek közelébe, csak egy-egy elfogott pillantásból állt a kapcsolatfelvétel.

- Sztálin elvtárs nem kegyelmez...
- Minden ember érzi, hogy szabad...
- Az élet vidámabb lett elvtársak...

Ezt hirdették a transzparenszek szerte az országban, amelyben a jólét, mint a légüres tér van ugyan, de megfoghatatlan.

Láttuk, hogy ez az egyetlen hely a világon, ahol minden másképpen van, mint másutt, ahol helyes elvekből téves következtetéseket vontak le, amelyek ellenkeztek a józan ésszel. Az eszme hajlamát követve bűnösen téves elképzelésük volt a hatalom jogáról, amely azt vallotta, hogy az élet csak felfogás dolga. Minden alapelvük – igazság, szabadság – hazugságnak hatott. Eltorzították a lét arányait, mint a test arányait egyes műalkotások.

Mondtuk a komisszároknak, hogy ne Hitler alapján ítéljék meg a német népet. Érveltünk Goetével, Kanttal, de hiába. Gyermeteg elképzelésük volt egy nép kultúrájáról, így hát érvelésünk inkább csak borsó dobálás

volt a falra. Mondani sem mertük, hogy mi nem a tapasztaltak alapján, inkább Tolsztoj és Puskinból merítve ítéljük meg az orosz népet, és nem az „antifasiszta kiképzés” keretében jöttünk rá erre.

Nehéz a komisszárok karakterképét megrajzolni, hiszen ezek egy miénktől eltérő, negatív előjelű eszmévilág termékei voltak, akik abban a hiszemben éltek, hogy az emberek egyenlő jogaiért harcolnak és óriásoknak hitték magukat, pedig a rendszer szolgálatában csupán óriástörpék voltak, akik a valóságban az igazi törpék szemüvegén át nézték a világot, és azt tapasztalván, hogy elütnek attól, az egész világot hitték abnormálisnak. A jog és a jogtalanság az ő szemükben eggyé olvadt, amiért örökkévalónak nézték a drótkerítést, mint a hadiutakat a rómaiak.

„Égessünk el mindent, ami nem szovjet” – és Gulággá változtatták a birodalmat, ahol keresztre feszítették a törvényességet.

Sokáig nem láttuk az okok és az okozatok helyes összefüggését, hogy a „lágerek” a szovjet rendszert minősítő fogalmak voltak. Nagyon nehéz volt akkor ezt felismerni és megérteni.

Ruth

Törékeny lány volt, de volt valami a lényében ami a többiek fölé emelte. Ruth brigádja a fegyelméről volt híres. Jó érzéssel vezette a lányokat, finom ösztönrel elkerülte a nehezebb buktatókat, iránytűje mindig a jó utat mutatta. Ha lazáltak a lányok megfedte őket, hogy örökké vihognak: „Munkátokból több kár van, mint haszon” – mondogatta. Ennek a szigornak inkább sze-

retet íze volt, és kevesebb fullánkja, de ragaszkodott a rendhez, hogy jól csinálják meg, amit megcsinálnak.

Milyen kedves lány – gondoltam egyszer fahordás közben. Kék szeme és sötét göndör haja nem vallott árja német eredetre. Kevésbé látszott kiéhezettnek mint a többiek, ruhája rendezettsége, meleg tekintetének bársnyos melegsége felkeltette figyelmemet. Minden fordulóra kedvesebbnek láttam. Amikor biztatás villant a mosolyában, önkéntelen kihúztam magam, és ezzel a vonzalommal kezdetét vette a szerelem, hiszen minden szerelmet a vonzalom indít el, amely mélyen elrejtőzve él az ember lelkében, és ha eljön az ideje – a fogságban is –, felszínre tör, és az embernek felderül a lelke.

Ettől kezdve kevésbé sötétnek láttam a lágert, és vártam a másnapot, hogy vele lehessek. A márciusi szelek már puhították a havat és szerte az utakon hólevek csörgedeztek.

Fiatalkori nagy vágyak törtek felszínre, és ringattuk a testünkben zsongó érzéseket. Bújócskát játszottunk a teremtés erejével. A szerelem fénye ragyogta be a homályos sarkokat a fapriccses barakkban.

Faggattuk sorsunkat: „Mivel vársz ránk a nagyvilágban?”

Életünk kezdett rendeződni, új dimenziók kezdtek kibontakozni, oltalmat találtunk egymásban. Úgy olvadtunk össze, hogy majd egy másik világban találkozunk, ahol más jelentése van a dolgoknak.

Tudtuk, hogy igazi életünk nem itt zajlik, és – mint a gólyák, amikor az őszi szelek eszükbe juttatják a settenkedő telet, szívük délre fordul, melegebb tájak emléke rémlik fel, és szárnyra kelnek – egyszer mi is szabadulunk Szibériából.

A reményből várakat építettünk, és megfogadtuk, hogy kitartunk, és szabadulásunk után találkozunk. Azt ígértem, hogy a fogadalmat betartom, de még nem tudtam, hogy ez lehetetlen. Itthon új világrend fogadott, amely egymásra uszította az embereket.

Fél évszázad telt el amikor elindulhattam az elmaradt találkozásra. Robogott a jó öreg Dácia, dübörögtek a kerekek, zakatolt a szívem, amikor harmadnap a belumi²⁹ Hinten der Dorf 28-ban behajtottam az udvarra.

És ott rátaláltam a belorecki lányra, aki egykor a reményt jelentette számomra. Csodálkozva kerestük egykori önmagunkat, és a szavak torkunkra nehezedtek, s a két öreg azt hitte, hogy csak álmodja az egészet. Álltunk némán a döbbenettől, amíg visszatalált a lélegzetünk, és örömforrásból szavak fakadtak, aztán a nyakamba ugrott, amivel visszahozott a valóságba.

Ruth... Iulius... végre itt vagy... Emlékszel...?

Nap mint nap pergettük az időt, emlékeztünk, faggattuk sorsunkat: Miért... miért nem...? De hiába, a múlt mesévé lett, mert az idő semmit sem szeret jobban, mint múlttá formálni a történeteket, és elmeríteni a feledésben.

Jött Ruth családja és átöleltek szeretetükkel, mi pedig elmerültünk az emlékezésben. Ugrottunk a múltba, majd vissza a jelenbe.

Emlékszel Iulius? Nem, nem emlékeztem már a lányok nevére. Brigitte Lenz, Ameliese Kops, die kleine Erika nevét már mind elfeledtem. Emlékeztem mégis

29 *Belum* – helység Németországban, Cuxhaven mellett, az Elba torkolatánál, Hamburgtól északnyugatra.

Marthára, aki velünk volt a kolhozban, ahol traktoros voltam és ő Lázár Bélának volt a barátnője, együtt főzték az ebédet és a gyógyteákat. Emlékeztem még Krisztára, aki végig kitartott M. Béla bácsi mellett.

Rendre nevek és események jöttek elő a feledésből, Psopsirka, a lengyel brigadéros és Ruth Jan, aki az utolsó lágerfőnök volt Beloreckben.

„Frau Guliema das war die Mutter von Attila seine freidin Ingrid” – emlékezett Ruth a kis szöszke Inge és Attila szerelmére. „Freidin von Miki, Maria Dudel, hatte noch ein Kind von Franz bekommen.” A kis Dudelnek született még egy gyereke Beloreckben, aztán Franz öngyilkos lett, de az okokra nem emlékezett.

„Der nahmen von Arzt ich vergessen – nem emlékezett már az orvos nevére. – Liebe Iulius, ich habe die nahmen alle vergessen. Mein Kopf will nicht mehr. Ich vergesse alles” – mindent elfeledtem, minden nevet... mindent.

„Dein letzter Brief an mich, mit der Erinnerung einer schöne Liebe nehme ich Abschied von Dir. Seit dem ist eine kurze Zeit vergange, doch für mich wars eine Ewigkeit” – írta. Utolsó leveled vétele óta csak rövid idő telt el, de számomra az örökkévalósággal ér fel, és e szép szerelem emlékét a szívembe zártam.

Így emlékeztünk egy kegyetlen világra, ahol mégis kivirágzott sok emberi érzés, és diadalt ült a halál felett.

Belumban zajlott az élet és gyorsan beleszoktam a jólétbe.

Ruth férjével, Gusztávval kávéztunk, pipáztunk, élcelődtünk, nyelvi buk fenceimen derültek, amikor a

Taubent a Traubennel kevertem össze, azaz galambot ettem szőlő helyett, ami mégis lehetetlen.

Karlheinz – a vő – rádiót szerelt a Dáciába, Ditterrel a környéket jártuk, ismertük meg. A két lány, Helga és Gizella ebédre invitáltak, ahol rajnai borral kínáltak, ők addig rékási – bánáti – vörösborot ittak. Wilhelm – Gizella férje – kedvenc cigarettáimat hozta, az unokák – Krisztina és Kristofer – naponta meglátogattak, a szomszédok hogylétem felől érdeklődtek, Erna, a barátnő, valami tengeri szerkentyűkkel lepett meg, a lelkes levélben kívánt kellemes pihenést a falujában.

A polgármesternél tett látogatásom alkalmával kiutazásom körülményeit ecseteltem, az útlevél és vízum körüli bonyodalmat, a kioktatást a szekuritátén, hogy hol és mit beszéljek... „Számunkra érthetetlen az önök ottani élete – mondta a polgármester. – Normális ésszel felfoghatatlan, hogy Romániában nincs tej, vaj, hús az üzletekben. Felfoghatatlan, hogy egy ország fillér nélkül engedje polgárait a nagyvilágba.” Barátaim fedezték utam költségeit, hogy eljuthassak az északi-tengeri kikötő, Cuxhaven melletti Belumba, látogatóba.

A kis falu minden házában minden ablakában virágok nyíltak, az emberek a civilizált világ hangján halgan beszéltek, és nem beton-, hanem csak sövénykerítések védték a mezsgyéket.

Sövénykerítés? Igen!

Ez a lényeges különbség – mondtam a kérdezőnek, mert számukra ez már természetes. Mély tartalma van ennek a látszólag csekély különbségnek, hogy az ember könnyen átsíklík felette, mint ahogy a lepke repül a mezsgye túloldalára. Ezt a különbséget a civilizált világ hozta létre, ahol nem csak törvény, inkább a jóérzés

tiltásai szabnak határokat, és ezt már tanítják az iskolákban.

Belumban a tájat az Elba uralta, ahonnan mellékágak és csatornák ágaztak minden irányba. A víz felett hidakat emelt-süllyesztett időnként a fejlett technika; rácsodálkoztam a sok fortélyos megoldásra.

Megszerettem az Elbát. Az árterület feletti töltésről hosszan elnéztem a tenger irányába úszó hajókat, amint szagatott kürtöléssel jeleztek egymásnak, és a hullámok ritmusára lebegtek, imbolyogtak a vizen. A tengerről szüntelen jöttek a szellőkések és szétszórták a feketén tornyosuló nehéz fellegeket, hogy előtűnjön a nap fényes gömbje és ráragyogjon a bujazzöld mezőre.

A napfényes tájban elfeledtük Belorecket, és úgy véltük, hogy a világot mégis Isten teremtette.

Belorecki képek

A kakas

Valami miatt naponta kellett a zónán kívüli kútról egy hordó vizet hozni a konyhára. Itt jó alkalom adódott csereberélni a civilekkel. Sok holmi cserélt gazdát a víz közelében. Ha valakinek volt eladó holmija, jelentkezett vízhordásra.

Egy nap Bruno vitte a raktáros Hase két rubáskáját – ingét – „piacra”. Nem lévén akkor más dolgom, vele tartottam. A kút körüli utcák most üresek voltak, csak néha szaladgált át valaki egyik házból a másikba, és senki sem jött ilyen hidegben a víz közelébe.

– Bemegyek ide – mutatott a polák a szemközti házra, és nem törődve, hogy az őrszobáról éppen oda lát-

nak, elindult a ház irányába. Mértem tovább a vizet a kútra helyezett hordóba. Egy idő után jött Bruno nagy garral, és egy kakas volt a köpenye alatt. Úgy tartotta a zsebén át, egyik kezével, a nyakánál fogva.

Féltem, hogy baj lesz, de szerencsésen beértünk a zónába. Leadtuk a vizet és nekiláttunk a kopasztásnak.

Pár nap elteltével hívtak a parancsnokságra. Azonnal tudtam, hogy mi az ábra. A kárvallott emlékezett a polákul beszélő fogolyra, és ez az út egyenest Brunóhoz vezetett.

Bent zuhogott felénk a szemrehányás és a tányérsapkák alól szigorúság nézett ránk vissza. Mégis elmosolyodtak, amikor Bruno előadta a történetet, hogyan fogta a kakas nyakát a köpenye alatt.

Amíg tanácskoztak, szótlanul várakoztunk az előtérben. Lábam elgyengültek, amikor a várható büntetésre gondoltam. Végül behívtak és közölték, hogy a gyárból áthelyeznek az építkezéshez, aztán tisztesség követésére intettek. A büntetés kiszabásában mintha a kínai bölcsélet szellemét követték volna, amely azt tartja, hogy: „Ha az embert büntetésekkel tartják rendben, az ember igyekszik kibújni alóluk és nem javul meg. Ha azonban a népet az erény példájával vezetik és erkölcsi intelmekkel tartják rendben, akkor a népben felébred a szégyenérzet és megjavul.” A kínai bölcsélet most már megóvta a vigyázatlan kakasokat.

Az őr és a rab viszonya

A kakas ügy kapcsán már egy ideje az építkezésen dolgoztunk, de az intelmek ellenére sem javultunk meg.

Jó munkahely volt, nem öltük magunkat a munkával. Én a maltert csináltam. A homokot és a cementet megfelelő arányban belapátoltam a keverőgéphez, hozzáadtam a szükséges vízmennyiséget, és amikor készen volt a massa kifordítottam a gödörbe, hogy amíg feldolgozzák, a rönkfákra kiülve pihenjek. Ilyenkor az őr is mellém telepedett, és dáváj zákurim, szivarozzunk, elővette a mahorkás zacskóját, nagy tölcseért csavart újságpapírból, megtömte dohánnyal, aztán sercintett egyet és meggyújtotta. Nagy füstfelhőket eregetve tereferéltünk a gerendákon, amikor többnyire a mi otthoni életünk volt a téma.

Máskor néhány percre elkóricáltam az építőtelepen, hogy mit lehetne elemelni, aztán siettem vissza betont keverni a kőműveseknek.

Munkaidő után mentünk a bazárba. Itt játszottuk le nap mint nap azt a szerepet, amely lényegét tekintve inkább hitványság volt, mint tisztességes. A bazári történetekben az őr és az őrzött egymásra voltunk utalva, azaz szerepet játszottunk egymás életében. A kérdés csak az, hogy a két fél hogy közelített ehhez a kérdéshez. Ők bizonyára felháborodtak volna, ha megtudják a mi véleményünket, hogy mi legalább olyan fontosak vagyunk számukra, mint ők a miénkre. Régi tapasztalat, hogy az őr jobban függ a rabtól, mint a rab őtől. A rab ugyanis tudja, mit várhat az őrtől, fordítva ez nem áll.

Elértünk a közös szereplés színterére, a bazárba.

A földön kuporgó árusok, az áruját kínálók és vevők hangzavara, a ténfergő emberáradat, a mahorkás zsákok és az érkező fogolysereg által komponált kép még élénken él emlékezetemben.

A lakosság itt csereberélte szegényes készleteit. Néha a foglyok is itt feketéztek a bazárban, vállalva a kockázatot, hogy lebuknak. Ez a kockázat nem volt túl nagy, mert az őr besegített az üzletelésbe és részesedett belőle. Már mesterei voltunk a megvesztegetésnek.

A bazárba érve a mahorkaárusok előtt megálltunk, és elkezdődött a ceremónia, amelyben az volt az őr szerepe, hogy a vásárlást a kellő pillanatban megzavarja.

Gondosan felkészültünk a ceremóniára. Előbb is varrtunk a zónában mahorkás zacskókat, kisebbet, nagyobbab; egyikbe két pohárnyi dohányt fért, a másikba három stb. Több ilyen zacskója volt mindenkinek.

Az árusok előtt álltak a zsákok a piros és zöld mahorkával. A zöld mahorka erősebb volt, ízre is kellemesebb. A sztákán, a pohár volt a mérce, ehhez igazítottuk a taktikánkat.

Az őr nézelődött a vásárban, és távolról figyelt minket. Amint az őr eltűnt rárontottunk egy árusra, csak egyre. Ez volt a csel lényege... A baskírt siettettük, ide mérjen két sztákánnal, oda négygyel... ennek két zacskóba, amannak többbe... és akkor, ebben a zűrzavarban rontott az őr az árusra, hogy mit trafikál a foglyokkal, és zavart nagy garra sorakozóra.

A megrettent ember kapkodni kezdett, szabadkozott és magyarázott, az elmaradt járandóságát sem bánta csak szabaduljon a foglyokkal való trafikálás súlyos vádjától. Így kaptuk meg a mahorka egy részét ingyen. A részben lopott árun aztán megosztottunk az őrrel. Ha sokan voltunk és tülekedtünk, hozzá sem fértünk az árushoz, és ha az őr a kelleténél előbb lépett közbe, sokan dohány nélkül maradtak, akkor kevesebb volt a részesedése.

Így játszottuk el az egymásra utaltság szerepét a bázárban, amely azt a meggyőződésünket erősítette, hogy mi fontosabbak vagyunk a rabtartó számára, mint fordítva.

Traktorosnak megyek

Az Urálban is elindult májusban a földeken a munka. Egy nap a kolhoz gépparkja számára embereket toboroztak a zónában. Tapasztalatból tudtam, hogy a kolhozban szabadabb az élet, és jelentkeztem. Itthon – apám malmában – már találkoztam a technikával, gondoltam, megbirkózom a feladattal. Turzai Feri volt a szakértő és bevett a csoportba. A civil életben a cukrász Lázár Béla és Márta szakácsként csatlakoztak.

A kolhozban mindenkit beosztottak az oroszok mellé kisegítőnek. Én pirivocsi, tolmács szerepet kaptam, miután látták, hogy elég jól beszélem a nyelvet, olykor egy-egy baskírnál is jobban.

A munkám – főleg – abból állt, hogy az otthoni életünkről kellett az irodistáknak mesélnem. Ilyenkor nagy szócsaták kerekedtek, a háborús veteránok engem igazolandó élményeiket mondták el, a nyugaton látott árubőségre emlékeztek, a jólétben élő burzsujokra, amiről mások úgy vélekedtek, hogy az mégsem normális állapot. „Majd megszorítják őket a mieink, hogy abból koldulnak” – mondták röhécselve. És igazuk lett...

Pár hét alatt beleszoktunk a munkába, amikor híre ment, hogy a foglyok dolgában bizottság jön a kolhozba. A fontos hírre kiadták a parancsot, hogy rend legyen a munkahelyen. A műhelyekben fényesre olajozták a gépeket, a földeken serényebben vetettek, a

traktorok vastagabb füstfelhőt eregettek, az irodán a vodkaskészlet feltöltését rendelték el. A hír hallatán tolmácsi beosztásom alkonyát sejtettem.

A bizottság egyszemélyes tagja egy reggel megérkezett, fontoskodva körbejárta a műhelyeket, aztán letelepedett az irodában, ahol bőven ellátták vodkával és mindent rendben találva, megírta a jegyzőkönyvet. Egyszer csak kérdéseket kezdett feltenni velem kapcsolatban, mert tolmácsi státust a lágerszabályzat nem ismert, és mint ezzel nem egyezőt, megszüntette. Azonnali hatállyal mohahordásra vezényeltek... az erdőre.

Búcsúzáskor még rámutatott a vodkás üvegre, amit gyorsan kiürítettek az itteniekkel, aztán egy „ládá”-val elhárította a köszönetet, az ajándékot a térképtáskájába tette, közölte, hogy mindennel elégedett és mielőtt elment, meghagyta, hogy ne kíméljék a foglyokat.

Végre újból egyszemélyes beosztásom volt, amit eddig is nagyon szerettem. Reggel befogtam a bikát és kiszekereztem az erdőre. Délig megszedtem a mohát, estig fordultam kétszer, miközben jól körülnéztem a környéken.

Már az első nap láttam, hogy több élelemforrásból meríthetek. Az erdőben a hízlalda közelében főzték az állati hulladékot a disznóknak. Alkalmas időben beosontam a kazánházba és egy villásan letört husággal kotorásztam az üstben, amíg egy-egy tüdőre akadtam, de vittem bármit, ami horogra akadt, megettünk mindent, nem voltunk finnyásak.

Egy nap a cukrász-szakács Lázár Bélával mentem az erdőre. Ő füvet szedett – pajzszikát, perjét, fagyöngyöt, csalánt – bélhurut, hűlés, köhögés ellen való

gyógyteának. Az erdőben kecskék legelésztek, és gidók ugráltak közelükben. Gondoltuk megfogunk egyet – május 10., Románia nemzeti ünnepe volt akkor – és megesszük vacsorára. Az elkapott gidót befedtük mohával és irány a körlet. A vén kecske a nyomunkban mekegett, szüntelen a gidót követelte. Be kellett érünk a szerényebb kecsketejjtel. Ezen éltünk egy ideig, sok kecske legelészett akkor az erdőben.

A sok bicegő gondolatból így születtek a megeszszük, megfejjük féle tettek, aztán a tej melege jólesőn szétaradt a testben, és ízével felsejlett a távoli reggelik hangulata. Aztán, amikor már beleszoktunk a jólétbe, a tej melege hirtelen elillant, íze elpárolgott, mert a kecskéket csordába terelték és átvitték távolibb legelőkre.

Miután a tejforrás elillant, a húsforrás elapadt, újabb pótlás után nézelődve láttam az erdőben a sok száraz ágat, gondoltam viszek a baskíroknak egy-egy szekérrel. Pár háznál gazdára is találtam, akik élelemmel fizettek, de a télre gondolva gyapjúholmikat is kunyorráltam, harisnyát, kesztyűt, honnan mit lehetett.

Egy alkalommal, amikor beálltam a gazda udvarára a feketefuvarral, a fizetség végett behívtak. Vodkával kínáltak, kenyérrel, túróval a szegényes bútorzatú, de tiszta házban. A középén szokásos nagy téglakályha felől beteg vénasszony köhécselését hallottam; „Bálnoj” – mondták, amikor ránéztem.

Eszembe villant Béla gyógyteája.

Ígértem, hogy hozok még fát és igyekeztem vissza az erdőbe, megszedtem a mohát és leadtam a házépítőknek, aztán elláttam a bikát és bekötöttem a helyére.

Az én bikám vén volt mint az idő, orrából nem gomolygott a sóvárgás gőze, ágyékából nem fakadt új

élet, napjait csak a munkában eltöltött napok számával mérte. Megállás nélkül robotolt, vénségére dolog lett csupán, hasznos eszköz egy eszmedaganatból kinőtt rendszer szolgálatában. Ha nem volt semmi dolga, a fejét lógatta, mintha emlékein rágódna, de a szemében rettentő messzeség volt. Talán ő is a szabadságról álmodott, vagy az akol melegéről, vagy valami másról, alaktalan vágyakról, amelyek a múltból jöttek elő rettentő homályosan.

Mikor a karámból távoztam, mélabús szemével a vén bika úgy nézett rám vissza, mintha a sorsomon gondolkodna, amit el kell viselnem, mert nem tudok változtatni rajta. A vén bika semmit sem tudott ezekről az emberi dolgokról, csak állt lehorgasztott fejjel a megszokott jó szóra várva, aztán elégedetten megfordult, és kérődzni kezdett.

Este mondtam Bélának, hogy viszek a betegnek egy bögre főzetet. Ha nekünk használ, neki is jó lesz – érveltem.

Másnap is ott volt a beteg a takaró alatt.

– Idd meg ezt – mutattam –, jót tesz.

– Vrács, orvos – nézett rám kérdően?

– Idd csak meg – intettem.

Híre terjedt, hogy ismerjük a jó füveket, és sikere lett a gyógyteának, amit egyesek jó szóval, mások falatnyi élelemmel fizettek.

Tudom, nehéz megérteni azt a világot, amelynek akkor részesei voltunk, ahol az orvoslás egy időben volt kényszer és bohózat, de abban a kétséges helyzetben csak magunkra számíthattunk, a Gondviselés is semmivé foszlott, és nem hittünk már csak a lopott döghúsban és a kecsketejben.

Egy vágyunk volt csupán, hogy valami varázslat folytán emberré lehessünk újra. Estéink nagy részén emlékeinket élesztgettük, szőttük az áltatás tarka szötteését. Bicegő emlékeinkben úgy éltünk otthon, ahogy soha nem éltünk valójában, de majd élni fogunk. Ilyen csenevész volt a fogoly álma, mert mint mindennek, a priccsen csak egy pillanat volt az élete... másnap is menni kellett az erdőre befogni a bikát, szedni a füvet, aztán kezdődött előről minden.

Bíztunk a szerencsénkben. Ha reszkettünk is néha, nem a félelemtől volt, csak a hidegtől. Vakmerőségünk olykor az esztelenség határát súrolta, de mi mást tehettünk volna. Fiatalok voltunk és élni akartunk.

Nem féltünk egy éjjel a szellőztetőn leereszkedni a raktárba, de ottrekedtünk. Reggel talált ránk a raktáros, aki értette helyzetünket és elengedett. Csak Martha volt ártatlan ezekben a galibákban, amelyek rövidesen a lágerben folytatódtak, mert lejárt a kampány és vége szakadt a jóféle, kolhozi világnak.

A rabság árnyékában

A lányok nagy ovációval fogadtak. Ruth gyapjúmellénnyel lepett meg, aztán mesélnem kellett. Visongva derültek a bikáról, kecskékről szóló történeten, de a legnagyobb sikert orvosi szereplésem aratta. Martha is részesült az elismerésben, és rövidesen beindult a megszokott lágeri élet, ahol mindig akadt valami sürgős munka. Még aznap éjjel kivittek vagonkirakásra az állomásra. Élelem és ruha érkezett a láger részére. Előbb az élelmet dézsmáltuk meg, a halat, a cukrot, a lisztet, de a halnak, a finom húsu lazacnak szenteltük a legnagyobb figyelmet. Az omlós lazachús íze feledhe-

tetlen. Otthon ez ritka és drága csemege, de az Amur vidékén a disznók is lazacon nőnek. Rajzanak a halak a sebes folyású szibériai folyókban, ahol – a medvék nagy öröme – a halgátaikon fennakadnak.

Másnap a barakkban lazac volt a menü a privát koszt ebéden. Eddig is kaptunk halat, de csak halfejeket, húsát elhordta az őrszemélyzet. Most mi is lakmározunk belőle.

Az éj leple alatt elnyűtt cuccaimat újakra cseréltem. A sok holmi között ráakadtam egy amerikai katonai zubbonyra, amit később itthon is sokáig viseltem. Nadrágot, bakancsot, mindent kicseréltem, hogy rám sem ismertek ebben az új szerelésben.

A kolhozi kalandozás végeztével a fűrésztelepre küldtek. Jó munkahely volt, nem igényelt semmilyen szakértelmet, ahol fűrész alá tologattuk a farönköket, hordtuk a fűrészport és a fenyődeszkát rakásba, amolyan kulimunkát végeztünk.

Ennek az időszaknak volt egy szomorú epizódja. Két társunkat tetten érték egy raktárfeltörésen, amit oroszokkal együtt követtek el, együtt is vitték el őket, hogy soha nem hallottunk felőlük.

Egy Szász Ferenc nevű kolozsvári fiú a barátjával – Piros János – eladtak valamit az oroszoknak, akik egy őrt megöltek és Szászékat is belekeverték az ügybe, aztán Magadánba száműzték őket. Jól emlékszem a történetre, Piros is jól emlékszik, hogy 1947-ben történt, de Beloreckben nem voltunk ötezren. (És mit ad a sors, 1953-ban Szász édesanyjánál laktam, az Aurel Isacu 51-ben.)

Mozgalmas nyár volt 1947-ben, gyakran cseréltem munkahelyet. A fűrésztelepről a pokol tornácába, a

téglagyárba kerültem. A halál szelleme lebegett nap mint nap a fejünk felett. Ott volt a halál a szárítóban, a sárga agyagporban, ami befedett mindent, és zihált a tüdők egész nap a poros levegőben. Lapátoltuk a nedves földet, tettük egyik helyről a másikra, addig forgattuk, amíg elpárolgott az egész víz belőle. A sárga portól olyanok voltunk, mint a híres prágai agyagbábu, a gólem.

Amikor már nem bírtam emelni a lapátot, a szárítóból a kemencékhez helyeztek fűtőnek. Cseberből vederbe kerültem, ahol tíz kemence fűtését láttam el. A kemencék árasztották a perzselő hőséget, amint dobáltam be a hasábokat. Szakadt rólam az izzadság, amint a piszkavassal nyúlkáltam a forró katlan poklába, hogy a bedobált hasábot eligazítsam. Délben csalánt szedtem az átellenben levő kerítés tövében, amit apróra vágva a forró lágeri levesbe kevertem.

A szelekción kiszuperáltak és könnyebb munkára irányítottak, ahol újból erőre kaptam. Gyengültem... erőre kaptam... Így ment ez hétről hétre, hónapról hónapra. A napok jöttek és mentek... fölkelni, enni, lefeküdni... étel, zóna, sorakozó.

Ólomtavasz, ólomtél... ólomévek... És hány ilyen évet kell még kibírni? Azzal a reménnyel éltünk, hogy már kevés van hátra.

A száraz, meleg, rövid uráli nyár elillant észrevétlen. Negyvenhét szeptembere enyhébbnek ígérkezett. Beérett a krumpli, és nem fagytak be reggelre a tócsákban a vizek.

A szokatlanul langyos őszi időben krumpliért mentünk egy távoli kolhozba, és későn értünk az utat keresztező Belaja vizéhez. Az alkony fényei villódzdta a

folyón, amikor rámentünk a kompra. A víz folyását követve a földúton zötykölődve, öreg estére értünk a végállomásra, egy baskírok lakta településre, ahol egy itteni gazdánál helyeztek el. A reggeli rakodásig ellettük magunkat, és a házigazdánál vacsoráltunk, akinek családja baskír volt.

A gazda szívélyesen beinvitált a házba. Az udvarról előbb a szélfogó pitvarba léptünk, innen nyíltak ajtók, jobbra és balra. Mielőtt beléptünk a lakószobába, a háziak nyomán a szélfogóban hagytuk a lábbelinket. A festett padlójú szoba közepén a nagy téglakályha hőforrás, fekhely és szárító funkcióját tölti be, télen itt melegszenek az idősök. Most nem ült a kemencepadkán csak a macska. Gyér fényt sugárzott egy csupasz villanykörte. A foglyok vonzatára szomszédok jöttek látogatóba, paroláztak a gazdával, rágyújtottak, minket is kínáltak, és illedelmesen kérdeztettek.

A szoba közepén alacsony emelvény volt szőnyeggel leterítve, ezen egy cserépedényben gőzölgött az étel. Amikor összegyűlt a család, mohamedán fohász következett, aztán intettek és nekiláttunk az étkezésnek. Körbeültük a cserépedényt a háziakkal, fakanállal mertünk egy csészealjba és hörpintettünk onnan. Vacsora végeztével még elcsevegtünk az emberekkel, fel-emlegettük a rokonságot a baskírokkal, amire megértően bólogattak.

A barátom – M. Jenő – fedezte fel a tejfölt a pitvarból nyíló kamrában. Tejföl? Már az ízét sem tudtuk felidézni, de felcsigázta fantáziánkat. Már-már azon voltunk, hogy elaltatjuk – az egy ideje éber – becsületünket, és kilopakodunk a tejföls edényhez, mert teljesen elvadultunk, amint lágerről lágerre sodródtunk és

mint a tavaszi patakok szemete úsztunk az árral. Lelkünkben az éhségen kívül nem volt másnak helye. A kutya is hálásabb jötevőjéhez, mint az éhes rab. Hitványságunkkal reggel szembesültünk, amikor a háziak elláttak az útra élelemmel és ez gondolkodóba ejtett.

Némi büntudattal láttunk neki a rakodásnak. Délfelé indultunk el, és rövidesen elértük a folyót, ahol ráhajtottunk a kompra, amellyel elindultunk a túlsó part irányába. Az első kerekekkel már kifelé kapaszkodtunk, amikor elszakadt a komp egyik kötele és megrekedtünk. Ebben a helyzetben az autó hídként tartotta össze a kompot a parttal. Megállt a szállítás vérkeringése és csődület támadt.

Amíg a sofőr a kompossal egyezkedett, leültünk egy körre, szemben a vízzel, és rettenve gondoltunk az átrakásra, és hogy az egész disznóság ránk vár.

A parton hemzsegtek a feltartóztatott járművek. Nagy napnak ígérkezett – ennyi ember – a sivár hely számára, ahol a kompos rozoga faháza állt a bozóttal benőtt partszegélyen. Kecske állt kikötve a ház közelében, a disznók, tyúkok a járművek között ténferegtek. Egy asszony ruhát mosott a folyóban. Harmonika hangján szólt egy panaszos ének.

Amíg mi dolgoztunk, a többiek heverésztek. Itt soha senkinek nem volt sürgős dolga. Sokan voltak és eloszlott a munka, de azzal sem siettek. „Mindenkinek csak kis tennivalója marad, de mégis van tennivalója, és ezzel elkerültük a munkanélküliséget” – érveltek, ha utaltunk a munkában tapasztalt lazaságra. „A kapitalista sokat dolgoztatja a munkást, kizsákmányolja, hogy érte is dolgozzon, és azokért akiknek nincs munkája. Nálunk ez elképzelhetetlen.” Ha mégis úgy vél-

tük, hogy csak az időt lopják a munkahelyen, azzal érveltek, hogy az időt nem kell mérni, mert van abból bőven.

Amikor végeztünk az átrakással, a sofőr túráztatta a motort, kiért a partra, csavart egy tölcsért újságpapírból, megtömte mahorkával, ránk vigyorgott és intett, hogy üljünk fel az autó platójára, aztán rátértünk az útra.

A bajnak mindig van társa. Alig mentünk pár kilométert és durrdefektet kaptunk egy hátsó kerékbe. A lemenő nap fénye öntötte el az utat. A lég sötétje és a föld sötétje egymáshoz settenkedett és félúton, szinte észrevétlen egymásba borultak. Itt vártuk a reggelt, társautónk visszatértét a pótkerékkel.

Az idő belesimult az éjszakába. Fény villant fel egy közeli házban. Kísérőink elmentek megszervezni a vacsoránkat, amit aztán közösen költöttünk el a háziakkal. A házigazda jóvoltából vaj is került az általunk kínált hal mellé az asztalra.

Kísérőink még elcsevegtek a háziakkal, találgatták, meddig kell az út szélén rostokolni, a házigazda a szűkös készletet, a háborút hozta szóba, a győzelmet, hogy most már nem fognak éhezni az emberek.

A defektes autó az út szélén várt bennünket. A csillagok fénye hígította a sötétséget. Az autó platóján összszebújtunk csekély védelmül a hideg ellen, és köpenyeinkkel takarózva vártuk a reggelt. Alig-alig hunytuk le szemünket. A kormánykerék irányából szaggatott horkantások jelezték, hogy ott álomba szenderültek. Nem volt más zaj az éjszakában, csak a hűvösség áradt és harmat lepte be reggelre a tájat.

Reggel megjöttek a pótkerékkel és nekiláttunk a munkának. A hideg is üzött, a gyomrunk is követelt. A zónába érve azzal fogadtak, hogy megjöttek az otthoni levelek. Szüleim megírták, hogy nagy éhínség van Romániában, és elűzték a királyt.

Így múlt el a nyár, a szeptember, s egy októberi reggelre dór ült meg a halott pázsiton. Egy nap az égbolton felhők gyülekeztek és pilinkélve havazni kezdett.

Lelőlek, kutyák!

A szomszéd vagonban az ismeretlen harmonikás meg-megeresztett egy-egy vidám futamot.

A harmonikás felébresztette a pokrócokba burkolózott felügyelőt, aki úgy nézett körül a vagonban, akár a bagoly a napvilágra. Ásítva, krákogva ült fel, rágyújtott, aztán rálépett az eldobott gyufára, és megjegyezte, hogy közeledünk Beloreckhez.

– Hamarosan odaérünk – közölte.

– Addig még alszunk egyet – jegyeztük meg.

Már két éjszakát töltöttünk el a pokrócokkal zsúfolt vagonban, és élelmezésünk végett üzletelnünk kellett ezekkel. Egy hét is eltelt, hogy élelemért küldtek Ufába. Erre számítva már az első napokban felettük a vékony lágeri porciókat, amiben a felügyelő is besegített, és aki – szerencsénkre – most is megkövetelte.

– Fogd és egyél – ma csak kenyérünk van.

Az őrmester ráült egy kötegre és falatozni kezdett.

A falatozó katona a harmincas éveiben lehetett, vékony volt, mint egy ceruza, hogy lötyögött rajta az egyenruha, amin valami érdemjel fityegett. Ha nem aludt, dohányzott és fronttörténeteit mesélte; hihetetlen sok magyar lány volt a szeretője, mennyi kisüstit ivott

meg, és mi drága sok órát hozott haza. Összehordott hetet-havat, ami éppen eszébe jutott, de soha nem derült ki, hogy miért haragszik a magyarokra. Minden alkalmat kihasználta, hogy ezt kimutassa.

Eddig nem érdeklődött az általa is elfogyasztott élelem eredetéről. Elérkezett az igazság pillanata, hogy szembenézzon a tényekkel. Elmondtuk, hogy az eladott pokrócok árából vettük az élelmet.

Hihetetlen haragra gerjedt.

– Lelőlek, kutyák! – ordibálta.

– Nem lőhetsz le, nem tudsz elszámolni a pokrócokkal – közöltük vele.

Amikor szóáradatát befejezte, mutogatta, hogy mi vár a tolvajokra. Tyurma, börtön, mutatta, és megvetéssel vegyes félelemmel méregetett.

Elégítéssel töltött el a reakciója, láttuk, hogy nagyon begyulladt, és mondtuk, hogy bizony börtön vár mindnyájunkra. Toporzékolt, hadonászott, szövegelt még egy ideig, aztán takarodót fűjt, és halkán megkérdezte, hogy most már mi lesz? Akkor kivettünk egy pokrócot a kötegből, kifeszítettük, középen kissé bevágtuk és megrántottuk. Egyből felderült a képe... „dvá...”, kettő – mondta, jelezve, hogy megértette a teendőket.

Minden kötegen tíz pokróc volt, egész és félpokróc vegyesen, ez adta az ötletet. A kötegszám kellett találjon, benne a tíz darabbal. Nem volt semmi fennakadás az átadáskor.

Ezt a próbát is kiálltuk, és más utak viszontagságai vártak...

Megsajnáltuk...

1947 decemberének első hetében élelemért küldtek Ufába. Egy idősebb tiszt felelt a szállításért. Innen egy vagon lágeri árut vittünk Ufába. Az út a belorecki mellékvágány miatt több időt vett igénybe, olykor a tranzitállomáson néhány napig kellett csatlakozásra várni. Eközben a vékony lágeri porciókat felettük és alkalmi munkák vállalására kényszerültünk.

Amikor végére hágtunk a fejadagnak, kísérőnk, keleti ember, inkább fatalista lévén, mint tevékeny, közömbösen vette tudomásul, hogy egy ideig éhezünk kell. A jóindulatú öreg mongolos arcának és kopaszodó fejének néma bólintásával jelezte, hogy tudomásul vette a tényeket. Logikus lett volna leülni mellé a padlóra a sült galambra várva, de ez ellentmondott volna a fogoly-filozófiának, amely a minden helyzetből való útkeresést vallotta.

Rövidesen kikötöttünk a vasútállomáshoz tartozó kenyérgyárban, ahol favágásra fogadtak fel. Kenyérrel, kenyérmorzzával fizettek. Amíg mi itt a gyomrunkat etettük, az öreg a vagonban éhezett.

Megsajnáltuk, és akkor este megetettük fasírttal!

Délután, már szürkületben, amikor a pékségből szabadultunk, a vasúti kázinó udvarán kezdtük a fát fűreszelni.

Szemben a nyitott folyosó irányából sült hús illata csapott meg. Körülnéztünk, nem volt senki a közelben. Felmértük gyorsan a terepet, és nagy halom gőzölgő fasírtot láttunk egy asztalon álló vasedényben.

Szempillantás alatt zajlott le minden.

Gyorsan meglazítottam a külső nadrágom zsinórját, széttártam a bő nadrág pántját, és zsupsz, zúdítja Attila

az edény forró tartalmát a nadrágomba, aztán iszkolás, fát, fűrész, mindent hátrahagyva. A nadrágom szárába zúdult fasírtoktól alig lépkedek, de jólesően melegítnék.

A hideg vagonban reményvesztetten ül az éhes ember. „Dáváj kusej”, egyél – nógatjuk vidáman, de ő bizalmatlanul méreget.

Biztatjuk: „Nye bojsze”, ne félj!

„Szmátri”, nézzed – mondtuk –, most jóllaksz”...

Tempósan benyúlok a nadrágomba, elérem a meleg hústömeget, és kiveszek egy marékkal belőle. „Ná” – nyújtottam, és mutattam, hogy van elég a nadrágomban. Lakmározunk a zsákmányból jóllakásig, etettük az öregembert, hiszen megsajnálunk a szerencsétlent.

A bakterház

Mint az előbbi történet három szereplője, az ufai rendező pályaudvaron vártunk a csatlakozásra. Egy teherszerelvényhez kapcsolva vesztegeltünk az élelemmel teli hideg vagonban. Fázósan toporogtunk a decemberi fagyban, reggelből este lett és az indulást illetően bizonytalan volt minden. Az öreg tisztet a rakomány őrizetére bízva, elindultunk vaktában a vagon fűtésére alkalmas kályhát keresni.

A sötét háttérből alig volt kivehető az ufai pályaudvar zúzmarás ablakú, füstölgő kéményű bakterháza. Körülötte a pályakezelők csattogtatták fémeket, a vonatkísérők fújták sípjait, zászlóikkal hadonásztak, és mozdonyok sípoltak hosszan, útra készen.

A közelben szénhegyek tornyosultak, és a vagonok ablakán kilökött kályhacsövek vastag sugarú füstöt eregettek. Távolabb a bakter minden figyelmét a váltókra összpontosítva, óvatosan lépkedett a sínek közötti

térben, és nem láthatta a veszéllyel fenyegetett bakterházat.

A hideg tettekre serkentett.

Felmértük gyorsan a terepet, aztán berontottunk az alacsony házikóba. Kidobtuk a forró kályhát, az égő szenet kiráztuk a hóra, felkapkodtuk a meleg csöveket, aztán rohantunk az egésszel, hogy mielőbb elérjük a vagonunkat. Elhelyeztük a kályhát, s az ablakon kiveztük a kályhacsövet, aztán a közeli szénhegyekről több napra elég szenet hordtunk a vagonba.

Most már csak tüzelni kellett, aztán az áradó melegben számba vettük a készleteket: liszt, cukor, étolaj, több hordó sózott lazac ígért – pár napra – fenséges jólétet.

Egyből vidámabb lett az élet eddigi szomorú mene-
te, amit újabb hitványság árán értünk el, de mit tehetünk volna abban a világban, ahol az életünk forgott veszélyben, és hülyének nézték a becsületest. Élni akartunk. Ha egymásra néztünk, csak az éhségtől le-
romlott testünk körvonalai látszottak, csak a lelkünkbe nem láttak, ott hűek maradtunk az otthoni életünk megszokott rendjéhez.

Most már nem is siettünk az utazással, ellenkezőleg berendezkedtünk lazackúrára, hogy megfeleljünk az itteni világrendnek. Látástól vakulásig ettük a finom húsú halat, a két csontváz fogoly és az öreg, kiszolgált katona, aztán a nagy tolvajlások ideje következett. A cukrot vodkára, a lisztet kenyérre cseréltük, dohányért adtunk étolajat, csak a lazacot nem adtuk el.

Amikor a víz kioldotta a sót a lazacból, húsa felduzzadt, omlóssá vált, és nekiláthattunk a lakmározásnak. A megevett halat kősóval pótoltuk, ezt is úgy loptuk az

őrizetlen sószállító vagonokból. Az eladott cukrot felvizeztük, a mázsányi cukroszsák vedernyi vizet is elnyelt, hogy meg sem kottyant.

Hiánytalanul adtunk át mindent.

A lányoknak is vittünk a halból. Erika, Helga, Izabella barátaink voltak. Ruth több volt, átáradt rajtam mint a meleg, és lubickolhattam a melegében. Attilát a kis szösze Inge Guliema várta a barakkban.

Az utolsó úton

A két ünnep közötti időben gyógyszerekért indultam Ufába. Egy nagy bőrönddel a kezemben szálltunk fel a zúzmarás orenburgi vonatra, ahol helyet szorítottak egy ülésen. A fejem feletti polgár napraforgómagot eszegetett, és a kiköpött héjat rendre rám eregette. A vágató vonat csattogása elnyomta a zsivajt, a dohányfüst a nehéz testszaggal keveredett. A sétafikálók nyomában hideg levegő zúdult az embergőztől fülledt vagonba.

Nagy hidegben érkezünk meg. A kísérom a csernyikovszkai furnérgyár lágerében adott le éjszakára, és meghagyta, hogy reggel legyek a hegyen épült központi raktárban. Innen kilátás nyílt a befagyott Kámára, amelyen most szánokkal közlekedtek. Este a kolozsvári Kovács Karcsival találkoztam, aki itt a Somogyvári Rudolf-féle tiszti-lágeri színházban játszott olykor női szerepeket.

Reggel a villamossal kis kitérőt tettem, és előbb a bazárba mentem, ahol mindjárt feketézőkre vadászó járőrbe botlottam.

Na, éppen ez hiányzott – gondoltam, de szerencsém volt, mert ezek is inkább saját zsebre vadászók voltak. Kérték a dokumentet, de csak a két eladó inget mutat-

hattam, amire azonnal lecsaptak. Miközben motyogva kilétemet magyaráztam, egy másik áldozattól legombolt árut nézegették, és akkor gyorsan megléptem. Kiabáltak, hogy „sztoj!”, álljak meg, de nem léptek utánam, és amikor eltűntem a látókörükből, igyekeztem a megbeszélt találkozóra, ahol átvettük a kiutalt gyógyszereket. A kísérőm büzlött a pacsulitól, és gyanúsán jókedvű volt, csak azt nem tudtam, hogy vodkát ivott-e többet vagy kölnivizet.

Villamossal mentünk a vasútállomásra. Mindenféle nép csellengett a téren, ahol sokszor napokig vártak vonatra a szibériai árusok itt feketéző asszonyai. Katonák ténferegtek. Rikácsolt, hullámozott a tatárok, baskírok, oroszok tarkította embertömeg. Batyuzók vártak türelmesen egy sarokban, és szemeteltek. Nagyobb zűrzavart elképzelni sem lehetett volna.

A megszokott dohányfüst áradt a vagonban, a padlója tele volt szórva szeméttel, szárnyasok fészkelődtek egy kosárban. A szomszédban valakit kiraboltak, aztán, amikor elkapták a tolvajt, a kárvallottak rávetették magukat.

Az egyik állomáson sokat vesztegelt a vonat, az utasok leszálltak, és a csájához szükséges kipitokért rohangáltak. Egy vén baskír ritkás szakállát simogatta.

Rohant, csattogott a vonat. Egy váltóőr sárga zászlaját lengette, zúzmarás lovacsákák húztak zúzmarás szánokat és tűntek gyorsan el a havas tájban, aztán át-dübörögtünk a Belaja hídján, és megérkeztünk Beloreckbe.

A gyógyszeres bőrönddel bevánszorogtam a zónába.

Búcsú Belorecktől

A szabadság már settenkedve közeledett. Eljött az utolsó újév napja, amikor sorsunkkal, jövőnkkel, jelenünkkel átölelt a remény erőre kapott karja. Átléptünk 1948-ba, beléptünk szabadulásunk várva várt évébe.

Vártuk a szabadulást szívszorongva, amely a belorecki pékségben ért el. Jó munkahely volt, ahol bőségesen élelmeztek, hogy észrevétlen emberi formát vettem fel, és férfivé sikeredtem.

Végre megszűnt az éhségtől való félelem iszonyú korszaka. A monda szerint a mitológia isteneit is a félelem tartotta rendben, a főistentől félték a kisistenek, és együtt riogatták az embereket. Mi elítéltek féltünk mindenkitől, az öröktől, a szakácstól, a raktárostól – az ártó szellemektől –, de legjobban az éhezéstől féltünk. Ennek most vége szakadt, aztán egy nap nem vittek ki a pékségbe. A szeszélyes márciusi szelek szárnyán megjött Beloreckbe a várva várt pillanat: 1948. március 3-a.

Aznap reggel betereltek az étkezdébe és közölték, hogy azonnal elindítanak Ufába, ahol összeállítják a hazainduló transzportokat.

Sikerült üzennem Ruthnak, aki a kórházbarakkban gyengélkedett.

A szokásos formaságok után elindítottak. Amikor az örszobához érve visszanéztem, a törékeny lány kendőt lengetve integetett. Néztem, néztem, amint felemelt karral integet, apró foltocska volt csak, magára hagyott és védtelen, csak reményei maradtak utánam. Utoljára intettünk egymásnak, aztán eltűnt az arca, a felemelt keze, és nem maradt más, csak a szögesdrót árnyékában kivirágzott szerelem emléke.

Arra gondoltam, hogy nem látom többé, aztán rá-
tértünk az útra, s a kanyar után eltűnt a láger megszo-
kott képe, csak akkor éreztem, hogy valami elmúlt, és
az idő órája újra jár.

Szomorú voltam és boldog, egyszerre voltam felnőtt
és gyermek. Semmi sem tudta a sors kerekét akkor
visszafordítani, a törékeny lány ahogy jött, elment, hát-
rahagyva mosolyának emlékét. Csupán a fájdalmas
emlékezés tudta légies alakját olykor-olykor felidézni.
Éveken át lélegeztem be közös élményeink apró pará-
nyait.

Eltelt fél évszázad, amikor – 1989. okt. 2-án délután
Belumban – viszontláttam.

Azt hittem, hogy csak álmodom az egészet.

A szabadság vonata

Ufa

A gyér havazásban jól kivehető volt a mozdony, amint Szibériából közeledett, és nagy nekifeszüléssel húzta a szerelvényt, amely hosszan kígyózott utána, aztán fékcsikorgatással beállt a belorecki állomásra.

Felugráltunk a kijelölt vagonba. Most mindenkinek jutott ülőhely, és amikor elindult a vonat, vígan intettünk búcsút erdőnek, kolhozoknak, gyárnak, rabsági életünk kényszerű világának.

Vágtatott a vonat. Az Urálon keresztül repített Ufába.

Egyesek tudni vélik, hogy ez már a szabadság vonata, s az emberek énekelnek, mint mindig, ha elmúlt egy kőkemény veszedelem.

Gyakran használják a kőkemény jelzőt a sziklára gondolva, vagy dicsérő jelzőként éppen az emberre, de az ember egészen más, sokkal bonyolultabb. A szikla keménysége mozdulatlan, de az ember keménysége szabadságra vágyó, akár a madár repülésre.

Vágtatott a vonat, repült a gondolat vissza az Urálba, és előjöttek a mélyből a salasovai, asai, minyári emlékek – erdő, rönkfűrész, nyírfák, alkalmi tüzek –, aztán nagyot ugrott és mint könnyű vitorlás suhant haza látogatóba, hogy belesimuljon egy meleg ölelésbe: „Rossz bőrben vagy, jót tenne egy kis pihenés fiacskám” – nagyon vágytam erre az anyai gyöngédségre.

Az emlékezés ezen az úton ugrott haza, egy nyápic gyermeket kutatva a múlt homályos tükrében, aki mezítláb hancúrozik az út porában, és naphosszat csatángol román pajtásaival a nyári kánikulában.

És látom magam az iskolában a kétszerkettő és a csínytevések közepette.

Látom az ajtoni falábakat, amint mentem velük a sárban az iskolába igyekezve, ahol a sok Borossal és Bükkösivel helytelenkedtem, és Buba Mari mellett volt helyem a padban.

Látom a telepes rádiókat, amely összekapcsolt a világgal, és Pluhárral szurkolok Sárosinak inkább, mint Piolának, de mindhiába, 4:2 az olaszok javára.

Látom a háborút, amint a Dobogó hegyén át ágyúdörgéssel közeledett, és a foksányi vasútállomást, ahol apámat megszöktettem.

Látom az apácai állomást, ahol levelet dobtam ki az üzenettel, hogy visznek Szibériába.

Látom, amint egy zúzmarás novemberi reggel zuhannunk ki a vagonokból és körülnézünk, hogy „hic sunt leones?”

Látom a Végzettel tusakodó bajtársaimat, amint reményüket hó fedte be, és belefagyott velük az Urál fagyfogott földjébe.

És látom az uráli légerekben elúszott ifjúságom!

A kerekek kattogása zökkent vissza a jelenbe és körülnézek, ahol csupa viharvert harcos, az életért vívott kemény csaták hőse ül mellettem és dalol, falatozik a maradék fejadagból.

Az elesettek szétszórta, jeltelen sírokban pihennek, de fel-feltámadnak az emlékezetben, felidézve a gyűlöletes rendszert, amelynek áldozatai lettek.

Vincze Sanyi így emlékezik: „Pista bátyám többnyire O.K.-ás volt a gyengélkedőben, ahol az elesettek a halálra vártak. Péter bátyámat Salasován eltemettem, elszállt a lelke az övéihez.”

Mindenki emlékezik... Egyik a görög mitológiát szerette az iskolában, egy másik állítólag matematikából jeleskedett, egy harmadiknak azt jósolták, nem lesz jó csak ököretetőnek.

Jött a muszka a Rákóczi úton, megállított azzal, hogy „dáváj csász” – emlékeznek többen.

A múlt ugyan feledésbe megy, olykor eltűnik örökre, de egyes dolgok megmaradnak mégis az emlékezetben. A gyermekkor mélyéből jöttek elő az újabb emlékek.

Emlékeztem, amint Irma néni nádpálcával ösztönzött a tanulásra, mert szertelen gyerek voltam, és intette apámat, hogy adjon gimnáziumba. Nyáron kitört a spanyol polgárháború, szeptemberben beírtak a kolozsvári Református Gimnázium első osztályába. Kallós Zoli mögött ültem az ablak felőli padban. Harminc valahány kis fika jelentette az I.A-t, ahol kolozsváriak és vidékiek voltunk vegyesen. Tanítók, papok, iparosok, földművesek – Molnárok, Fikkerek, Simonffy, Nagyosik – gyermekei voltunk a fapados osztályokban, és végtelenbe nyúló vággyal vetettük magunkat a szilaj játékok közben a tudományra.

Később – a bécsi döntés után – jöttem Enyedre, és egy Sütő András nevű kisdiákkal beálltam „tűzfelelősnek” a kollégiumba. Itt olyan gondolati közösségbe kerültem, ahol szégyen volt tudatlannak lenni; ahol elevenen élt a történelmi múlt emléke, amely mint valami szilárd fal nyújtott biztonságot az akkori idők viharai-

val szemben. A kitartás szelleme hatotta át akkor mindnyájunkat, hogy „akármilyen történjen, ne adjuk fel”. Nagy szükségünk volt erre a kitartásra, hogy megvédjük magunkat azok gyűlölete ellen, akik „bozgoroknak” gúnyoltak minket, és jogtalan törvényeket hoztak iskoláink ellen, de a gerincet hajlító, értelmet bénító rettegést nem tudták belopni a szívünkbe.

Tanáraink a könyvek és az igazság szeretetére oktatottak. Logikát is tanítottak, s az élet értelméről értekeztek. A gondolkozás feltételének a létezést nevezték meg – Cogito ergo sum –, és ezt jól megjegyeztem magamnak, mert éppen megiramodott a történelem, és az ész logikáját felváltotta a háború logikája, ezért az életben maradáshoz kellett sürgősen megtanulnom... Szibériában. Itt a hajdani kisdíák ezt, az egykori tanárainak is megtanította volna, de ők tekintélyükre hivatkoztak, és akkor a kisdíák eltemette az engedetlen tanárokat. Bajtársak voltak és meggyászolta őket... csak emlékükhöz él még az Urál fagyos földjében.

A halál a kisdíákat is többször meginvitálta, de ő a logikára hivatkozott, a sürgős teendőkre, a sok tenni-valóra az életben, és elhárította az invitálást. Nem! Még nem mehetek, vár rám az élet. Maradok még egy keveset.

Sokszor megkérdezték, hogy nem féltem a haláltól? Nem! Annyira nem féltem, hogy még eszembe sem jutott, hogy ez megtörténhet. A rövidnadrágos hajdani kisdíákat idejében felváltotta egy élet edzette harcos, aki nagy talentummal igazította lépteit az éppen aktuális lágerzenéhez.

A gyűlöletzenéhez való lépésigazítást már az iskolában megtanultam. Az enyedi kollégium önállóságra

nevelt, kitartásra, a nehéz időkben való helytállásra. Ennek mind hasznát vettem az uráli lágerekben, ahol aztán tökéletesedett a nevelésem. Itt megtanultam a tetvektől gőzölés nélkül is megszabadulni, alumínium huzalból kanalat, rézkopejkából gyűrűt, drótból varrótűt csinálni; a fát a kívánt irányba dönteni, és a szüntelen kísértő fagyhalál elől lobogó tüzek melegével kitérni.

Rávizeltünk a sebeinkre és begyógyultak, felismer-tük az ehető bogyókat, a skorbutos fekélyeket csalán-evéssel gyógyítottuk, füvekből főzött gyógyteákkal gyógyítottunk.

Lazán fogni a fejsze nyelét, erőmet beosztva csak lendületből verni az ékre itt tanultam; hársfaháncsból láptyit fontam magamnak, patkoltam lovat, építettem vasutat... Megtanultam számtalan mesterséget.

Jelesre vizsgázni itt ilyen tudással lehetett, ahol nem az érdemjegy volt a tét, hanem az élet. Az életben maradáshoz ilyen tudás kellett, és erre az egyetlen célra irányult minden erőfeszitésem.

Itt már nem valami romantikus tájnak láttam Szibériát. Nem a végtelen tájak a hómezőkkel, nem a vágató kozákok, nem a Strogoff Mihályok³⁰ nyújtottak számomra maradandó élményt, hanem az emberi jellemek sokfélesége, s az abszurd viszonyok, amelyek útvesztőiben kanyarogtam. Itt nem a szemünk világát, és nem izzó fémmel, hanem jogtalansággal törtek életünkre és lelkünkbe sütötték a sok keserőséget.

Többet megtanultam a világról, a jó és a rossz viszonyáról, a világot mozgató erőkről, mintha száz évig

30 *Strogoff Mihály utazása Moszkvától Irkutszkig* – Jules Verne 1876-ban kiadott ismert regénye, amely már 1877-ben magyarul is megjelent.

jártam volna – otthoni – iskolába. Új világ dimenziói kezdtek kibontakozni, amely nem fénnel jött, inkább fellegekkel közeledett. A kétségek világa settenkedett.

Megállókkal hazafelé

Asában megállt a vonat, hogy felvegye a veterán magyar katonákat. Ugráltak fel boldogan a hajdani bajtársak, barátaim a kovácsműhelyből: Ignác mester, a sváb Wurtzinger, Kereszturi Jóska, Petz, az asai órák javítója, a salasovai nagy mesemondók, a kárpácsovai barátom, Váncsa Géza, és többen, nevük elmosódott a múlt időben. Boldogságtól eltelve lendülnek a karok baráti ölelésre. A szemek csodálkozásra nyílnak, hogy itt látnak minket, nekik azt mondták, hogy negyvenhat karácsonyán hazavittek. Ennek nyomán kétségek merülnek fel, de mégis hisszük, hogy végére értünk a nagy „kalandnak”.

Robogott a vonat, zakatoltak a kerekek, és a felszabadult lelkek a múltból vett történetekbe kezdtek, és a történetek szárnyán siklottak hazáig. Nagy mesemondók keltek versenyre egymással, én is beneveztem, és előadtam Buháné esetét a medvével.

Ott, ahol a csányi út – Túrnak sietve – ütközik a nemzetközi úttal, a kolozsvári út mentén volt a Buháék kocsmája. Az aranyosszéki zöldségesek a kolozsvári piacra igyekezve a kocsmá udvarán megpihentek, itatták, abrakoltatták, pihentették lovaikat, s egy-egy féldecire ők is betértek a füstös plafonú ivóba.

Híres volt még a környéken a hármási három kocsmá. A Hármás kis település Tordatúr közelében. Tordatúrt elhagyva, Kolozsvár irányába a műút több

kanyart vesz, aztán enyhén ereszkedik, amíg a Hármas első kocsmáját eléri – mesélem. Ennek közelében, egymással szemben, a Buksa-féle kovácsműhely mellett volt a Hármas másik két kocsmája. Innen az út jobbra kanyarodott Szentmárton irányába, amit a románok Sarmatyinak mondtak. A műút a Túr patakát keresztezve haladt Bányabükk irányába, amely után Felek következett, aztán ereszkedni kezdett a Szamos völgyében elfekvő Kolozsvárra.

Minden falunak megvolt a maga kiskocsmája, ahol az emberek összejöttek és gyásznapot ültek vagy ünnepeltek egy féldeci mellett, és olykor a kocsmáros döntött a vitáikban.

Az emlékezéssel hazaugrottam a Buháék kocsmája közelébe, ahol az út mentén foghíjas közőkben házak sorakoztak, csak a malom lógott ki a sorból oldalt, és inkább Csánhoz, mint Túrhoz volt közelebb. Amikor este elhalt a malom püffögése, bezárt a kocsmák. Az ízületi fájdalmak okozta tipegéssel a vén Buha kiült a padra, s ha éppen kéznél volt Máté, a molnársegéd, átadták magukat a csapongó csevegésnek. Ez volt a rítus minden este. Egy-egy váratlan esemény zavarta meg néha ezt a rendet.

Egy nap medvetáncoltatók érkeztek Buháék udvarára – mesélem.

A nagy szenzációra, hogy lássuk a medvét, összefutott a gyermeksereg. Ott tolongtunk az udvaron és bámultuk a csak meséből ismert „szörnyeteget”, de az az orrába fűzött vaskarikával inkább szelíd volt, mint félelmetes, és békésen szunyókált a szekér árnyékában.

Nagy ámulatunkra egyszer csak bevitték a medvét a kocsmába. A parányi ablakra csimpaszkodva bámultuk,

hogya mi leszen bent a medvével? Hát látjuk, hogy a vén Buhánéra rámászik a medve.

Ebből persze akkor semmit sem értettünk, csak a tényt közvetítettük, hogy a vénasszonyt a medve leteperzte. Repült a hír azonnal szerteszéjjel. Rohannak a szomszédok, leáll a gép is a malomban, félreverik a harangokat... Mindenki jajveszékkel.

Amikor aztán kiderült a riadalom oka, jót nevettünk a történeteken, csalódva távoztak a mindig szenzációra éhes összesereglett emberek. Miután megroppant derekát meggyógyította a vadállat, a vén Buháné sokáig élt jó egészségben, aztán kocsmával együtt elenyészett. Az új házat most – 2000-ben – az akkor még gyermek, ifjabb Buha lakja, a volt vasgárdista, később kommunista, aki becsapta apámat és sosem mosott lábat.

Amikor a baskíriai lágerekből összegyűltünk Ufában, és számba vettük egymást, láttuk, hogy ötből három hiányzik. Fel sem sorolhatnám a hiányzókat, nevük elmosódott az emlékezetemben, csak egy-egy fagyfoltos arc rémlik fel a távoli múltból, és emlékeztet a vészterhes időkre.

Ma, fél évszázaddal a kolozsvári deportálások után azt kívánják tőlünk, hogy ne beszéljünk erről. Hogy az ártatlanul elhurcoltak emlegetése sérti a nemzeti érzékenységet. Különben mindenről lehet beszélni, de okosan, építő szellemben.

Minél több év telik el anélkül, hogy írnánk ezekről a dolgokról, annál nehezebb lesz összegyűjteni a túlélők tanúságait, és aki hallgat, a bűnös pártjára szegődik.

Ufában megállt a vonat.

Baskíria fővárosa nevezetes események színtere volt ebben a században. A polgárháború vészterhes napjaiban az ufai uráli szovjet ülésén állapotok meg véglegesen a cári család elszállításán Jekatyerinburgba, az utolsó állomásra, ahol az ufai és minyári osztag katonái legyilkolták őket.

1918. július 16-án szép nyári nap volt, verőfényben zöldelltek a kertek. Akkor este a cári család utoljára tért nyugovóra. Röviddel éjfél előtt felébresztették az alvókat és a huszonhárom lépcsőfokon levítették őket a pincébe, ahol eldördültek a fegyverek.

Huszonhárom lépcsőfok vezetett a halálba – mondják, akik a geometria szemüvegével nézik a világot. A huszonhárom lépcső számukra egy végső határ volt, amelyen túl már semmi sem létezett és nem is lehetett. A lépcső aljában a puskák torkában volt a végzet, a kín, a szenvedés, az iszonyat.

Kirepült a golyó, és már csak történelem volt a Romanov-dinasztia. A nemlétbe zuhanás pillanatában ismerhették fel az igazságot, hogy az 1613-ban kezdődött Romanov-századok a végére értek. Ami egykor az Ipatyevszkij-kolostorban elkezdődött – a sors fintora kapcsán –, az Ipatyev ház pincéjében ért véget.

Számukra itt és most lett világos az élet értelme, és maradtak volna, de nem volt kegyelem, kozmikus sebességgel száguldott ki belőlük az élet. A kihunyó élet pillanatában felderengő képek nem az ifjúság, a mámor, a hatalom, hanem a végtelen üresség képei lehettek. Ki tudja? Csak az biztos mégis, hogy a Romanovok megsemmisültek.

Biztos most az is, hogy aki kimondta az ítéletet, meghúzta a ravaszt, sok évszázad önkénye felett ítélkezett, de egy új önkény nevében tette, s az új világ jelképévé a korbácsot emelte. Kezdetét vette az új önkénynek rémséges uralma. Időszerűtlenné vált a jog keresése, a homo ludenst felváltotta a rabtartó ember, aki szögesdrót kerítéssel fegyelmezett.

Ha az orosz nép tudta volna, hogy milyen veszedelmet zúdít magára, amikor rálépett a *világszabadság* októberi útjára, a rabtartók kezét lefoghatta volna. Ennek a mulasztásnak milliók halála, tengernyi könny, bánat lett a vége.

Ufa – a néhai kis tatár mezőváros –, ahol egyszer a Szibériai garnizon foglyai elcserélték a vlagyivosztoki gyors mozdonyát öt font dohányért, semmit sem változott, most is láger állt a város fölé magasodó hegyen, a Belaja vize a Kámába sietett, mint régen, és hajócskák úszkáltak rajta. A város, faház-rengetegével, ellepte mára az egész völgyet és összenőtt a csernyikovszkai résszel. Itt volt egy tisztí láger, ahol Somogyvári Rudolf lágeri színházat vezetett.

Megérkeztünk a bádogtetejű, kopott ufai vasútállomásra. Emberek szunyókáltak szanaszét heverve a szutykos földön, harmonikát nyúzott egy katona. Visongó gyerekhad kísért egy ideig, aminek az örök vetettek véget. A latyakos úton felcaplattunk a hegyre, ahonnan kilátás nyílt a völgyben elfekvő városra.

Álltunk a vörös téglá őrszobájú ufai láger kapujában.

Minden lágernek volt valami sajátossága az általános – szögesdrót, őrtornyok – mellett. A salasovai lá-

gert erdő övezte, amely egyszerre volt rémes és fenséges. Asat a szemétiető, Minyárt a függőhíd tette emlékezetessé. Beloreck a lányokra emlékeztet.

Az ufai lágerről az agyaghegy aljára telepített latrinák jutnak eszembe, hogy milyen kínos volt oda lejutni, le-fel a hegyen éjjel-nappal, esőben-hóban, hasmenés már nem szedett áldozatot, az edzett gyomrok győzték a mikrobák rohamát, de az érzékeny hólyag beteg lett, nem tartotta a vizeletet, s ha jött az inger, menni kellett többször is egy éjjel.

A foglyokat kímélendő, hordót tettek a barakk elé éjjelinek, de ez olyan magas volt, hogy inkább mellé, mint belé sikeredett, és bűzlött az előtér örökösen. Reggel a két szolgálatos vitte a hordót a latrinára. Aki elől ment a lejtős úton, rendszerint megfürdött a kilötytyent vizeletben, s ha megbotlott, és a hordót elejtette, csurgott a sárga lé lefelé a hegyen. Az egész a teremtés előtti sötét időkre hasonlított: *nox erat*.

Éjszaka volt sokáig, de most szabadságszelek lengedeztek. Érkeztek szüntelen a Baskíriában szétszórt lágerekből a fogolyszállítmányok Ufába.

A magnytogorszki csoporttal jött meg egy nap Varó Gabi. Pár évvel előbb még diákok voltunk Enyeden a kollégiumban. Most, hogy itt összekerültünk, szinte hihetetlen. Leírhatatlan volt találkozásunk öröme. Úgy ízleltük örömünket, mint ahogy bor zamatát ízleli az ember, hogy aromájával elteljen, de ez mégis más volt, sokkal mélyebb zamat, mert semmi sem olyan mély a rabságban, mint a bajtársi érzelem. Meséltük élményeinket. Én a belorecki lányokról beszéltem. Gabi egy volt enyedi tanárunkra emlékezett: „Donáth Ernő tanár úrral vittek a visembájai feljavítóba. A vagonban

együtt takaróztunk a rongyos köpenyemmel. Hajnalban gyanúsaknak tűnt, hogy mozdulatlan. Éjjel a tanár úr meghalt, reggelre megdermedt, halott karok ölelésében ébredtem.”

Felidéztük iskolai emlékeinket, az órákra hívó csen-
gőket, a vityit, az Örhegyet, a tornakertet, mindent,
amit csak az enyediék értenek, és ami élénken megma-
radt emlékezetünkben. Emlékeztünk a háborús évekre,
amikor frontszolgálatra vitték a tanárokat, és az öregek
folytatták tovább a munkát.

Megfogadtuk, hogy ősszel találkozunk a kollégium-
ban.

Álmainkban kivattázott vonatok röpítettek az iskola
kapujába, ahol tárt karokkal várt a tanári kar.

Amikor aztán valóban visszatértünk, a kétségek vi-
lága várt ránk.

Vera

Ufáról eszembe jut még Vera, az orosz gimnazista.

Amíg vártunk az álmovonatra, munkára fogtak a
mozdonygyárban, az építkezésen. Az én brigádom
köztisztasági szolgálatot teljesített a városban.

Vastag hórétegek vártak eltakarításra. A téli sze-
méttel, mocsokkal kevert hókupacokat kellett a tömb-
házak tövéből sürgősen elpucolni. Az első reggel egy
tömbház tágas terére értünk. Dermedt csodálkozással
álltunk egy ideig a kietlenségtől kopár előtérben, egy
szeméthegy tövében, aztán munkához láttunk.

Amint lapátoltuk a tél szemetét, sárgás-bűzös sávok
tűntek fel a vastag hórétegben. Olyan volt az egész,

mint egy óriás nagy, megvágott dobostorta, amit az egyetemes disznóság megünneplésére készítettek.

Mi lehet ez? – néztünk össze.

Amint szemügyre vettük a gyanús hókupac melletti tömbházat, végig a hórétég aljáig érve, vizelet és mocsok folytonos nyomát láttuk a falon. Nem kellett nagy fantázia kitalálni, hogy mi ment itt végbe egész télen. Miután a csövek befagytak, a lakók az ablakon mindent kidobáltak, és a sávok végig a vakolaton a ház aljáig érve, jelezték a mocsok útját és tartalmát, olyan összetételben, ami ésszel felfoghatatlan. Csak a nehéz tél miatt nem tör ki minden tavaszon járvány a városban.

Pár nap és kipucoltuk a kerületet. Másnap reggel az ulica Stalina 7-ben, az ufai pártfejesek palotájának parkját vettük hasonló céllal kezelésbe. Miközben a parkot a tisztaság állapotához igazítottuk, a fekete Volgák vitték-hozták a titokzatos embereket, a félelmetes ufai komisszárok utódait.

A komisszárok lányai iskola után siettek a parkba egy kis csevegésre az európai fiúkkal. Barátságok szövődtek, ezért adtunk is magunkra, hogy jó benyomást keltsünk a lányokban, akik udvarias orosz kifejezésekre tanítottak, mi aztán a szerelem kelléktárából vett magyar szavakkal traktáltuk a lányokat, amit ők huncut nevetéssel nyugtáztak. Fiatalok voltunk és pajzánkodtunk, azt mondtuk Verának, Nátásának, amit ilyenkor illik mondani a lányoknak, és ők jó néven vették a különleges csengésű, szívet andalító bókjainkat.

A pajzánkodás útján az őszinte barátság mezejére léptünk, ahol minden irányból szabadságszelek lengedeztek. Ettől úgy éreztük, hogy már haza is értünk.

Verával léptem a barátság útjára.

Később – már itthon – levél jött Verától: „Ja pomnyu vsze szlává ná vássem jáziké, kotorije menyá ucsili... szeretem.” Emlékezett a barátságnál többet jelentő szóra, és kérte, hogy írjak.

Moj adresz: Vera Gorbatovszkoj

Baskirszkájá A. – C. C. P. – gorod Ufa.

Ulica Stalina dom 75 – Kvártira 20.

Ez a barátság fennebb szította akkor ifjúságunk lángját és segített leküzdeni az ellenszenvet, elfeledni a rosszat – írtam Verának.

Nézzünk még pár sort Vera leveléből, amelyek mintha panaszt tagadó kiáltások volnának: „Zsizny u nász sztálá mnogo lucse, csem bilá pri vász. Mozsno vszjo kupity... I potámu sztálo veszelej...” (1949. január 4.) (Tehát egy félév alatt az élet jobb lett, minden kapható, és vidámak az emberek...)

A legszomorúbb az egészben, hogy ez a szöveg állt szóról szóra, minden transzparensen. Megvalósulni látszott Leninék álma, hogy nincs többé Isten, csak jel-szavak vannak: „Az élet jobb lett elvtársak... az élet vidámabb lett”, és még harmonikát is nyúz egy vidám pofa a szöveg alatt a plakáton.

A valóság más volt.

A szovjet háziasszony, ha értesült, rohant a petróleumfűző gőzétől bűzlő lakásából, hogy lássa hol és mit adnak. Nem azért, hogy mit vásárolhat, hanem hogy mit adnak. Itt nem árultak az üzletekben, hanem adtak, de persze fizetni kellett, mintha vásárolt volna.

Ugyanígy volt a szabadsággal is, néha adtak belőle, máskor nem adtak. Az emberek ezt nagyon jól tudták, és aszerint viselkedtek, megelégedtek az áruval, amit adtak; a szabadságigényükkel pedig csínján bántak,

hiszen a nagybajszú tanítójuk, a népek barátja, így intette őket: „Magával a szabadsággal jóllakni, elvtársak, vajmi bajos” – és az emberek megértették, hogy ebből ne kérjenek.

„Mindnyájan emlegetjük” – írta még Vera. A mindig közöttünk csellengő kis Nátása Gusevoj írta meg később, hogy Vera tanár lett és kihelyezték a távoli Szibériába.

Ezek a barátságok megszínesítették az addigi mélyszürke világot és most színes melegen bukkannak fel emlékezetemben.

Később az építőtelepen is felkerestek a lányok, elbeszélgettek velünk mindenféle, a lányokat érdeklő dolgokról, viseletről, szokásokról, fiúk-lányok kapcsolatáról. Ilyenkor kis csomagot is hoztak, amiben élelem volt. Megegyeztünk, hogy otthonról is tartjuk a kapcsolatot.

Az építőtelepen egy Szamosfalván – a repülőtéren – járt veterán katona volt a mesterem, aki szabadulásunkra célozva gyakran mondogatta, hogy most szívesen cserélne velem. Én a szabadságba és a jólétbe megyek, de ő itt kell robotoljon a nincstelenségben.

Akik a frontot megjárták, látták a két világ közötti különbséget, hogy a legyőzött országban szabadon élnek az emberek, de jaj volt annak a veteránnak, aki ezt itthon szóvá tette.

A háború utáni első évben egész családok jöttek haza „önként” az emigrációból, itthon aztán hagyták hadd meséljenek a kapitalista Svédországban tapasztalt jólétről, aztán elragadtatott meséikért valamennyiüket begyűjtötték a Gulág lágereibe.

A vidámbb és szabadabb élet eljöttéig még sok víznek kellett a Kámán lefolynia.

Az álmovonat

Májussal a vagonok is megérkeztek, készülhettünk a hosszú útra. Hordtuk a felszerelést az állomásra, priccseket kalapáltunk a vagonokban.

Egy nap – nem hitbéli célból – a templomba vittek. Az ufai ortodox katedrális raktárrá lett átalakítva. Ott derengtek még a falon a füstszínű ikonok, a porlepte freskók. A mennyország, a pokol, a halál, a feltámadás a ruharaktár-katedrális falán feketéllett. Békésen megfért a német csizma és az orosz válinki a végítélet és szentek védelme alatt.

Az egyik szent mérleget tartott a kezében, aki a jókat a paradicsomba vezette, a rosszak a pokol lángján fortyogó üstben főttek. Az ufai katedrálisból kiköltözött az Isten, és a tagadás költözött helyére. Megszűnt a Törvény, ami összefog mindent, hogy rend legyen a világban.

A szentek oltalma alatt az egész készletet áthordtuk a láger raktárába. Pár nap és mindenkit nyári ruhába öltöztettek. A vagonok készen álltak a beszállásra. Röpködtünk a boldogságtól, mint egy csicsergő madársereg. Az eufóriás hangulatot beárnyékolta egy bajtársunk balesete. Tragédia az utolsó pillanatban. Szomorú temetés volt, könnyek törtek felszínre, halottnak hitt lelkünk feléledt a koporsó mellett.

Csak indulnánk már...

Az életünkért vívott állandó küzdelem színterét jó lenne már az emlékezetre bízni, és elfeledni ezt a tébolydához hasonló világot.

Aztán felvirradt az a hajnal, amikor elindulhattunk a szabadság szüretére. Évek óta vártunk erre a napra, és kérdeztük nappaltól-éjszakától: Mikor?

Most? Egyszer? Soha?

Eljött végre szabadulásunk napja: 1948. május 8-án délben.

Állunk az ufai vöröstégla falú őrszoba ajtajában. Kiáltják a nevem... Apja Gyula... Jeszty, Jeszty, jeszty – ismétlem boldogan és ugrom a kapun kívülre. Egy pillanat és átléptem a zóna határát, a limest, azt a vonalat, amely a rabságot a szabadságtól elválasztja, amely a halálból az életbe vezet. Az élet értelmét éltem át egy szempillantás alatt és túlcserélődő boldogság töltött el, amely önfeledt fecsegésben jutott kifejezésre. A boldogság rugóin visszaugrottam a gyermekkorba.

Boldog voltam, hogy a halál tengerén áteveztem, és az élet kontinensén kikötöttem. Áteveztem és kikötöttem... megmenekültem!

Hogy is tudnám feledni azt a percet?

Dalolva mentünk az állomásra. Zengett a dal, kavarogva szállt fel, és örömfuvallmak emelték egyre feljebb.

Elhelyezkedtünk a vagonokban és elindult a vonat. Üdvrivalgásaink hangja beleveszett a Káma hídján dübörgő kerekek zakatába. Fodrozta a szél a fehér lobo-gókat és az integetők egyre kisebbek lettek. Futott mellettünk a mező, mint a nyíl röppent a vonat és a város kontúrjai lassan feloldódtak a messzeségben.

Gyorsan aláereszkedett az alkonyat, amint a napsugarak alábuktak a láthatáron. Egész éjjel zakatoltak a kerekék, zihált a gőzmasina, repült az álomvonat.

Az éjj leszálltával elült a zshivaj.

Reggel boldoggá tett a napfény és a friss levegő. Évek óta vártuk ezt a hajnalt, csak vártuk-vártuk, szüntelen erről álmodozva.

Repült az álomvonat. Tájról tájra suhant, csattogott, zakatolt minden: ütközők, sínek, vaskerekék... szívek. Szénaillattól nehezült el a levegő, a mező illata szaladt előre az üzenettel, hogy legyen szabad a pálya, lengesse illően sárga zászlaját a bakter.

Váltóór tiszteleg a suhanó vonatnak, és mi visszaintünk a bakterház zászlaját lengető emberének. Sokáig integetünk egy bodros hajú kislánynak, aki mellett egy tehénke legelészett.

Vágtatott a vonat, csak ritkán álltunk meg, a mozdonyt és energiánkat feltölteni. Az élelmezés nem fejlődmi, de ki törődik most ezzel. Most csak arra gondolkunk, hogy léket ne kapjunk, de jó vonat ez, tüzes szikrákat vet a mozdony kazánja, helyek az irányjelző városokkal mögöttünk maradnak.

Kujbisevnél – a néhai Szamara – elérjük a Volgát, amelynek, mint minden orosz folyónak, a nyugati partja meredekebb, és mintegy nekifeszül a kelet felől támadó ellenségnek, hatékonyan védve a birodalmat az ázsiai sztyeppék nomád lovasai ellen. Most csak mozdonyok rohangáltak, egymással ellenkező irányban nagy zakatolással, és éles vijjogással jeleztek egymásnak. A vonatok tetején emberek ültek, összébújva, háttal az iránynak.

Szaratovnál – ahol a cári időkben a parasztság folytonos lázongásai tartották rettegésben a térséget – láttuk a Volgát utoljára. A síkság szélén előbb vékony csíknak látszott a folyó, de amint közeledtünk egyre növekedett és hajók úszkáltak rajta. Lehet, hogy Péter cár fenyőfa hajói voltak, és éppen a maga készítette vitorlákkal. Köztudott, hogy Nagy Péter cár Hollandiából hozatott hajóépítő mestereket Szaratovba, és ő is beállt közéjük vitorlakészítőnek. A hullámok himbálták a hajókat és a festett hajóoldalak csillogtak a vízen. A füves partok napfényes délibábra merültek, és a nap – mint valami kályha – forróságot lehelt a végtelen tájra.

Voronyezsnél megdördült az ég, zápor kerekedett, villámok cikáztak, mint a háborúban, mintha a Don irányából ágyúztak volna, és a doni veteránok elmerengve negyvenkettő telére emlékeztek: a pusztulásra, a fagyhalált szenvedett rengeteg magyar katonára, a mozdulatlanságba fagyott bajtársaikra. Súlyos árnyékú emlékek törtek felszínre és marcangolták a lelkeket, amint felidéztek a harcok, a pusztulás idejét, tántorgásaikat a végtelen hómezőkön át a lágerekbe.

Amikor aztán elcsitult az emlékek zaklatta lelkek hullámozása, a szó reménykeltő cirógatással a holnapra terelődött, és birkózni kezdtünk a holnap terveivel.

A kozákok földjén rohant a vonat, ahol hajdanán a Don és a Dnyeper zuhatagain féktelen kozákok éltek szabad életüket. A sztyeppén üzték a vadat, bort ittak és csatákat vívtak. Magának a moszkvai cárnak sem volt tőlük nyugalma, nem hajtottak fejet, apáik hite szerint éltek, nem fizettek adót sem bojárnak, sem cárnak. Hazájukat úgy hívták: kövér Kubán, ahova most beköszöntött a tavasz.

Rekkenő napok voltak, bágyadtan húzódtunk a vagon árnyékába. Ha megállt a vonat, káposztalevest hordtak szét a benne főtt azonosíthatatlan húscsafatokkal. A nap árasztotta a döglesztő meleget és legyek tapadtak az izzadt emberekre. Ebéd után a kerekek zakatolása álomba szenderített. Vonatunk zászlaját lobogtatta a sztyepp izzó levegője.

Egy reggel elértük a Dnyepert. A folyó felett robogó vonatból a kora reggeli párafelhő függönyén át láttuk meg a nagy emberáldozattal épült gigantikus vízierőművet. A hűvös hajnali szél kifújta belőlünk a mámoros álomosságot, és szemünk útra készen várta a nyárba zöldülő Ukrajna széles mezőit.

A hosszú út végén Kisinyovban megálltunk. Moldovának rohanták meg a szerelvényt és ülnének fel, de nem lehetett. A kísérő őrség leráncigálta a felcsimpaszkodott embereket. Reményvesztett tekintetek meredtek ránk, és megpróbáltak mégis közénk keveredni. Mind felszálltak volna, de nem lehetett. A kurjongatástól hangos vonat elindult nyugatnak, s a lemaradt moldovának a pálya mellett rohangáltak.

A román határhoz közeledtünk. Nyomorúságos kis falvak maradtak mögöttünk. A szikkadt mezőn sovány jószágok legelésztek, és szomorkás emberek néztek a robogó vonatra révetegen.

Szabadság

A nyári nap sugarai már hosszú árnyékot vetettek, amikor a vonat megállt a iași-i vasútállomáson.

Leugráltunk a vagonokból. Az őrségben már nem volt pánikézés a létszám miatt, csak kíváncsiság, és

nézelődnek ebben a számukra nagy idegenségben, ahol más a szavak zengése, az írás is idegen, s az időből is kevesebbet jelez az óra mutatója.

Hazatérés! Soha nem volt ilyen álomszerű a jelen.

Az emberek zajongtak örömkben és szétszéledtek az állomás előtti téren, aztán elkezdődtek az alkalmi árusokkal a seftelések. Elkeveredtem a tömegben, ahol egy cseresznyeárusra leltem és elcseréltem a pótgyátmat egy marék májusi cseresznyére.

Könnyelmű voltál! Ez lesz az egész életedben!

Az előbbi üzletelés kapcsán szólt hozzám Szókra-tész testamentuma.

És igaza lett! A vágyak és örömök embere lettem, aki a szabadságért mindent felcseréltem. A szabadság könnyelmű szerelmese lettem, ez szabott irányt későbbi életemnek.

Az ember néha a legközelebbi dolgoktól áll a legtávolabb. A szabadságra itthon nem gondol naponta az ember, mert természetes, hogy léte benne van az egész időben, de amikor tetteinek és vágyainak határt szabnak tiltások és szögesdrót kerítések, a szabadság darabokra törik az ember lelkében. És akkor a drótsövény tövében a szabadságról kezd beszélni a szél, a hófergeteg, s az ember úgy vágyik a szabadságra, akár a madár repülésre.

Amikor Iași-ban leugrottam a vonatról, mert szabad volt leugrani, és a gatyámat cseresznyére cserélhettem, és amikor az ízek zamata szétáradt bennem, akkor fogtam fel végre, hogy mi is a szabadság, és egész életemre megjegyeztem, hogy amit akkor mélyen átéreztem, az valójában közölhetetlen.

A rabságból való szabadulást csak átélni lehet.

Iași-ból elindultunk az utolsó – a foksányi – állomásra. Az úton megdördült az ég és vastag zuhatagban ömlött a nyári eső a moldvai tájra, a bánatos vidékre, a sárban fuldokló falvak sorára. Az egymásnak és egymástól dőlt kerítések tövében, az ijedten meglapuló házacsok között szomorú emberek dagasztották a sárat. A robogó vonat nyomában továbbra sem vidámul a vidék, aztán megérkeztünk a foksányi állomásra.

Azonnal leugrottam a vonatról, átmásztam alatta – éppen, mint negyvennégy októberében –, hogy megkeressem a bokrot, ahol apám lapult, amíg elindult velem a szerelvény Szibériába. Újból átéltem az akkor történtek minden mozzanatát, azt a pillanatot, amikor megláttam Ádám Zsigát átbújni a vagon alatt, és amint vontam meglepett apámat utána.

A foksányi láger kapujában eszembe jut a megrázó élmény, amelyet átéltem, amikor negyvennégy őszén ide beléptem.

Az emlékezés átminősíti a régen történeteket, a szenvedést mérsékli, csak azt tartja meg, amit érdemes – mondják egyesek. Csak hogy nem olyan egyszerű ez, mint például átlépni a vonalat, amely elválasztja Európát Ázsiától, mert ez a vonal, amely a jogot az önkénytől elválasztja, a szabadságon halad át, amitől jogtalanul megfosztottak. Tegyem most a szentet, hogy elfeledtem? És mégis, elgondolom, hogy ez a vonal az ember életében többször változtatja helyét, egyszer a gonosz irányába mozdul, aztán a jónak ad helyet. Most bennem a jó irányába mozdult el, nem az ellenkezőbe.

Légy nagylelkű inkább – int újból Szókratész.

Nagy szükség volt erre az intelemre, mert rossz tapasztalataink keserítették emlékeinket, de most a világ

összes jó szelleme várt ránk a foksányi láger kapujában, s a gonosz az orosz őrséggel együtt eltűnt észrevétlen. Gondolataink hazafelé rohantak, de fékezniük kellett őket, mert pár napig ide kötött a karantén.

A láger környékén nyüzsögtek a népek. Mindenki érdeklődik, keres, kutat, és ha rátalál fiára, apjára, rokonára, ünnepelnek a boldog emberek... ricsaj, könyvek, örvendezések... és nemegyszer tragédiák is.

Egy román fogolyra rátalált a családja és örvendeznek, átdobják a dróton a bőséges ételmet. A kiéhezett szervezetére végzetes hatással volt az elfogyasztott hazai étel. Másnap a család fájdalma leírhatatlan.

Riporterek rohannak meg, de nem találhatnak kedvükre való riportalanyt, aki az átélteket pozitív élményként ecsetelné. A kérdezett önkéntelen a valóságot mondja, és sötét tónusú színekbe ölti az átélteket. És íme, amint az új hatalom firkászhai feleszmélnek, „nem kell ezt szellőztetni” – intenek.

Megtudtuk, hogy a királyt elűzték, és a kommunis-ták vették át a hatalmat Romániában. Eszünkbe jut a baskír kolhozista jóslata: „a mieink majd odacsapnak, hogy abból koldulnak...” Építgették már azt a rendet, ahol majd üldözni fogják a legjobbakat, aki nem lopott, a szorgalmast, a becsületest. Már uszítják egymásra az embereket: „Vigyázz, te más vagy... fordítsd ki a su-bádat, neked úgy jobb lesz.”

Egyik társunkat rávették, hogy jelentse magát románoknak...

Erről az orosz emigráns esete jut eszembe a vallással. Az iszákos orosz francia nőt vett feleségül, ezért gyermekét katolikusnak keresztelték. Egyszer kiborult, hogy miért katolikus az ő fia? Fogta magát és elment a

pópához, hogy keresztelje át gyermekét a pravoszláv hitre. A pópa úgy meghatódott, hogy a szertartás után még húsz frankot is adott az emigránsnak ajándékba. Az orosz, aki nem hitt sem az egyik, sem a másik vallásban, a pénzt elitta, és akkor elment a katolikus paphoz a visszatérítés végett.

Hát így voltunk egyesekkel.

Barátunk is azt hitte, hogy neki románként jobb lesz. Később szabadkozott, de közöltük, hogy nélküle lesz jobb.

Minden tévelygőnek megvan a maga önigazolása – nekem így jobb lesz –, amely aztán, magasabb szinten valamely ideológiába torkollik, vagy éppen abból jön elő és lesz belőle fajelmélet. Ennek jegyében deportáltak ötezer kolozsvári magyart, akiknek nagy része elpusztult a Gulág lágereiben.

A kisszámú túlélő szabadulását várta a foksányi lágerben, ahol egy civil felolvas az újságból valami híreket, amiben kulákok szerepelnek. Megtudjuk, hogy a kulák jó módú, kövér ember, aki mások munkájából él.

Akkor még nem gondoltam, hogy rövidesen én is kulák leszek. Kulákká való minősítésemet egy máig őrzött dokumentum tanúsítja. Eszerint: „... susnumitul este clasat în categoria chiaburilor precum tatăl său” – és ezzel bezárult előttem a Bolyai Egyetem kapuja a szabadulásom utáni második évben.

A karantén letelte után valami igazolást adtak és vonatjegyet, amivel Tordáig mehettem. Szólított egy írnok, átadta az írást, mellékelte száz lejt, és szabad voltam. „Ești liber” – mondta.

Amikor átléptem a kapu vonalát, amely a rabság és a szabadság közé volt addig ékelődve, minden olyan

hétköznapi módon történt, hogy valahogy csalódást éreztem, mint hivatlan vendég egy új világban.

A kapun kívül csak a poros foksányi út volt előttem. A nyári szellő porfellegeket kavart fel az útról, amely rászállt a fákra és az apró útmenti házacsókákra. Különösnek találtam, hogy nem őriznek és az úton az emberek szabadon járnak-kelnek, és én is mehettem, amerre a kedvem akarta. Elindultam az állomás irányába. Lassan-lassan eszméltem helyzetemre, beleszédültem a boldogságba és elfeledtem mindent, hogy az a vonal, amit az előbb átléptem, az uráli lágereken át vezetett idáig.

De a szabadság élményét nem itt éltem át mélyen, hanem már előbb, a iași-i vasútállomáson, a fákkal teli kertcskék és fehérre meszelt házacsókák városában, ahol a földre ejtett cseresznyét még gondosan felszedeggettem és az utolsó szemig megettem. Nem jártam többé ott, de így él Iași az emlékezetemben.

Az állomástéren emberek ténferegtek és a pékség előtt többen friss veknire vártak. Húsz lej volt akkor egy vekni ára. Kezünkben a ropogós kenyérrel kóricáltunk a téren a vonatra várva.

A világ összes szabadsága emelt a vonatra, és könnyű voltam akkor, mint a pille, és egyben nagyon boldog.

„Prizonier eliberat” – mutattam az írást a kalauznak. Körénk gyűltek az emberek, hogy meghallgassák történetünket. Megjegyzéseket tettek és vigasztaltak, hogy most már jobb lesz. Elmondták az oroszokkal kapcsolatos élményeiket, hogy mi mindent raboltak el, minden mozdíthatót elvittek, de a nyugati világ iránti vágyukat is elraktározták lelkükben, amely majd egy

csendesebb háborúban legyőzi rendszerüket. Rendre az a nézet fogalmazódott meg, hogy nem szabad semmit elhallgatni, emlékezni kell a történetekre.

Így ment ez hazáig.

Hajnalban értünk Buzăuba, másnap reggel pedig Karácsonyfalvára. Mielőtt Balázsfalva irányából beérnénk az állomásra, a vasúttal párhuzamos műút jobb oldalán enyhén lejtenek a karácsonyfalvi szőlőhegyek, ahol akkor épp permetezték a szőlőket.

Bizonyos régvolt mozzanatokat kitörölhetetlenül rögzít az emlékezet. Őszi napfényben fürdött 1944. október 19-én délben minden, ami csak mozdult a hegyen. A vonat rácsos ablakán kitekintve néztem a szüretelőket. Az emberek leálltak a munkával és integettek a foglyokat szállító vonatnak. Akkor arra gondoltam, hogy megérem-e a visszautat, és íme most itt van – mesélem; Varró Gabival együtt nézzük a permetezőket, hogy most nem állt le a munka, és nem integettek az emberek. A Maros hídján dübörgő kerekek zakatolása vet véget az álmodozásnak.

Tövis után megállt a vonat az enyedi állomáson. Hátizsákos diákok szálltak fel, Szász Árpád tanár úrral mentek tutajos kirándulásra a Besztercére. Közöttük van Eszter, leendő feleségem. Lám milyen szeszélyes az élet, egyszer elkomorul, máskor rád mosolyog, tükrében nem láthatod mindig a jövődet.

Kocsárdon Gabival megfogadjuk, hogy ősszel találkozunk a kollégiumban. Kutyfalváig majd ő mesél az ámulva hallgató diákseregnek, mert én más irányba megyek. Szép nyári időben érkeztem Tordára, ahol felültem a kolozsvári buszra. Ismerősök köszöntenek, a jegykezelő ismeri apámat, és nem kér viteldíjat.

Tordatúr! Megérkeztem!

Megismernek az emberek, megölelnek és csodálkozva néznek... hát élek? Jobbágy Máté bácsit előre küldöm az üzenettel, hogy láttak a tordai állomáson, de az öreg nem tudja örömét palástolni, és elárulja, hogy megérkeztem.

A kolozsvári úton apám rohanva ér el, s az emberek körénk gyülekeznek és mindenki könnyezik.

Verőfényben zöldülnek a kertek, és a szikrázó napfényben a szívem a torkomban ver, amikor anyámat meglátom. A ház sarkánál áll és könnyezve fogad... Kisfiam... kisfiam... Aztán, amikor lelke kitárt kapuját átlépek, gyermekké leszek újra és belesimulok az áldott ölelésbe. A hűséges Erzsi is körülöttem tüsténkedik... Gyuszika... Gyuszika... ismételi.

Így történt... Leírhatatlan.

Reggel boldogan indultam a jövő nyomában.

Epilógus

Az élet törvénye, hogy a dolgok nőnek és változnak, ledobják a hüvelyt, amely sarjadásukat védte, szebb és nemesebb formát öltenek.

Rendre felvettük az élet normális menetét és nem gondoltunk többé a háborúra, amely egy időre beárnyékolta életünket. Az az állapot most véget ért, és elkezdődött a vakáció, a nyári csellengésem, kitörésem a szabadság és a munka mezejére.

Napjaim nagy része a malomban telt el. Esténként, miután elállt a malom pöfögése, nekivágtam a falunak, a román kántor háza irányába, ahol elszongított a szép lány engedelme.

Reggel a vasárnapi kábulat hangulatából kijózanodott Máté, apám mindenhez értő segédje várt a malomban, és kezdődhetett a malomindítás ceremóniája.

A békés időszak hangulatát a postás törte meg hirtelen, aki parancsot kézbesített, hogy menjek katonának. Most, miután az önkény áldozataként kiálltam a kitartás próbáját, az a Haza hívott szolgálatra, amely egyszer már kitaszított magából. Hát nem volt elég? – gondoltam.

Másnap „Cézár, én nem megyek” elhatározással jelentkeztem a tordai kaszárnyában. Közöltem azonnal, hogy tévedés történt, nem azért jöttem, hogy bevonuljak, mert voltam a háborúban, láttam a fejfákat és a katonatemetőket. Nem döfök szuronyt, nem dobok gránátot az emberekre. Nosza lett ebből hatalmas ribilíó, hogy nem látott még ilyet a tordai kaszárnya. Pa-

ragrafusokkal fenyegettek, de mutattam az írást, hogy „prizonier eliberat...” – amiből azt vették ki, hogy valami fronton hősködhettem, és elengedtek. Hírét sem láttam többé semmilyen kaszárnyának.

Az említett felmentésem a valóságban egy egész napot vett igénybe. Azzal kezdődött, hogy reggel a sorozó bizottság előtt jelentkeztem és benyújtottam a Foksányban kiállított igazoló papíromat, aztán nyugodtan vártam, hogy hívatnak és sajnálkozásukat kifejezve elengednek. Nem ez történt, mert orvosi bizottság elé citáltak, majd ennek végeztével sorakoztattak és kivittek a tordai vasútállomásra. Ott egy tiszt előállt, és akinek a nevét olvasta, ugrott fel a vagonba. Angyalosi, Formann, Varró Gabi – velem voltak az Urálban. Láttam, hogy ennek fele sem tréfa, és akkor a parancsot megtagadtam. Amikor elengedtek, a barátaim is megszabadultak.

Felmentésem után korengedéllyel beiratkoztam a nagyenyedi Bethlen Kollégium X. osztályába. Amikor négy év késéssel visszajöttem, már tapsolni kellett a gyűléseken, és elvtársoztuk a tanárokat.

A „vörös lében” kezdett úszni az élet.

Ebből jöttek elő az „aktivisták”, és terjesztették a gonoszság ragályát, uszították egymásnak az embereket. Sokan voltak és otthonosan mozogtak az új rendszolgálatában, akik elvetették a régi törvényeket és újakat adtak... Olyat például, hogy ezentúl szabad más javait elorozni, és arra tanítottak, hogy befejezettnek tüntessük fel a befejezetlent, és már nem tudtuk, mi a helyes és mi a helytelen.

Nagy ostobaság mezején ténferegünk és hatalmas síkja elnyúlt Kelet felé, ahol egykor alutáplált fogoly-

ként ténferegtem az erdőre, és az őrség kutyái éltek feljavítottan, mert azok kutyák voltak.

Jönnek elő a múltból az események, kép kép után vonul el előttem, amint írom e sorokat és emlékezem. Még el sem csitult az emlékek zaklatta lelkünk hullámm-zása, amikor arra ébredtünk, hogy itt is kiűzték a templomból az Istent, és „aktivisták” jöttek az iskolába, hogy szegődjünk mi is az új rend szolgálatába, és üldözzük együtt a munkát becsülőket. Abszurd és ismerős volt minden, amint a „kulák” apám üldözésére felkértek.

1950-ben érettségiztem, aztán apám után kulákká minősítettek: „Susnumitul este clasat în categoria chiburilor precum tatăl său.” Ezt látva a Bolyai Egyetemen Róbert elvtárs a fejét csóválta... és akkor munkát vállaltam a Herbák cipőgyárban, ami megváltoztatta a státusomat. A cipőgyár ajánlására felvettek a Babeş Egyetem tanári szakára.

Kitérőkkel 1958 őszén elkezdtem tanári pályámat a kollégiumban. Az eltelt harminc év alatt a „homo sovieticus” generációi nőttek fel, és virágzott a bugriság világa, ahol nem a minőség volt a mérce; ahol már nem becsülték az öregeket, és ha elestél, nem emeltek fel. A dialektikus és történelmi materializmus tételein rágódtunk, és fecséreltük a drága időnket.

A párttagságot mellőztem, ideológiákhoz nem csatlakoztam, de egyik év a másik után mart belém mélyen és mindegyik lerakta a maga – öregség – rétegét az előző évek hegére, aztán a szívritmuszavarok intettek, hogy eljött a nyugdíjkor ideje.

Volt egy időszak, amikor azt kívántam, bár ne születtem volna, mert a románok eladtak az oroszoknak és

elvittek Szibériába, ahol új ruhát szabtak életemre, amitől soha nem szabadultam meg teljesen. Nagyon megpróbált a fogság, de nem tört meg, inkább megédzett lélekben, kiderült, milyen erős a lelkem.

Kolozsvárról – Szibériába...

Óriási léptekkel jártam a világban. Átugrottam az ifjúságom, és egyből felnőtté lettem. Az élet oly közelségébe, olyan események sodrába kerültem, hogy nem maradhattam a gyermekkor idejében. Rabszolga lettem egy abszurd világban, ahol örökéber törvények a halált osztogatták körülöttem, és az ember úgy érezte, hogy az idők végeztéig nincs irgalom.

Hosszú volt az út hazáig, a hideg gyötrelmes, az éhség hatalmas, de úgy volt megírva, hogy kibíriam. Az elszaladt időt azonban soha nem sikerült utolérnem.

A névtelen, arctalan holtak ezen írás lapjain keltek életre egy-egy pillanatra. Hangjuk nem hallatszott, nekem jutott a feladat, hogy nevükben tiltakozzam. Haláluk bajtársaim óhaját teljesítem: „Gyuszi, ha megéred, mondj el majd mindent. Ne hallgass!”

Az 1944 októberében Kolozsváron történeteket nem lehet megváltoztatni, de feledni sem lehet. Őrzi és vigyázza az egyéni és kollektív emlékezet.

Látjuk, volt idő Erdélyben, amikor a terror ezerszámra szedte áldozatait, amikor úgy tűnt, a magyarságnak nincs kapaszkodója. Megérett az idő, hogy visszatekintsünk a történetekre, és vigyázzunk, ha gyülekeznek a fellegek.

Jegyzetek

Paszternak, Borisz Leonyidovics (1890–1960), orosz író és költő, a szovjet rendszer elleni „belső emigráció” neves képviselője. Hírnevét világszerte ismert regénye, az 1957-ben Milánóban megjelent *Doktor Zsivago* alapozta meg.

Szolzszenyicin, Alekszandr Iszajevics (sz. 1918), Nobel-díjas orosz regényíró, a lágerirodalom világszerte ismert alkotója. *Ivan Gyenyiszoovics egy napja* című megrázó kisregénye, melyet előbb csak folytatásokban folyóiratban közölhetett (1962), a magyar olvasókhoz is korán eljutott. A lágerekről szóló *A GULAG sziget-világ* című 1973-ban Párizsban kiadott szociográfiai alapozású művét a KGB lefoglalta, az író pedig a szovjet hatóságok állampolgárságától megfosztva emigrációba kény-szerítették. A Szovjetunió összeomlása után, 1994-ben visszatérhetett hazájába.

Koestler, Arthur (1905–1983), magyar származású, német, francia, angol nyelven alkotó író, újságíró. Világhírét az 1940-ben (magyarul 1988-ban) megjelent regénye, a *Sötétség délben* alapozta meg, amelyben a sztálinista koncepciós perek megrázó látteleletét nyújtotta.

Buharin, Nyikolaj Ivanovics (1888–1938), szovjet (orosz) politikus, marxista teoretikus. 1928-tól fokozatosan szembekerült Sztálinnal; 1938-ban koncepciós perben halálra ítélték és kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

Salamov, Varlam (1907–1982), orosz író, a szovjet büntető táborokról írt nevezetes regénye a *Kolima*.

Mandelstam, Oszip Emiljevics (1891–1938), orosz költő, a sztálini tisztogatások áldozata. Mint „belső emigránst” többször félreállították, és száműzték. 1938-ban öt év munkatáborra ítélték; tisztázatlan körülmények között egy Vlagyivosztozk melletti lágerben halt meg.

Tordatúr – Kolozs megyei község Tordától északnyugatra. 1022 főt (1992) számláló lakossága mintegy felerészben magyar.

Dobogó – meredek emelkedő Tordától északra a Kolozsvár felé vezető műút mentén.

A „*csáni dombok*” – utalás a Tordatúrhoz közeli, a műút túloldalán fekvő Pusztacsán falura.

Rőd – román lakosságú falu Kolozsvár és Torda között félúton, a műúttól keletre.

Mániu-gárda – önkéntesekből 1944 szeptemberében toborzódott, szélsőséges nacionalista, paramilitáris alakulat, melynek tagjai az 1944-es frontátvonulást követően Észak-Erdélyben (Szárabajta, Csíkszentdomokos, Gyergyószentmiklós, Bánffyhunad, Egeres, stb.) a civil magyar lakosság körében brutális gyilkosságokat hajtottak végre, raboltak és fosztogattak.

bósi alagút – *Kolozsbós*, falu a Mezőség délnyugati peremén, a Keleti-vasút alagútjai mentén, Kolozsvártól délkeletre.

Hadész – az alvilág a görög mitológiában.

szkoro dámoj – hamarosan otthon lesztek.

robot nádá – dolgozni kell!

Szondi Lipót (1893–1986), magyar származású svájci pszichiáter, pszichológus. A freudi tanok tovább-

gondolásán alapuló sorsanalízis elméletének kidolgozója (Szondi-teszt). A nevét felvevő zürichi lélektani intézet megalapítója.

A doberdói fennsíkon és az *Isonzó folyó* völgyében az első világháború olasz frontjának legvéresebb csatái folytak (Isonzói csaták). Itt álltak szemben 1915 nyarától 1917 októberéig, a tengelyhatalmak caporettoi áttöréséig az olasz és osztrák–magyar erők.

MacArthur, Douglas (1880–1964), amerikai tábornok, a második világháború alatt a csendes-óceáni amerikai haderő parancsnoka. Ő fogadta japán kapitulációját (1945. szeptember 2.), majd a megszállt szigetország kormányzója lett.

sógun – eredetileg japán hadvezér, majd a sógunátus idején a politikai hatalom birtokosa is az 1867-es Meidzsi-restaurációig.

orosz–japán háború – 1904–1905-ben Oroszország vereségével végződő konfliktus, amely a Mandzsúria és Korea feletti fennhatóságért folyt. Japán a győzelem a nagyhatalmak közé emelte, Oroszországot pedig jelentős presztízavesztés érte, amely az 1905-ös orosz polgári forradalomhoz vezetett.

pirog – orosz étel; pástétommal vagy egyéb töltelékkel töltött kelt tészta.

I. Mihály király kitüntetése – a háborúból való kilépésben és a Szövetségesekhez való átállásban (1944. augusztus 23.) játszott szerepéért a román uralkodónak Sztálin a háború végén a legmagasabb szovjet kitüntetést, a *Győzelem* érdemrendet adományozta.

Conta, Vasile (1845–1882), román filozófus, a iasi-i egyetemen a polgárjog tanára.

Filozófiai tételeinek alapja az emberi lét determináltságának „fatalista” elmélete.

Politikai nézetei a nemzeti kizárólagosság alapján állottak.

nacsalnyik – ör.

Szibériai garnizon – Markovits Rodion (1884–1948) több nyelvre lefordított híres, első világháborús „kollektív riportregénye” (1927).

Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljevics (1875–1933), orosz politikus, teoretikus, író, újságíró. A szovjet állam művelődésügyi népbiztosa 1929-ig. Mérsékeltebb állásfoglalása és diplomáciai tevékenysége hozzájárult a Szovjetunió külföldi elismertetéséhez.

Kollontaj, Alexandra Mihajlovna (1872–1952), szovjet-orosz politikus, a nemzetközi nőmozgalom neves alakja. 1923–1945 között a világ első női nagykövete.

Ibárruri Gómez, Dolores; La Pasionaria (1895–1989), a spanyol kommunista párt vezető funkcionáriusa. A spanyol polgárháború (1936–1939) idején tűnt föl a köztársaság védelmében tartott szenvedélyes rádióbeszédeivel. 1942 és 1977 között a betiltott spanyol kommunista párt vezetőjeként emigrációban a Szovjetunióban élt.

Belum – helység Németországban, Cuxhaven mellett, az Elba torkolatánál, Hamburgtól északnyugatra.

Strogoff Mihály utazása Moszkvától Irkutskig – Jules Verne 1876-ban kiadott ismert regénye, amely már 1877-ben magyarul is megjelent.

„Apám katonamundérban”
– id. Ercsey Gyula I. világháborús szolgálata idején

„Anyu Iluval” – az emlékiró Ercsey Gyula édesanyja,
Fülöp Margit és húga, az 1937-ben született
Ercsey (Mészáros) Ilona

A nagyenyedi kollégium diákja (1941)

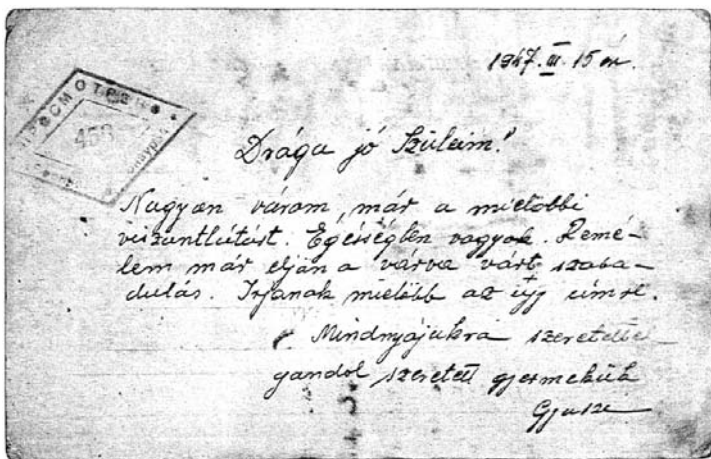
A tordatúri malom
(Murádin János Kristóf fényképfelvétele, 2004)

Faragott dohányszelence a magnitogorszki lágerből

A Gulág jelképe – a csajka;
Magnyitogorszkból hozták haza

СОЮЗ ОБЩЕСТВ КРАСНОГО КРЕСТА и КРАСНОГО ПОЛУМЕСЯЦА
СССР

Почтовая карточка военнопленного
Carte postale du prisonnier de guerre

Кому (Destinataire) Ercsey Gyula (Julius) morat

Куда (Adresse) Tureni, jud Torda, Romania
(страна, город, уезда, № дома, округ, село, деревня)

Отправитель (Expéditeur) Ercsey Gyula

Фамилия и имя военнопленного
Nom du prisonnier de guerre

Почтовый адрес военнопленного
Adresse du prisonnier de guerre P. C. C. P. Moskva
10-й умп. Зам. 3/5

„Drága jó Szüleim!”
– Ercsey Gyula tábori levelezőlapja 1947-ből

Drága Leilem! 1948. II. 14.

Tanácsotlan közeli utolsó leveleket. Itt sajnálom
nem volt alkalmam inni. Amint látod uniem
is ongyváltással is az új helyemmel és a
közeli levelem a házamhoz. Nagyon mindig
nem tudom megérteni is a helyi életet, mielőtt
nem itt lennék és így fáj a szívem és a méhem
hiszen közel meggy és a jelleme el oltatható.
Tegnap gyászoltam. Aki meggyet a szívem
mindig a szívem. Ennél más helyet én mindig is
jól eszik így fáj a szívem és a méhem. Egyszer
sejtem meggyet is jól eszik meggyet. Nagyon hallat-
sága hamarosan hazamegyünk. Tanácsot ma
othon meglek. Levelet el írtam am mind a jelleme
Gyula

СОЮЗ ОБЩЕСТВ
КРАСНОГО КРЕСТА И КРАСНОГО ПОЛУМЕСЯЦА
СССР

ПОЧТОВАЯ КАРТОЧКА ВОЕННОПЛЕЕННОГО

Бесплатно

Carte postale du prisonnier de guerre

Franc de port

Кому (Destinataire)

Евгений Гудила (Евгений Гудила)

Куда (Adresse)

Гурени-юд Гурда - Румыния

(страна, город, улица, № дома, округ, село, деревня)

Отправитель (Expéditeur)

Фамилия и имя военнопленного

Nom du prisonnier de guerre

Евгений Гудила

Почтовый адрес военнопленного

Adresse du prisonnier de guerre

Москва СССР
Почта № 7770

тл-4 2675 17. XI - 45 г.

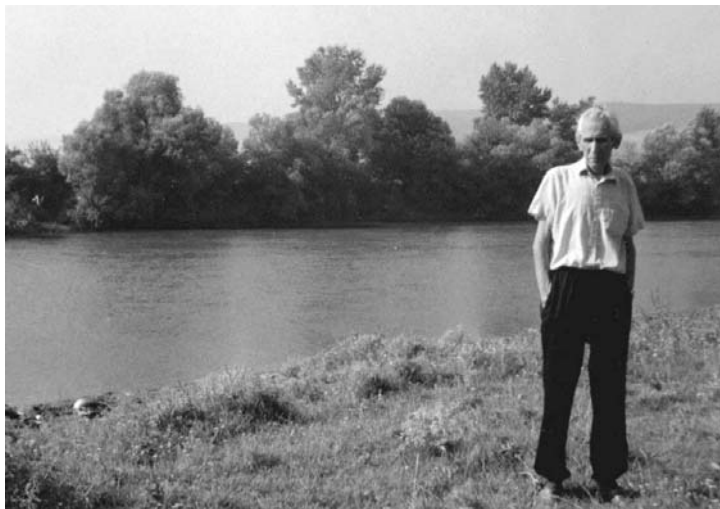
„Úgy hallatszik, hamarosan hazamegyünk...”
– az utolsó tábori lapok egyike, 1948-ból

Pályakezdő tanár Nagyenyeden (1957)

„Találkozás 40 év után” – táborbeli sorstársával,
Ruthtal (Félicsfürdő, 1988)

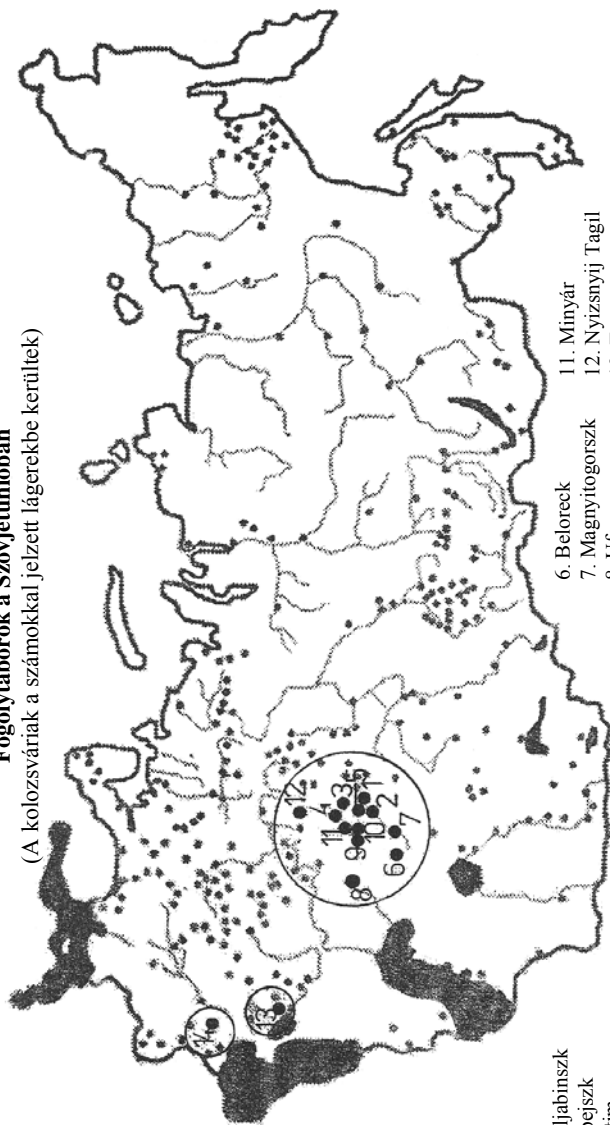
Enyed mellett, a Maros partján, 1998 nyarán

Otthonában, írógépe mellett; emlékiratainak
befejező részét írja (2000. július)

Fogolytáborok a Szovjetúnióban

(A kolozsváriak a számokkal jelzett légerekbe kerültek)

1. Cseljabinszk
2. Kopejszk
3. Kistim
4. Ufalej
5. Karabas

6. Beloreck
7. Magnyitogorszk
8. Ufa
9. Asa
10. Salasova
11. Mínyár
12. Nyizsnyij Tagil
13. Taganrog
14. Nyikolajev

Sok utat jártam végig az uráli légerekben, ahol felváltva hittem és hitetlenkedtem. Éltem városban, erdőben... gyászoltam, temettem. Koldultam, loptam, kiraboltam egy bakterházat, de a reményt nem adtam fel soha, és bár sokáig nem értettem az Isten szerepét a légerekben, mégis megmaradtam.

Hogyan csináltam? Sehogy! Azaz mégis volt valami megtartó erő a legbenső énem legmélyén... Szabad voltam! Volt egy magánvilágom, ahol a magam ura voltam, ahol szabadon gyászoltam, szabadon ünnepeltem, és néztem a jövőbe, mert csak előrenéztem. Mindig csak előre.

Nem mondhatom, hogy egyhangú volt az életem. A sors sokféle helyzet fürdőjében mártott meg. Az élettől – később – sok mindent kaptam ajándékba, sokszor újjá születtem. Sikereimet kudarcok ellensúlyozták, hogy el ne pimaszodjam, mert azért ez is megesett.

Ercsey Gyula